

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK 13. kötet

2017

ISSN 2063-1227

ISBN 978-615-80727-0-0

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK

13. kötet

Oknyomozó tudomány

Budapest, 2017

Lektorálta:

Dr. Pál Monika Éva

Rédei Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Fata Ildikó

Kissné Dr. Budai Rita

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	10
--------------	----

I. MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

KISSNÉ Dr. BUDAI Rita

Rippl-Rónai József (1861–1927) Grácia-képeinek értelmezése és előzményei	11
---	----

Dr. LAKATOS Andor

Mária-enciklopédia 1950–51, 2015–16. – Szűz Mária tiszteletének forrásairól – egy könyv születése kapcsán.....	24
---	----

Dr. NAGY Maya

30 év oktatási tapasztalata az Olaszországi Képzőművészeti Akadémiákon– honnan jöttünk és hová megyünk?.....	30
---	----

Dr. NAGYMIHÁLYI Géza

A Kárpát-medence bizánci kultúrájának latinizálási kísérletei.....	36
--	----

REICHERT Eszter

Képzőművészet és irodalom kapcsolata Szántó Piroska életművében	47
---	----

Dr. SZALAY Gyöngy

Kirajzolódó kozmikus párviadal – László és a kun birkózása.....	61
---	----

SZEMÁN Krisztina

Mindenütt jó, de legjobb otthon? A műalkotások igazi helye.....	74
---	----

II. GAZDASÁGPOLITIKAI TANULMÁNYOK

Dr. HEGEDŰS Mihály

Az egészségügy átalakításának dilemmái..... 86

Dr. HERBÁLY Katalin

Gazdaságfejlesztés a vidéki térségekben..... 105

HOLMÁR Krisztina

„Hitellel vagy hitel nélkül?” – Pénzügyi tudatosság a lakossági
hitelfelvételek során..... 114

Dr. KOVÁCS Levente

A magyar bankszektor helyzete régiós vetületben129

Dr. LIPÉCZ György

Fogyasztói racionalitás, Maslow-piramis és egyéb
közgazdaságtani tévhitek.....141

Dr. MIKLÓSNÉ Dr. ZAKAR Andrea

Speciális mentális terek és fejlesztési lehetőségeik Romániában.....150

Dr. STURCZ Zoltán

Szakmatörténet és szaknyelvtörténet Brassai *Bankismeret* című művében....158

III. POLITIKATÖRTÉNETI ÉS -TUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Dr. FRENYÓ Zoltán

A béke filozófiája..... 177

Dr. PÁL Monika Éva

A Brexit és hatása Észak-Írországra: reflexiók a (dez)integrációra..... 191

PIROSS Antal – GRÓCZ Márton – GONDA Bence

Merre vezet az Új Selyemút?.....202

Dr. UJJ András

A vezetői döntéshozatal kritikus elemei..... 216

IV. ABSTRACTS

Abstracts in English..... 224

ELŐSZÓ

A Magyar Tudomány Ünnepeinek alkalmából a Tomori Pál Főiskola immár tizenharmadik alkalommal rendezi meg hagyományos konferenciáját és tárja az érdeklődő olvasó elé annak megszerkesztett anyagát.

A Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett ünnep alkalmat ad az oktatók, kutatók és egyéb tudományos szakemberek találkozására, új kutatási eredményeik bemutatására és disszeminációjára, de ugyanakkor fórumot teremt az ismeretszerzés számára is.

Bízunk abban, hogy konferenciánk és a jelen kötet hitelesen tükrözik a Főiskolánkon folyó tudományos munka minőségét, valamint azt a folyamatot is, amely által intézményünk bekapcsolódik a nemzetközi felsőoktatási hálózatba.

Minden érdeklődő számára ebben az évben is jó szívvel ajánlom színvonalas kiadványunkat.

Dr. Meszlényi Rózsa

főiskolai tanár

rektor

Budapest, 2016. november 22.

I. MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Rippl-Rónai József (1861–1927) Grácia-képeinek értelmezése és előzményei

Kissné dr. Budai Rita

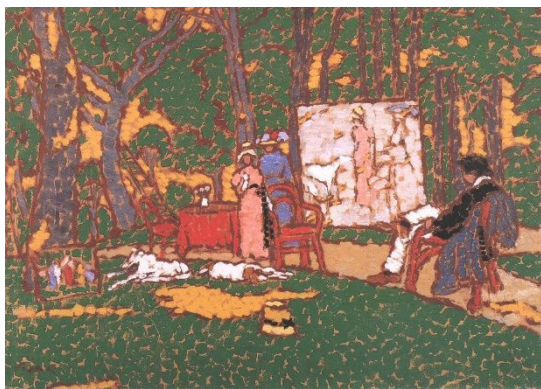
főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

Rippl-Rónai József kerti aktos festményeit nevezem összefoglalóan Grácia-képeknek, melyekből egész sorozatot festett vidéki alkotóhelyén, a Kaposvár melletti Róma-villában az 1910-es évek elején. E művek érdekessége nem csupán az, hogy a művész a hétköznapi valóság jeleneteire vetítette rá az idealizált női alakokat, melyek az esztétikum világát jelenítették meg számára, hanem hogy e téma, a női akt természeti környezetben, már egészen korai, párizsi művein is megtalálható, tehát véleményem szerint festészete egyik főmotívumának tekinthető. Rippl-Rónai aktábrázolására erősen hatottak a francia szimbolisták művei, valamint itáliai útjainak friss élménye, talán ez utóbbi inspirálta a képcímekben megjelenő mitológiai utalást is. E képeket a festő nagy méretű pannók tervének tekintette, melyek azonban soha nem készültek el, így is vallanak viszont arról a szerepről, amelyben a művész önmagát látta.

A műcsoport

A festménycsoport egyes darabjai nem feltétlenül az alábbiak szerint követték egymást időrendben, a készülésük pontos dátumáról és egymásutániségéről nincsenek adataink. Sorrendjüket a jelen tanulmány alapgondolata szempontjából határoztam meg, mely a művész szerepét vizsgálja.

A kaposvári kert-képek első darabjának a „*A parkban festem Lazarine-t és Anellát. Hepiéknek melegük van*” című művet tekintem¹, melynek egyik címváltozatában már szerepel, hogy „nagy falfestménynek projektuma”. **(1. kép)** A szinte ironikusan hétköznapi címadás és a spontán jelenetrendezés azt sugallja, mintha semmi beállított nem volna benne, egyszerűen a művész a közvetlen környezetét, egy tipikus nyári pillanatot ragadna meg. A helyszín a Róma-villa kertje, ahol 1908 óta élt és alkotott a festő a nyári hónapokban. Érdekesség, hogy a jelenetnek fényképes megörökítése is ránk maradt 1911-ből,² ahol a háttérben egy nagy méretű vázlat látható pont úgy, mint a festményen. **(2. kép)** A művész a kép jobb oldalán egy kényelmes kerti karosszékben ül, és a vázlatot nézi. Fontos kiemelni ezt a látszólagos passzivitást, mert a sorozat folytatásában az ő szerepe egyre aktívabbá válik. A festmény feltehetőleg a fénykép nyomán készült, ez az alkotói módszer gyakori volt Rippl-Rónai életművében,³ mint az aktok kapcsán alább erről még részletesen szó lesz. A festményt 1910–11-re szokták datálni,⁴ viszont ha a fotó használatát feltételezzük, és annak datálása megbízható, akkor 1911 nyara valószínűbb (tegyük még hozzá, hogy a művész nevelt lánya, Anella 1912-re datálja ezeket a képeket). Hasonló beállítású és hangulatú kompozíció még az *Olga és Hepi kutya három alakkal (A művész kaposvári kertjében)* című kép is, ami magángyűjteményben található.

1. kép

2. kép

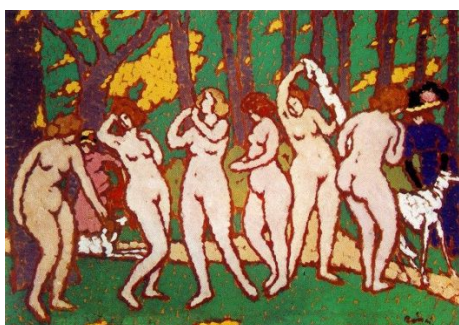
¹ olaj, lemezpapír, 69,5x100,5 cm, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 87.1 T. A sorozat darabjai mind ilyen méretű lemezpapírra készültek.

² A Róma-hegyi kertben Rippl-Rónai festi Lazarine-t és Anellát, fotó: Langsfeld fiai. Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

³ Csorba (1998: 185)

⁴ Plesznivy (1998: 326)

A fotón és a festményen is látható nagy méretű kép megjelenik egy későbbi műterem-ábrázoláson is (*Kaposi műtermem*, 1922, magántulajdon). Az 1910-es évek „kukoricás képei” esetében gyakran találkozunk olyan megjelöléssel az alcímben, hogy egy nagy, dekoratív kép részletének vagy vázlatának tekinti a festő, a nagy méretű alkotás azonban „lehetőség hiányában sajnálatos módon meg nem valósult”.⁵ Egybevethetjük még ezt a képet Balogh Rudolf fotóival is, melyek a Vasárnapi Újság 1912. szeptember 29-i számában jelentek meg a 777. és a 782–783. oldalakon.⁶ Ezeken is Lazarine-t, Anellát, a kutyákat, a festőt és társaságát látjuk a kertben, Rippl-Rónai jellegzetes, figyelő testtartása a festménysorozat további darabjain fog feltűnni. **(3. kép)**

3. kép

4. kép

Ugyanaz a parkrészlet és hasonló nyári pillanatkép jelenik meg, ezúttal azonban már meztelen női alakokkal benépesítve a *Park aktokkal* című képen.⁷ **(4. kép)** A kettősség egyértelmű: a kép „a valóságos otthon helyszíne és egyben az aktok ideáljelenetének fiktív tere”.⁸ A kép datálásának legkorábbi időpontját éppen az aktok megjelenése határozza meg, hiszen az egyikben (vagy többen is) egyértelműen Fenella ismerhető fel, aki 1910 nyarán érkezett a Róma-villába. Az elsőként említett festmény alakjai (a két nő és a kutyák) a háttérbe szorultak, Rippl-Rónai eléjük helyezett frízszerűen hat női aktot különböző pózokba állítva. Van olyan értelmezés, miszerint ezek a nőalakok mintha egy tánc mozdulatsorát képeznék le,⁹ és párhuzamba lehetne állítani Medgyessy Ferenc 1912-ben készült frízével.¹⁰ Medgyessyvel Rippl-Rónai a Művészház kiállításain ismerkedett meg, és 1913 nyarán lehívta magához a Róma-villába, több portrét is készített róla. Feltehetőleg kölcsönösen inspirálták egymást, éppen ennél a festménynél azonban nem látom

⁵ Szatmári (1998: 334)

⁶ http://epa.oszk.hu/00000/00030/03070/pdf/VU_EPA00030_1912_39.pdf (Megtekintés ideje: 2016. november 3.)

⁷ 1911–1912, olaj, lemezpapír, 70x102 cm, Pécs, Janus Pannonius Múzeum, ltsz.: 68.167

⁸ Szatmári (1998: 346.)

⁹ Imre (1998: 368)

¹⁰ Medgyessy Ferenc: *A tánc*. 1912. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria

kellően alátámaszthatónak ezt a párhuzamot. Véleményem szerint Rippl-Rónai festményén nem táncmozdulatok sorozatát látjuk, statikus jellegük miatt sokkal közelebb állnak klasszikus márványszobrok pózaihoz, illetve a tisztálkodás pillanatképeihez, melyekből például az impresszionista festészetben is akadt bőven. Hárs Éva Botticelli Tavasz című festményében talál előzményt,¹¹ és valóban erős lehetett az itáliai reneszánsz festészet női aktjainak ihlető ereje is. Érdekes, ahogy a festő valamiképpen megpróbálja összekapcsolni a hétköznapi jelenet és az aktok elvont világát: a két szélső nőalak mintha a kutyákkal kerülne kapcsolatba, a bal szélső a kutya fejét simogatja, a jobb szélső hátrafordul, és mintha a másik kutyához hajolna le. Ezen a festményen a művész alakja nem látható.

A sorozat további darabjai hasonló jelenetek, és mind budapesti paloták belső díszítésére szánt tervek voltak. Ilyen a *Modelljeim kaposvári kertemben (Meztelen nők kertben velem. Festő a modellekkel)*¹², ahol a cím kifejezetten félrevezető. **(5. kép)** Akik ismerték a festőt, otthonát és alkotási körülményeit, pontosan tudták, hogy nem pózoltak női aktmodellek a Róma-villa kertjében, a kép viszont, némi humorral és cinkossággal mintha ezt akarná elhíttetni a nézővel, sőt sugallná, hogy egy férfi vágykép („Meztelen nők kertben velem”) legalábbis a festményen beteljesedett. Ezen a képen is látható a háttérben egy nagy méretű vázlat, melyen azonban már a női aktok szerepelnek, nem a kerti jelenet, mint az elsőnek megemlített *Parkban festem...* című képen.

A következő mű a *Festés közben (Három meztelen női alak. A három grácia nagyobb dekoratív képhez)*¹³ nagyon hasonló az előző képhez, de nem négy, hanem csak három női akt található rajta, és a háttérben látható nagy vázlaton más tartású akt látható. E két utóbbi képen a festő alakja is megjelenik, testtartása a fent már említett fényképekről lehet ismerős. A művész szerepéről egy későbbi fejezetben szólok.

Az eddig említett négy festmény mindegyikét kiállították 1911–12-ben a Múcsarnok téli tárlatán. Egyértelmű tehát, hogy egy időben készültek, és maga a művész is egységként kezelte a műcsoportot. Érdekes még megemlíteni, hogy e képek közeli rokona az ugyanekkor készült üvegablak-terv, mely az Ernst Múzeum lépcsőházában található.¹⁴ Itt négy női akt és egy felöltözött női alak szerepel. „Grácia-képeknek” a negyedikként említett festmény címe alapján nevezem a

¹¹ Hárs (1980: 329–338.)

¹² 1911, olaj, lemezpapír, 70x100 cm, Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum ltsz.: 81.8.1

¹³ 1911, Budapest, magángyűjtemény

¹⁴ Ennek vázlatáról ld.: Martos (2005)

műcsoportot, erről a mitológiai vonatkozásról azonban egy későbbi fejezetben lesz szó.

5. kép

6. kép

Az aktfestés módszere

Fenella Lowell-lel Rippl-Rónaiék az 1910 eleji francia útjukon ismerkedtek meg Párizsban. Fenella félig amerikai, félig cigány származású, modellkedésből élő, extravagáns nő volt, a megismerkedés teljesen véletlenszerűen zajlott, viszont olyannyira összebarátkoztak, hogy Fenella 1910 szeptemberében Magyarországra utazott hozzájuk.¹⁵ (Rippl-Rónai és Lazarine egyébként e francia utazásuk alkalmával, 1910 tavaszán hozták magukkal Lazarine unokahúgát, Anette Parist, akit saját gyermeküként neveltek fel). 1911 elején Fenella is felköltözött velük Budapestre, 1911 márciusában Rippl-Rónai retrospektív kiállításán dalokat adott elő a Művészházban. 1911-ben, összesen kilenc hónapnyi magyarországi tartózkodás után tért vissza Párizsba.¹⁶ 1914 nyarán, amikor a festő családjával Párizsba látogatott, újra találkoztak vele, de Magyarországon többet nem járt.

¹⁵ Szabó (1998: 518)

¹⁶ Horváth (szerk.) (2008: 35.)

A Róma-villában töltött őszi hónapok alatt Rippl-Rónai nagy munkakedvet kapott a fiatal nő jelenléte miatt, Fenella szinte minden nap modellt állt neki.¹⁷ A lány arca nem volt szép (portrét nem is készített róla a festő), viszont, ahogy ő maga megerősítette: „ilyen szép, tökéletes aktot sem előtte, sem utána nem látott”.¹⁸ Más megfogalmazásban „tiszta görög szobor aktja volt”¹⁹, többek közt emiatt illett jól ezekbe a kompozíciókba. Fenellát Párizsban más művészek is megörökítették modellként: Epstein szobrász, Augustus John festő, Rodin és Bourdelle szobrászok.²⁰

Máté Olga fotóművész készített aktképeket Fenelláról, erre feltehetően Rippl-Rónai kérte fel és ő maga állította be a nőt a kívánt pózba. Máté Olga valószínűleg a festő Kelenhegyi úti műtermében készíthette a fotókat (akárcsak Rippl-Rónai portréit).²¹ Az aktfotók közül Máté Olga révén egyetlen egy került közgyűjteménybe (Magyar Nemzeti Galéria), **(6. kép)** a többit, mint a fotók alapján történő festés bizonyítékait, a festő megsemmisítette.²² Egyértelmű, hogy a *Park aktokkal* és a sorozat többi képének aktjaihoz részben a fent említett fotókat használta. Rippl-Rónai hagyatékában egyébként több női akt-fotó maradt fenn, ezek egy részét még korai párizsi korszakában talán ő maga készítette élettársáról, Lazarine-ról.²³

A kaposvári aktos kerti képek Anella szóhasználata szerint „képzelt képek”: emlékezéseiben megerősíti, hogy Rippl-Rónai soha nem festett aktot a kertben: „Aktot róla [Fenelláról] csak a műteremben festett vagy rajzolt, és ezeket később 1912-ben azután beállította azokba a kerti jelenetekbe, amelyeken a kertben aktok szerepeltek. Egy ilyen képzelt kép az *Aktok a kertben*, amely 1912-ben készült, a centenáris kiállításon is szerepelt”²⁴

A fotókon kívül azonban más forrásai is voltak e női aktoknak. Imre Györgyi ezt így fogalmazta meg: „1907-től kezdve egyre elevenebb színűvé váló olajkompozícióiba Rippl-Rónai már a korábban készült aktműveit montírozta, a *sur le motif* látszatával.”²⁵ Tehát Fenelláról készült tollrajzai és korábbi műveinek aktjai is szóba jöhetnek. Belekomponálja a *Hárman* c. tollrajzot és az *Ideálizmus* című kárpit alakjait (melyekről később még lesz szó). Maurice Denis elvét viszi végig: a sík felület

¹⁷ i.m. 33.

¹⁸ i.m. 33.

¹⁹ Dénes (1926)

²⁰ Horváth (szerk.) (2008: 31., 33.)

²¹ Csorba (1998: 194)

²² im. 195.

²³ Imre (2004: 29)

²⁴ Horváth (szerk.) (2008: 33.)

²⁵ Imre (2004: 29)

dekoratív kitöltésére ügyel, az aktok itt már nem is annyira expresszív jellegűek, mint a korai rajzain voltak.

Ha további képi forrás után kutatunk, feltételezhetjük, hogy közvetlen hatással lehettek rá a táncmozdulat-fotók is, pl. Isadora Duncan táncosairól antikizáló öltözékben készült fotók.²⁶ Ezt a „klasszicizálást” folytatják Máté Olga fotói, amelyeket Fenelláról készített (egyébként más fotóin is).

A párizsi korszak emléke

Mint már említettük, egy korai, még Párizsban készült művének két női aktját is megismételte: az *Ideálizmus és Réalizmus* című kárpit (**7. kép**) felső mezőjének alakjait (az egyik a vállához emeli mindkét kezét, a másik törölközőt tart). Ez a kárpit közös mű volt, Rippl-Rónai készítette a kartonját 1894-ben, és élettársa, Lazarine, illetve annak húga, Claudine hímezte meg Neuillyben. A festő emlékezései szerint egy teljes éven át készült.²⁷ 1897-ben és 1900-ban a párizsi világkiállításon bemutatott hímzéseivel Rippl-Rónai ezüstérmet nyert. Saját találmányának tekintette, és az akkor Párizsban élő művész Magyarországon is népszerűsíteni próbálta a gobelin hatású hímzést, konkrét megrendelést azonban nem kapott. Az *Ideálizmus és Réalizmus* című gobelint viszont 1897-ben 500 Ft-ért megvásárolta az Iparművészeti Múzeum, az összeget Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter még 500 Ft jutalommal egészítette ki. Rippl-Rónai azonban így is elégedetlen volt: úgy érezte, potom árat fizettek csak a műért.²⁸ 1906-ban a milánói világkiállításon Rippl-Rónai külön teremben szerepelt a kárpitjaival (a Zsolnay-gyár termékeivel együtt). A milánói világkiállítás magyar pavilonjának leégésekor az *Ideálizmus és Réalizmus* kárpit elpusztult, de maradtak fenn vázlatrajzai, így feltehetőleg ezeket használta. Mivel emlékezéseiben utal arra, mennyire nagy ambícióval készítették ezt a művet, s az milyen újszerű és eredeti volt, ennek ellenére idehaza értetlenség és érdektelenség fogadta,²⁹ érthető, hogy több festményén is megpróbálta újraéleszteni ennek a korai munkájának az alakjait. Maga a kárpit – és ez fontos a Grácia-képek szempontjából is

²⁶ im. 30.

²⁷ Farkas (szerk.) (1957: 91)

²⁸ i.m. 91.

²⁹ i.m. 90.

– „a Művészetbe vetett hit bizonyítéka, aminek segítségével a realitás, a hétköznapi világ átcsúszhat az örökkévalóságba” – Keserü Katalin megfogalmazása szerint.³⁰ Ezen a kárpiton is a két sík találkozik, a női aktok a művészetét, az alsó rész a valóságét jelentik. Ugyanez a két sík jelenik meg a kaposvári képcsoporton is, ezúttal azonban már egymásra vetítve.

Az *Ideálizmus* felső részén három nőalak található, a hátsó ül és alig látszik, viszont az előtér két nőalakja, a törülközőt a feje fölé tartó és a két kezét a vállánál összekulcsoló figura megjelenik a *Park aktokkal* című műben (balról a harmadik és az ötödik akt), csak az utóbbi pedig a *Modelljeim kaposvári kertemben* címűn (balról az első akt). Érdekesség, hogy Medgyessy Ferenc másolatot készített az elpusztult kárpit felső részéről (természetesen nem az eredetiről, hanem valamelyik előkészítő vázlatról).³¹

Rippl-Rónai festményein az eleven női testek ábrázolásában van valami szoborszerűség, némi absztrakt leegyszerűsítés, melynek során elvesznek az egyéni vonások, akárcsak Gauguin tahiti festményein vagy Maillol fametszetein és szobrain. Gauguin-nel különösen szoros rokonságot érzett a művész, életművüket több szempontból párhuzamba állítja emlékezéseiben.³² A távoli párizsi emlékeket felfrissíthette az az 1907-es kiállítás, amely Budapestre, a Nemzeti Szalonba hozta két nagy francia festő, Cézanne és Gauguin műveit. A korabeli kritikából megütközést váltottak ki Gauguin esetlennek, szokatlannak tűnő alakjai,³³ viszont megragadónak találták tündöklő színeit. Rippl-Rónai vizsgált festményei pedig mintha látványosan ehhez a gauguin-i formaalakításhoz és színvilághoz kapcsolódnának. „Vonalai, színei keresetten egyszerűek” – írja a kritikus,³⁴ és ez tökéletesen ráillik Rippl-Rónai műveire is. Maga Rippl-Rónai egy baráti levélben lelkesen emlékezik meg Gauguinről, „éppúgy megihlet, mint a reneszánsz bármelyik nagy mestere” – mondja.³⁵ Felidézhetjük például Paul Gauguin *Két nő a tahiti tengerparton* című festményét.³⁶ **(8. kép)**

³⁰ Keserü (1982: 6)

³¹ Medgyessy Ferenc: Másolat Rippl-Rónai *Ideálizmus*-áról, 1910-es évek, tempera. Budapest Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály; Rippl-Rónai József: *Ideálizmus*, vázlatrajz, 1893 Budapest Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály

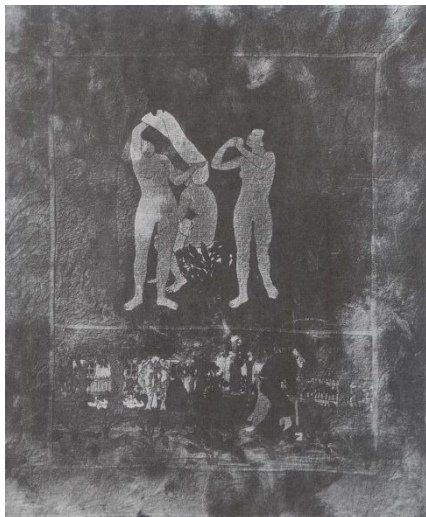
³² Farkas (szerk.) (1957: 57)

³³ Erdey (1907)

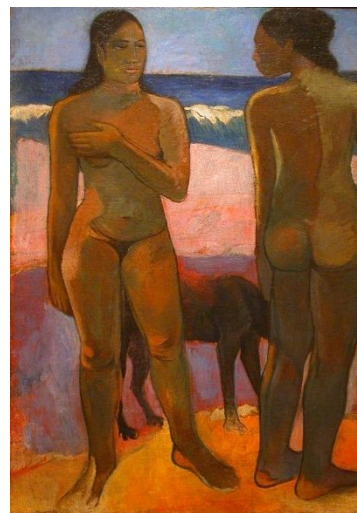
³⁴ i.m.

³⁵ *Rippl-Rónai levele Kunffy Lajoshoz, 1907. május 10.* In: Farkas (szerk.) (1957: 146.)

³⁶ 1892. olaj, vászon, 90,8x64,8 cm, Honolulu Museum of Art

7. kép

8. kép

A Maillollal kötött korai párizsi barátság életre szólónak bizonyult, eleven maradt, és nyilvánvaló kettejük művészetének néhány közös fő alapvonása: a stilizálás, a női akt iránti vonzódás. Barátságuk és művészetük kapcsolatai legutóbb egy kiállítás keretében nyertek alapos tudományos feldolgozást.³⁷

A Párizsból hozott hatások közül feltétlenül meg kell még említeni Pierre Puvis de Chavannes nevét is. Az ő művészete éppen Gauguin és követői körében vált igen népszerűvé a 19. század utolsó évtizedében. Biztos, hogy Rippl-Rónai jól ismerte a képeit, hiszen meg is látogatta műtermében, amint erről emlékezéseiben beszámol.³⁸ Egyértelmű, hogy a francia mestert Rippl-Rónai eszményképének tekintette.³⁹ Puvis de Chavannes egyedi allegóriái, mozdulatlan, időtlen, klasszikus szobrokat idéző lányalakjai, aranykort idéző tájai nyilvánvalóan már akkor mély hatást gyakoroltak a fiatal magyar festőre, és éppen az *Ideálizmus* kárpit nőalakjait is inspirálhatta. A kaposvári képcsoportban érhetjük tetten ennek az impulzusnak a kibontakozását. Talán a nagy pannók iránti vágya, illetve a női aktok frízszerű elrendezése is Puvis de Chavannes ihletésére utal. Felidézhetjük tőle például a *Fiatal lányok a tengerparton*⁴⁰ című művét (**9. kép**).

³⁷ Rippl-Rónai és Maillol. *Egy művészbártság története*. Magyar Nemzeti Galéria, 1914. december 17. – 2015. április 6. Kurátor: Földi Eszter

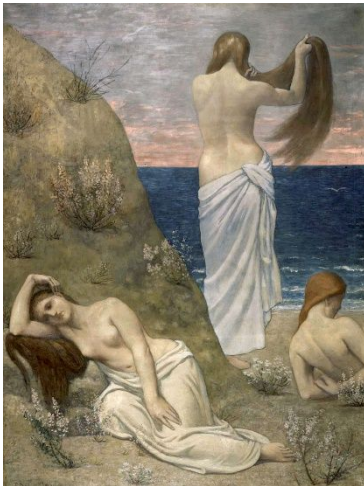
³⁸ Farkas (szerk.) (1957: 70.)

³⁹ Fóthy (1925: 35.)

⁴⁰ 1879 körül, olaj, vászon, 61,5x47,3 cm, Párizs, Musée d'Orsay

Keserü Katalin Puvis de Chavannes és Gauguin hatása mellett még Maurice Denis festészetének inspiráló erejét emeli ki az *Ideálizmus* kapcsán.⁴¹ Vele, mint a Nabis csoport tagjával Rippl-Rónai kifejezetten baráti kapcsolatban volt, és életmódban, festési elvekben sokat tanult tőle.

A francia művészeti élettel egyébként nem szűnt meg Rippl-Rónai kapcsolata a Magyarországra való hazaköltözése (1902) után sem: járatott továbbra is francia kulturális folyóiratokat, többek közt a *Nouvelle Revue Francaise* és a *Mercure de France*,⁴² francia barátaival pedig levelezett.

9. kép

10. kép

Itália

1904-ben Rippl-Rónai meglátogatta az akkor Fiumében szolgálatot teljesítő Ödön öccsét. Ugyanez év novemberétől két hónapos olaszországi utazáson volt Lazarine-nal, eljutottak Szicíliába és Máltára is, bár az utazás körülményei nem voltak kifogástalanok, mivel az út egy részét egy teherhajón tették meg.

1905-ben újabb olaszországi körutazáson volt, ezúttal Vaszary Jánossal, megnézték többek közt Velencét, melynek mozaikjaiért lelkesedett (kukoricás stílusának kialakulásában többen fontosnak tartják ezt az inspirációt). 1907 nyarán

⁴¹ Keserü (1974: 581.)

⁴² Horváth (szerk.) (2008: 27.)

három hétig Fiumében volt Lazarine-nal, ez feltehetőleg elsősorban tengerparti nyaralás volt, nem kulturális túra.⁴³

Ő maga olaszországi élményeit elsősorban „lelki emlékeknek” nevezi, emlékezéseiben sajnos csak elvétve utal egyszer-egyszer az ott látottakra, leginkább az antik emlékekre. A monumentális festészet iránti vonzalma egyértelműen innen ered: az antik építészet nagy falfelületeit javasolja követésre, hogy megszülethessen a modern dekoratív festészet („várjuk a nagy modern falakat, hogy befesthessük”).⁴⁴ A Grácia-sorozatot is ilyen nagy méretben képzelte el, ha nem is valósult meg.

Az antik mitológiára utaló címválasztás is összefüggésben lehet az itáliai ihletéssel (bár a klasszikus kultúra alapos ismerete akkor még az általános műveltség nélkülözhetetlen része volt). A Kháriszok avagy Gráciák a szépség, a kellem, az ideális, aranykori hangulat megtestesítői voltak. Gyakran ábrázolták őket körtánc közben, már antik falképábrázolások is maradtak fenn róluk. Ilyen antik hatást említ meg Rippl-Rónai a visszaemlékezéseiben Hans von Marées kapcsán: „A pompeji dolgok sem utolsók ám! Csak le tehát Nápolyba!”⁴⁵ – amiből arra következtethetünk, hogy ő maga is láthatott ilyen festményt, például a Masseria di Cuomoban található falképet, mely a nápolyi Régészeti Múzeumban van. **(10. kép)** Rippl-Rónai képein a mitológiai utalás rejtett, inkább kicsit ironikus hangvétele van, nyilván azért, hogy a festő elkerülje az irodalmiasság vádját, mely vonás nem férhetett össze a modernitás igényével. A festő számára a Gráciák csak nagyon általánosan utalhatnak a tökéletes szépségre, a művészet világára.

Részben talán Itáliához kötődik a nagy reneszánsz mesterek festményeinek hatása is, bár egyértelmű, hogy ilyen műveket Párizs, Drezda és Bécs rangos képgyűjteményeiben is látott.⁴⁶ Tiziano és Tintoretto női aktjai nyilván elevenen éltek a festő vizuális emlékezetében. Az „egyszerre festés” módszerét, melyet művészete legmodernebb vonásának tartott, szintén kapcsolatba hozott ezzel: „Már rég meggyőződésem volt, hogy így kell festeni, de meggyőződésemben még inkább megerősített a régi olasz mesterek freskóinak tanulmányozása.”⁴⁷

⁴³ Rippl-Rónai József levele Lázár Bélához, 1907. augusztus. In: Farkas (szerk.) (1957: 148.)

⁴⁴ Farkas (szerk.) (1957: 132–134.)

⁴⁵ Uo. 98.

⁴⁶ Uo. 125.

⁴⁷ Uo. 62.

A művész szerepe

A *Modelljeim kaposvári kertemben* és a *Festés közben* című műveken a kép jobb szélén maga a festő is megjelenik. Többen értelmezik úgy, hogy egyfajta modern Páriszként „ítél” az előtte megjelenő nőalakok szépségéről, ahogy erre egyik képének címe utal is.

Számos visszaemlékezés megerősíti, hogy a Róma-hegyi villa parkja valóságos kis paradicsom, Árkádia volt. A kiteljesedett artisztikus élet keretét adta, ami egyben az aranykori harmónia megidézéséül is szolgált. Az aktos kert-képek ilyen értelemben ars-poetica jellegűek, melyek a gyönyörűség témájává realizálják Árkádiát, mint azt Keserü Katalin megállapítja.⁴⁸ A természet és az ember kapcsolata az egész 19. századi festészet egyik fő témája volt. A szabadban fürdőzők, reggelizők mind ehhez a vízióhoz tartoztak: a művészet kétségbeesetten kereste a megújulást, az újbóli harmonikus kapcsolatot. Ez az újjászületés Rippl-Rónai képein a szépségen, a művészetten keresztül valósul meg.

Saját kertjének zárt, személyes paradicsomában ő az eszmei középpont. Az ideális nőalakok megfestésével „a metafizikus szépséghez jut el, az ideálvilággal kerül kapcsolatba”.⁴⁹ A festő alakja szimbolikusan összefogja a jelenetek két síkját, ő teremti meg az átjárást a hétköznapi világ és a művészet szférája között. Bár a címadásokban ironikusan utal az ő helyzetére, valójában nagyon is komolyan veszi. Az ő imaginációja hozza létre ezt a csodálatos egységet, az ő művészi képzelete teremti újra Árkádiát. Az „ideálizmus”, mely 1894 óta foglalkoztatta, itt teljesedett ki, amennyiben felmutatott egy olyan univerzumot, mely az ő egész életstílusából, artisztikus környezetének kialakításából, illetve a képzelet és a művészi előképek segítségével hozzáadott festői értékekből áll. Egyszerre van jelen minden: hétköznapi élet, nyári idill, békés család, virágzó természet, esztétikai tökéletesség, árkádiai harmónia. És ennek a megteremtője maga a művész.

⁴⁸ Keserü (1998: 129)

⁴⁹ Imre (1998: 349)

Irodalom

- Csorba Csilla: Előhívás. Rippl-Rónai és a fényképezés. In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 185.
- Dénes Zsófia: Rippl-Rónai. *A Reggel*, 1926. augusztus 2.
- Erdey Aladár (1907): Cézanne-Gauguin. *Vasárnapi Újság* 54/21. szám, 1907. május 26. 420. http://epa.oszk.hu/00000/00030/02787/pdf/VU_EPA00030_1907_21.pdf (Megtekintés ideje: 2016. november 2.)
- Farkas Zoltán (szerk.) (1957): *Rippl-Rónai József emlékezései. Beck Ö. Fülöp emlékezései*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. (Magyar Századok sorozat)
- Fóthy János: Rippl-Rónai visszaemlékezései Puvis de Chavannes-ra. *Pesti Hírlap*, 1925. január 4. 35.
- Hárs Éva (1980): Rippl-Rónai József: Park aktokkal. (Képelemzés.) Pécs: Hungária. (Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 24 (1979).
- Horváth János (szerk.) (2008): *Rippl-Rónai emlékkönyv. Paris Anella visszaemlékezései Rippl-Rónai Józsefről*. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Imre Györgyi (1998): Katalógus 107. tétel, In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 349.
- Imre Györgyi (szerk.) (2004): *A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben*. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2004/2).
- Keserü Katalin (1974): Táblakép és építészeti dekoráció Rippl-Rónai József művészetében. *Építés-Építészettudomány*, 1974. V. kötet 3–4. szám, 581.
- Keserü Katalin (1982): *Rippl-Rónai József*. (A művészet világa). Budapest: Corvina.
- Keserü Katalin (1998): Műfajok és műtípusok Rippl-Rónai művészetében. In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 129.
- Martos Gábor (2005): Maradékeltű csodák: fejezetek egy budapesti „műgyűjtő kismester” kollekciónak történetéből. *Artmagazin* 2005. 3. évf. 2. sz.
- Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1).
- Plesznivy Edit (1998): Katalógus 90. tétel. In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 326.
- Szabó László (1998): Kronológia. In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 518.
- Szatmári Gizella (1998): Katalógus 96. tétel. In: Nagy Ildikó (szerk.) (1998): *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1998/1), 334.

Mária-enciklopédia 1950–51, 2015–16

Szűz Mária tiszteletének forrásairól – egy könyv születése kapcsán

Dr. Lakatos Andor

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

levéltárvezető, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

gyűjteményvezető, Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények

1950-ben, nemzetközi kezdeményezésre a Kalocsai Főegyházmegyében is jelentéseket kértek a papságtól Szűz Mária tiszteletének múltjáról és jelenéről. A plébániákon és a lelkészségeken hónapokon át szorgalmasan gyűjtötték és szerkesztették a kérdőívekre adott válaszokat, s a vizsgálat eredményét természetesen szerették volna publikálni, de a politikai változások (Grósz József érsek koncepciók pere, s a kapcsolódó börtönbüntetések) miatt ez az anyag végül „fiókban maradt”. Hatvanöt év múltán az egykori adatgyűjtésből forráskiadvány készült, s így lehetővé vált a jelentések szövegének sokoldalú használata, kutatása. A tanulmány bemutatja a 2016-ban megjelent kalocsai Mária-enciklopédiát, mely történeti, néprajzi, művészettörténeti stb. szempontból is sok tanulságot, gazdag információs anyagot tartalmaz.

A kiadvány születése, előzményei

1950-ben Rómában egy nemzetközi Mária Enciklopédia készítését kezdeményezték, mellyel méltó összegzést szerettek volna adni a világszerte megnyilvánuló, katolikusokat jellemző Mária-tiszteletről. Egy évszázados folyamat csúcspontján, amikor majd másfél ezer év múltán két Máriával kapcsolatos dogmát hirdettek ki (*szeplőtelen fogantatás* 1854, *Szűz Mária mennybevétele* 1950), a magyarországi Boldogasszony Éve (1947–48) emlékeztetés, gyakran százezreket megmozgató rendezvényei után nem véletlen, hogy a kezdeményezés hazánkban is visszhangra talált, és több egyházmegyében is módszeres adatgyűjtés kezdődött. A Kalocsai Főegyházmegyében Grósz József érsek körlevélben meghirdetett kérdéseire összesen 68 plébániáról adtak választ. A jelentések kitértek a témával kapcsolatos műalkotásokra, ábrázolásokra, kiadványokra, a kultusz helyi jellegzetességeire és a különféle népszokásokra is. Az adatgyűjtés történeti szemlélettel készült, célja az

volt, hogy a múltba tekintve összegezhessék a Mária-tisztelet tudnivalóit, s eredménye máig is a legteljesebb áttekintést-forrásanyagot adja a témában, elsősorban az egyházmegye török utáni korszakára vonatkozóan.

A néprajzi, történeti és művészettörténeti szempontból is értékes anyagból elsőként Győrben készült forráskiadvány (*„Oltalmad alá futunk” Mária-enciklopédia 1950*. Közreadja: Perger Gyula. Győr, 2010), majd 2015-ben a Szombathelyi Egyházmegye anyaga is megjelent (*„Mennyekbe fölvelt Királyné...” A Mária-tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében az 1950–51-es felmérés alapján*. Szombathely Martinus Kiadó, 2015). A 2015-ben közlésre előkészített kalocsai anyag 2016-ban még jelentősen bővült, ennek oka az volt, hogy időközben az egyházmegye 1950-es, kéziratban maradt sematizmusának feldolgozása is megtörtént. A Mária-enciklopédia és a sematizmus adatgyűjtéseinek hivatali felelőse dr. Gyetvai Péter (1912–1988) irodaigazgató volt, az ő munkáját és pályafutását 1951 tavaszán Grósz érsek letartóztatása és koncepcióos pere törte meg. Gyetvai is a letartóztatottak-vádlottak között szerepelt, majd 1956-ig börtönben volt.

1. kép: Gyetvai Péter az érseki palotában (1960) és a kertben (A képek forrása: Gyetvai Péter, Ada)

A politikai változások miatt „fiókban maradt” aktákból és kéziratokból 65 év múltán egy olyan összetett forráskiadványt jelentettünk meg, melyben a Mária-enciklopédiához írt jelentések szövegének az egyházmegyei sematizmusok történeti

adatai adnak keretet-hátteret, s a közölt tartalom így az egyes plébániák-lelkészségek, illetve a 20. századi egyházszervezeti változások adattárává bővült.

A kötetben¹ – a tájékozódást és a további kutatásokat segítve – a bevezető tanulmányon kívül egy részletes művészettörténeti áttekintés, Mária-naptár, egyházmegyei Mária-bibliográfia és gazdag képmelléklet is helyet kapott.

2. kép: A Mária-enciklopédia könyvborítója. A festmény Kontuly Béla freskójának részlete (Szűz Mária megkoronázása) a bajai Páduai Szent Antal templom mennyezetéről.

A kötet a gazdag képanyag miatt A/4-es méretben, 1000 példányban jelent meg. Kiadásának előkészítése (a szövegek feldolgozása, szerkesztés, lektorálás, fényképezés), valamint a nyomdakész PDF változat előállítása (tördelés, illusztráció, mutatózás) is a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban történt, gyűjteményi munkatársaink közreműködésével² A könyv kiadását az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta (EMMI 28200/2015/KOZGYUJT).

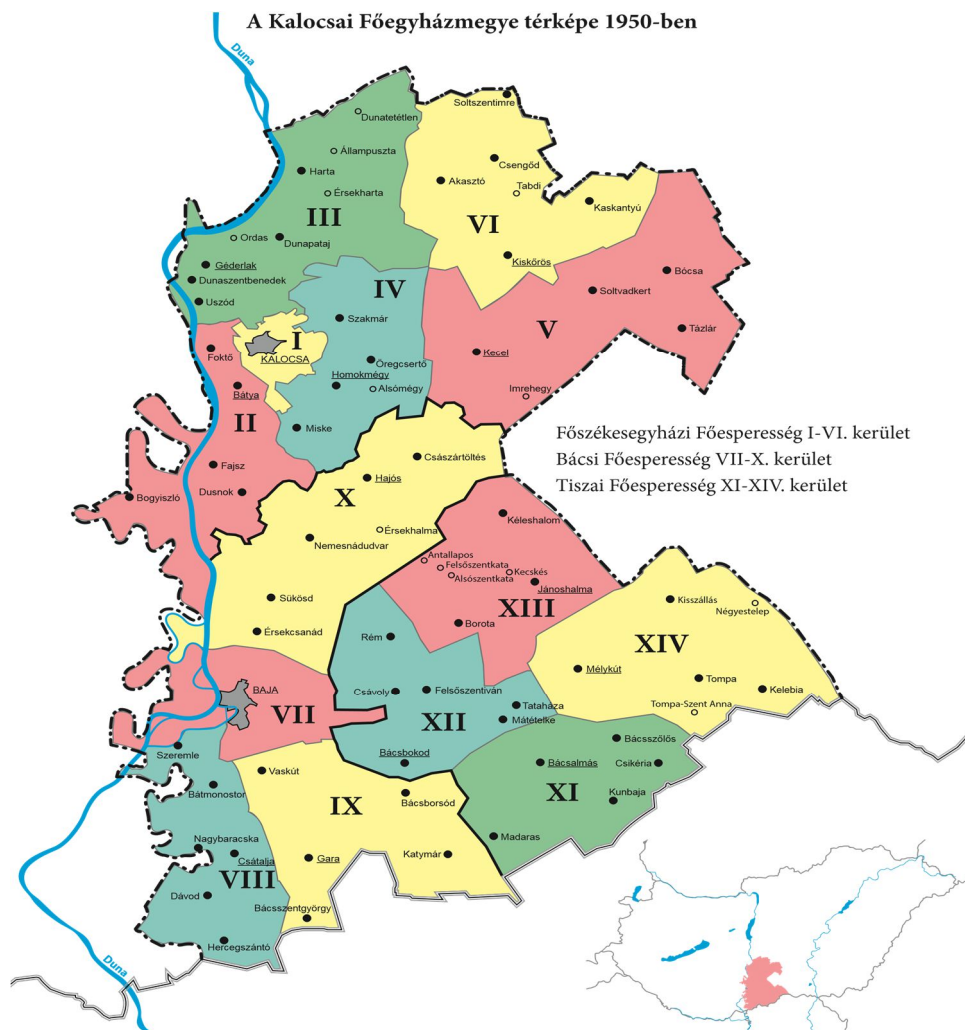
A könyv tartalma, használatának lehetőségei

Az 1950–51-es esztendőik egyházpolitikai téren sokat emlegetett, súlyos eseményeket hoztak. Ez a kötet mégsem az egyházpolitikai eseményekre koncentrál, itt az egyházmegye

¹ A könyv bibliográfiai adatai: *Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950. Forráskiadvány és adattár*. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2015–2016. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 11., 455 oldal.

² Online elérhető változat: http://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/Maria-enciklopedia_kivonat.pdf (Letöltés ideje: 2017. február 16.)

plébániái-lelkészségei, a helyi közösségek életének szinterei elevenednek meg előttünk. Az adatok sokasága meggyőzően érzékelteti, hogy milyen gazdag volt a kultusz, milyen kiterjedt és erős a közösségeket gondozó egyházszervezet.

A kötet B. részében (*Forrásközlés, adattár*), az egyházmegye korabeli területi beosztását követve, településenként két fő adatcsoportot találunk: a plébániák jellemző adatainak összegzését a sematizmusokból (történeti sematizmusunk 1777–1923 közötti adatait kiegészítve a korszak szempontjából hangsúlyos 1942-es és 1950-es adatokkal), valamint az egyes plébániák-lelkészségek Mária-enciklopédiához írt jelentéseit. A kétféle tartalom véleményünk szerint szépen kiegészíti-erősíti egymást: a települések felekezeti és nemzetiségi viszonyai, vagy éppen a helyi szerzetesi jelenlét és a különféle egyesületek tevékenysége gyakran összefüggött a Mária-tisztelet jellegével, sajátosságaival. A „Máriás- emlékek” pedig, a korabeli vallásosság egyik meghatározó vonulataként, a kortársakat megszólaltatva ízesítik és színesítik az adattár jellegénél fogva száraz betűtengerét. Az eredetileg latin adatközlések nyelvét-terminológiáját megtartottuk, de a használatot dőlt betűs magyar fordításokkal segítjük.

Az 1950-es célokhoz híven a feldolgozás során mi is tudatosan vállaltuk az enciklopédikus jelleget, ennek látványos jele a kötet terjedelmes C. része (*Segédletek*), illetve ide sorolható a jelentések összegző elemzése, értékelése is (*A. rész: Bevezető 2–3. pontjai*). A segédletek sorát a Mária-naptár nyitja, melyben az ünnepekhez köthető teológiai, néprajzi, történeti és ikonográfiai információk együttes szerepeltetése és áttekinthetősége hiánypótló. Hangsúlyos résszé vált a művészettörténeti áttekintés (*C/II.*, szerzője Lakatos Adél), szerepeltetését nemcsak a közölt adatok rendszerezésének igénye indokolta, hanem az emlékek bejárása-fotózása során tapasztalt „különbözet” is: Az 1950-es állapotokhoz képest ugyanis 2015-ben szükségszerűen eltéréseket tapasztaltunk, újabb művészeket-alkotókat sikerült azonosítani és régi adatokat helyesbíteni, a jelentésekben nem szereplő tárgyak is

3. kép: Képház Útmenti Boldogasszony képpel. Foktó

4. kép: Templomi zászló. Árpád-házi Szent Margit templom, Bócsa

előfordultak.

Hasonló eltérésekre csak röviden, főként a téves művészzadatokot korigálva tértünk ki az eredeti szövegek közlésénél, itt viszont lehetőség nyílt a kronologikus és tematikus áttekintésre, művészettörténeti folyamatok (megrendelők, iskolák, hatások) felismerésére, a kiemelkedő emlékek bemutatására és művész-életrajzok közlésére is. A színes képek sokasága ebben a részben látványos és szembetűnő – valójában ez a 2015-ös képanyag adta a B. rész (*Forrásközlés, adattár*) képi illusztrációit is, csak ott fekete-fehérben. Ezt a megoldást részben anyagi szempontok (a nyomdai

költségek csökkentése) indokolták, de talán nem is baj, ha a kétféle tartalom, a forrásközlés és a segédletek, a múlt és a jelen világa így is elkülönül a kötetben.

A technikai jellegű, de a tájékozódás és a további kutatások szempontjából mégis nélkülözhetetlen segédletek közé sorolható a kötet képjegyzéke (C/III.), a Mária-bibliográfia (C/IV., Szűz Máriával kapcsolatban kiadott, egyházmegyei vonatkozású munkák bibliográfiai adatai), a rövidítések és latin kifejezések jegyzéke (C/V.), valamint a mutatók is (C/VI., személynevek és helynevek szerint).

Összegzés

Bízunk benne, hogy az 1950-es Mária-enciklopédia kezdeményezés adatgyűjtése országszerte egyre inkább kutathatóvá válik, elsősorban ehhez a folyamathoz kívántunk hozzájárulni a kalocsai anyag közlésével, de élt bennünk az a vágy is, hogy az egykori kezdeményezők álmát lehetőség szerint váltsuk valóra.

Feldolgozásunk módja – megítélésünk szerint – több szempontból is újszerű volt, az enciklopédikus megközelítésmód, valamint a forráskiadvány és az adattár társítása a kiadvány szempontjából gyökeresen új teendőket és lehetőségeket eredményezett. A befektetett többletmunka gyümölcseként, a forrásközlésen túl egy olyan tetszetős kivitelű levéltári segédlet született, amely alkalmas a Trianon utáni „kis-kalocsai egyházmegye” megismerésére, a 20. századi egyházszervezet fejlődésének nyomon követésére. Igazi „kettő az egyben-kiadvány” ez valójában, melynek sokoldalú felhasználását a közölt adatok gazdagsága és változatossága biztosítja.

A munka során világossá vált, hogy a Mária-tisztelet emlékeinek módszeres feltárása-áttekintése alkalmas a legfontosabb művészettörténeti folyamatok felismerésére és modellezésére. A kiadvány így fontos művészettörténeti eredményeket hozott, s a témával kapcsolatos feladatok pedig alkalmat adtak a múlt és a jelen világának összekötésére.

30 év oktatási tapasztalata az Olaszországi Képzőművészeti Akadémiákon – honnan jöttünk és hová megyünk?

Dr. Nagy Maya

tanszékezető professzor, Velencei Képzőművészeti Akadémia

Cikkemben felvázolom az itáliai képzőművészeti felsőoktatás múlt- és jelenbeli helyzetét, beszámolok több mint 30 éves oktatási tapasztalataimról.

Művészeti gyakorlatot édesanyámtól, Kovács Mária szobrászművésztől tanultam (**1. kép**), művészeti elméletet pedig édesapámtól, Dr. Nagy Zoltán¹ művészettörténész–egyetemi tanártól, az ikonológiai iskola képviselőjétől. A reneszánszról szóló előadásait végighallgattam Olaszország egyetemmein, később az Esztergomi Múzeumok igazgatójaként a Keresztény Múzeum festményei voltak rám meghatározóan nagy hatással.

1. kép: Nagy Kovács Mária Keresztelő Szent János, 1938. Tata.

¹ Dr Nagy Zoltán régész, olasz nyelv és irodalom szakos egyetemi tanár, Eötvös Collegium Budapest, Szegedi Tudományegyetem.

A művészeti technikumot és a képzőművészeti akadémiát Olaszországban végeztem el. Mesterem a híres Remo Brindizisi, az „Új figuráció” művészeti irányzat képviselője volt.

Az Olasz Oktatási Minisztérium a Keresztény Demokrata Párt vezetésével a hetvenes években létrehozott minden megyében egy képzőművészeti akadémiát a tradicionális nagy Akadémiák mellett, amelyek akadémiánként kb. 70–80 tanárnak adtak művészetoktatási lehetőséget, és amelyek 300–400 diáknak helyben tanulási továbbképzést jelentettek. Ezekben az intézményekben 1978-ban a klasszikus kurzusokat kibővítették (az úgynevezett „autonómok” baloldali erőszakos ifjúsági mozgalmak következtében (láncokat csörgettek, beültek a tanárok mellé, politikai jegyeket követeltek), ezért külön szakokat hoztak létre, ami által a pártokon és szakszervezeteken keresztül bekerültek az Akadémiákra olyan tanárok is, akik nagyon felhigították az oktatást. Ilyen volt pl. Elena Bentivegna pszichológiatanár is.²

1985-ben kezdtem el tanítani, a rajz és annak minden kifejezőeszközével való formájának az oktatása volt a feladatom, ami leginkább a modell tanulmányozásán alapult³ Az első két évben – mint mindenhol –, a modell rajzolását tanítjuk meg a hallgatóknak, minden klasszikus technikán keresztül: grafit, akvarell, tempera, olajpasztell stb.

Mivel a XV. századtól kezdődően, Caravaggio óta elkezdődött az írás logikájának elhagyása (itt főként a bibliai szövegekre való pontos hivatkozást értem, mert az érzelmekre való hatás került előtérbe, elhagyva az(ikon)tartalom lényegét és egyre jobban csak a szín és a forma jelent meg), ezért én – lévén az ikonológiai iskola híve – az oktatási rendszeremben minden évben olyan programokat szervezek, amiben a hallgatóknak el kell olvasniuk egy szöveget és azt illusztrálniuk azt. Így kerül a középpontba az elolvasott téma rövid összegzése által való értelmezése, majd annak a rajzban és a tervezésben, majd a festésben való egyedülálló egyéni alkalmazása. Ezt minden hallgatónak kötelező az év végén egy brosúra formájában leadni.

² Apja *Rosario* fedőnéven bombát tett (öten tették) a *Via Rasella*-n található németek székházába, aminek következtében 33 német katona meghalt. Mivel nem jelentkeztek, hogy ők voltak, ezért kivégeztek azon a bizonyos „*Fosse Ardeatine*” helyen 335 olaszt, zsidót és kommunistát). Ennek fényében a kommunista párt a lányát oktatási lehetőséggel tüntette ki.

³ A fordított perspektíva *Pavel Florenszkij* tér-fogalmának a koncepciójáról, mert a térben való gondolkozás az a festészet alapja. Ld. (2. kép): falfestmények

Minden héten egyszer elméleti előadást tartok minden évben egy meghatározott korszakról vagy művésztől. A fordított perspektíva Pável Florenszkij térfogalmának a koncepciójáról, mert a térben való gondolkodás a festészet alapja (**2. kép**).

2. kép: Falfestmények

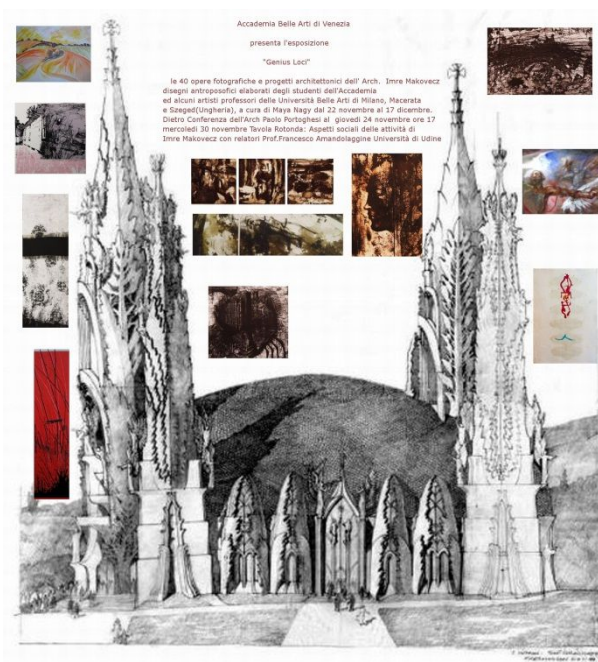
1998-ban megismerkedtem Makovecz Imre építészmérnökkel. Miután a Francia Akadémia kitüntetését megkapta (1997), felkerestem őt személyesen. A Sevillai Pavilonról (**3. kép**) szóló dokumentumfilmjét, amivel világhírűvé vált, levetítettem a különböző Akadémiákon, ahol tanítottam (Reggio Calabria, Bari, Macerata, Torino, Milano, Venezia). 14 év alatt 14 kiállításon keresztül kísértem végig, ezen belül nyolc kiállítást szerveztem számára a különböző középkori épületekben és egyetemeken Olaszországban⁴.

⁴ Az *Országépítő* Makovecz Imre által alapított folyóirat. Halála után 1 évvel, a 2012/3. szám baráti és munkatársai megemlékezéseit tartalmazza.

3. kép: Makovecz Imre Sevillai Pavilonja

Az építészetten keresztül nagy és erős hatás került a murális festészet koncepciójára a „Genius Loci” a hely szelleme felfogásában (4. kép). Ez a Rudolf Steiner-i koncepció az alapja az oktatási rendszeremnek: a második és a harmadik évben ezt oktatom.

4. kép: Genius Loci. Makovecz Imre kiállítása: Magazzini Sale 3, Venezia, Prof. Arch. Paolo Portoghesi előadása az Accademia di Belle Arti di Venezia-n

Mivel az olaszországi Képzőművészeti Akadémiákra majdnem mindenkit felvesznek az érettségi után, ezért nagy problémát jelent egy egységes oktatási rendszer kialakítása. Minden hallgatót egyenként foglalkoztatunk: megnézzük a munkáikat, a portfólióikat, és minden hallgatónak a saját képességeire próbálunk fejlesztést adni, természetesen az asszisztens segítségével. Minden másodikos,

harmadikos és a Bolognai rendszer szerinti a +2-ben is minden hallgatónak ki kell választania egy teret a saját városukban, és erre a térre vagy falra egy falfestményt vagy dekorációt kell hogy tervezzenek, természetesen az épületek tanulmányozása után. Ez jelenti a hely szelleme fogalmát⁵.

Személy szerint rossz véleményem van a 3+2 oktatási rendszerről, mert így a hallgatók elveszítik azt a vezérfonalat, amit egy tanár öt hosszú éven keresztül visz végig. Tanár kollégáimnak is az a véleménye hogy „bemennek egy bevásárlóközpontba, és ott vesznek sok kis tárgyat, belépnek egy Orwelli fogaskerékbe és csak résztudásuk lesz mindenből, de nincs részük többet egy 380 fokos oktatási rendszerben”.

Annyi pozitív eredményt lehet ebben az úgynevezett „Bolognai rendszerben” felfedezni, hogy esetlegesen a +2 évben egy más típusú, más irányzatú oktatást folytathatnak a hallgatók a kreditek kiszámításán keresztül. Ez az amerikai baccalaureatusi rendszer távol áll a mi oktatási rendszerünktől és Magyarországon nem is honosodott meg túlzottan, mert sokan ellenálltak.

Azoknak a hallgatóknak, akiknek pl. grafikai kiváló képességeik vannak, azok számára az illusztráció kutatásán keresztül készítettünk programot^{6 7}. (5. kép)

5. kép: Váralljai Csocsány Jenő professzor előadása és ehhez kötődően tanárok és hallgatók kiállítása

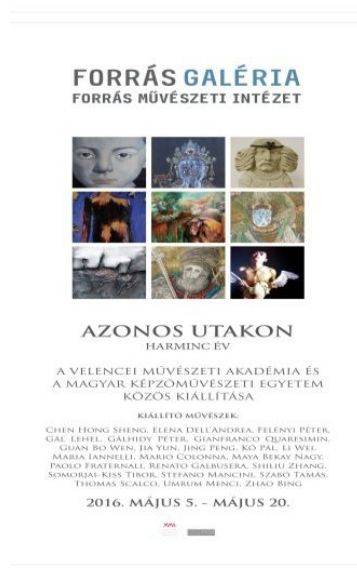
⁵ Erwin Panofsky: Az emberi arányok stílustörténete. (*La storia della della teoria delle proporzioni del corpo umano come riflesso della storia degli stili*; 1921).

⁶ Rudolf Steiner e l'Antroposofia. (testo di Frans Carlgren, traduzione di Mario Betti) Ed. del Goetheanum, Libera Università di Scienza dello spirito, Dornbach.

⁷ Váralljai Csocsány Jenő oxfordi professzor tanulmánya Ajtősi Albrecht Dürer magyar vonatkozású munkáiban található jelekről. (*Aspetti sconosciuti di Ajtősi Albrecht Dürer*). A Velencei Akadémia kiadványa 2010.

A több mint 30 éves oktatási tapasztalatom egyik fő érdeme, hogy 20 évvel ezelőtt megnyitottam és megköttetem a maceratai, a bari-i a milánói, a torinói és a velencei egyetemekkel a bilaterális szerződéseket a pécsi, a budapesti, a szegedi, a kolozsvári és a vilniuszi képzőművészeti egyetemekkel. Ezért az Erasmus-programon belül sok külföldi, de magyar hallgatóm is van. Az ő számukra is mindenkinek külön-külön ajánlok egy saját területére vonatkozó programot, hogy megismerjék azt a területet, ahol születtek, ahol esetleg élnek és felfedezzék annak a csodáit, amit az erőszakos globalizmus megfélemezésére szervezek a hely szelleme jegyében. Ezen kívül még adok olyan programot is, amiben megtervezik a saját művészeti házuk elképzelését, amiben szeretnének élni. Ez utóbbi is tanulmányozási lehetőséget ad a már megtervezett híres művészek házaiban, pl. Ebenezer Howardt elképzelt városa (*The ideal city*) London mellett, de mindig mindent a lehetséges fejlődés jegyében (*Edmund Burke: The possible development*).⁸

És végül: minden évben megrendezek egy kiállítást a tanár kollégák és a hallgatók munkáiból az alkotásaik bemutatása érdekében. Ezt tekintem a legfőbb feladatombnak. A legutolsó kiállítás, amit 2016-ban a Forrás Galériában szerveztünk, egyben a legfontosabb kiállításunk is volt, mert 7 magyar, 7 olasz, 1 kínai tanár, valamint 14 olasz, magyar, kínai és török hallgató vett részt rajta (6. kép).

6. kép: *Azonos utakon* című kiállítás, Forrás Galéria 2016. május

⁸ Interjú a lehetséges fejlődésről: Szájer József Bruxelles, 2013.

A Kárpát-medence bizánci kultúrájának latinizálási kísérletei

Dr. Nagymihályi Géza

görög katolikus lelkész, művészettörténész, professzor emeritus

Nagy Szent Konstantin császár 330-ban áthelyezte a Birodalom központját Rómából Bizáncba, a későbbi – róla elnevezett – Konstantinápolyba. Ezzel kezdetét vette a több mint ezer éven át tartó sajátságos, a mai napi erőteljes hatást gyakorló kulturális, művészeti, és vallásos rendszer kialakulása. A szakirodalom általában a „Gesamtkunstwerk”, vagyis az „összművészet” kifejezést használja. Ez a kifejezés nem csak a Bizánci Birodalom fennállásának időszakára vonatkozik, hanem a poszt- (meta-) bizánci korszakra is, amely napjainkig is hatékony és virulens.

A tanulmány tartalma:

- A bizánci kultúra eredete és főbb jellegzetességei
- A bizánci kultúra és a magyarság az Ungvári Unióig (1646)
- A magyar görög katolikuság és a hagyományvesztés évszázadai. Templomépítészet, ikonográfia, liturgia és mentalitás
- A II. Vatikáni Zsinat határozata és annak hatása (1964)
- A bizánci hagyomány újjáéledése és a jelen helyzet

1. A bizánci kultúra eredete és főbb jellegzetességei

Komplex, a képmás eszméjén alapuló világképről van szó, amelyben a filozófiai alapok (főképpen a neoplatonizmus), a teológiai gondolkodás (amely a patrisztikus irodalom óceánján alapul), valamint a liturgia gyakorlatának érvényesülése a szakrális építészetben és az ikonográfia megjelenésében. Ezek a tényezők egy egymástól elválaszthatatlan egységet képeznek, lényegében egy egyetemes képteológiáról van szó. Történelmi tapasztalat, hogy a hagyomány fő vonalától való eltérés kivétel nélkül hanyatlásba torkollott, akár „latinizásáról”, vagy erőszakos „modernizálásról” beszélünk.

Annak ellenére, hogy ez a hagyomány másfél évezrede a keresztény Kelet közös kincse, nem beszélhetünk szigorú szabályokról, kikényszerített formális

egységről, megkövesedett paragrafusokról. Az alap megtartása mellett tág teret enged a történelmi körülmények, valamint a nemzeti vérmérséklet és mentalitás által létrejött változatosságnak.

A „nagy hagyomány” először a gyakorlatban alakult ki, és Bizánc első aranykorában már teljes pompájában jelent meg. Ez a jusztiniánoszi aranykor (527–565), amikor jelentős, mozaikkal és freskókkal borított templomok sorát építették, közöttük a világra szóló hatást gyakorló Hagia Szófiát (532–537).

Az eszmei tisztázás ideje a képrombolást lezáró VII. Egyetemes Zsinat idején következett el (726–843). Az alapvető kérdést így tették fel: szabad-e ábrázolni szent dolgokat, személyeket, kiváltképpen pedig Jézus Krisztust? A hatalmas méretű, és több mint száz évig tartó eszmei küzdelem végeredményét Nagy Szent Baszileosz szavaival lehet összefoglalni: nem a képet imádjuk, mert a nekik adott tisztelet annak eredetijére száll vissza. (Ez a „prototípusz” tana). Ezzel verték vissza a bálványimádás vádját. Jézus Krisztus személyének ábrázolása pedig nemcsak lehetséges, hanem hitvalló kötelesség, mert valóságos ember lett.

A keresztény Keleten az ősi hagyomány erejét és hatékonyságát fenntartja az ősi liturgia, amely a zsinatok tanítását a himnuszköltészet eszközeivel közvetíti a legegyszerűbb hívőnek is.

2. A bizánci kultúra és a magyarság az Ungvári Unióig (1646)

A magyarság már a honfoglalás előtt találkozott a bizánci kultúrával, és Szent István nyugati orientációja ellenére mindig voltak keleti, bizánci keresztények az országban. (Például a koronázási palást készítői, III. Béla neveltetése a bizánci udvarban, és főleg Szent László leánya, Árpád-házi Szent Piroska, aki Eiréné néven nagyszerű uralkodói erényekkel rendelkező bizánci császárnő volt. †1134).

A későbbiekben tömegesen jelentek meg bizánci rítust követő lakosok a Kárpátok vidékén, Erdélyben, és Északkelet-Magyarországon. Különösebb figyelmet nem keltettek sem a Monarchia, sem a katolikus vagy ortodox egyház részéről, egészen az ellenreformáció koráig.

A Magyar Királyság peremén élő keleti, bizánci rítusú keresztények meglehetősen szegénységben éltek. A korabeli beszámolók és megmaradt tárgyi emlékek szerint fatemplom, kézzel írt, liturgia végzésére alig alkalmas könyvek, fa- vagy agyag kelyhek, méltatlan liturgikus öltözetek, írni-olvasni alig tudó, képzetlen papok jellemezték a körülményeket.

Elgondolkodtató az a tény, hogy az ikonok, ikonosztázionok nem vettek „tudomást” a sanyarú körülményekről. A szinte írástudatlan, képzetlen papságnak, és a teljesen írástudatlan népnek egyetlen oltalmazó menedéke, tanítója és vigasztalója volt az ikon. A formátlan alakokat gyakorlatlan kezek rajzolták és festették, de az őszinte vallásosság, a pásztor nélküli létből fakadó magára hagyatottság, a rendíthetetlen mély hit ma is sugárzik a naiv arcokból, a tágra nyitott csodálkozó szemekből.¹ Nem szakirodalmi, de elkerülhetetlen elnevezés a „jámbor” stílusról beszélni. A hiteles liturgikus háttér nyilvánvaló, az ikonográfiai folyamatosság szintén. A fatemplomok ikonosztázionjai mégis a provincialitásnak olyan változatát mutatják fel, amelyre nincs elfogadott és közismert meghatározás. A képtáblák technikai kivitelezése egybevág a „művészi” kivitelezéssel: merevítetlen fenyőfa deszkára, alapozás nélkül felvitt festékrétegekkel, széles ecsetvonásokkal dolgoztak az egyszerű szerzetesek vagy vándor ikonfestők. (1–6. kép)

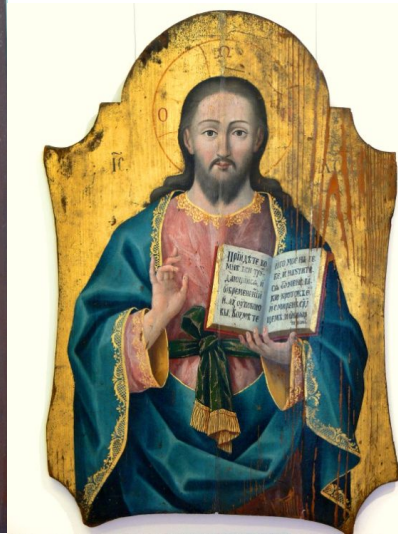
1. kép: Úrszínváltás. Bedő, 18. sz. eleje

2. kép: Szt. Miklós. Töredék, Nagydobos, 17. sz. vége

¹ A tárgyalt terület szakrális képzőművészeti emlékeit már régebben szakgyűjteményekben őrzik Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában. Magyarországon a Nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben tekinthetők meg 1980-tól.

3. kép: Szent Miklós. Nagydobos, 18. sz. közepe

4. kép: Pantokrátor. Nyíregyháza, 17. sz. közepe

5. kép: Hodigitria. Kántorjánosi, 18. sz. eleje

6. kép: Angyali üdvözlés. Levelek, 18. sz. eleje

3. A magyar görög katolikusság és a hagyományvesztés évszázadai. Templomépítés, liturgia, ikonográfia és mentalitás

Az ellenreformáció sikeres folyamata közben, főleg jezsuita részről, felmerültek a magyarországi ortodoxokkal kapcsolatos kérdések. A több hullámban létrejött uniós egyezmények között csak az Ungváriról emlékezünk meg röviden,

amely a Ferrara-firenzei zsinaton (1431–1445) elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa primátusát, azt a dogmát, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik (*Filioque-tan*), a tisztítóhely létét, valamint az eucharisztia érvényességét. A keletiek pedig megtarthatják őseik szertartási rendjét, egyházi jogi helyzetüket (pl. a papok nősülését), viszont elnyerik azokat a kiváltságokat, amellyel a római katolikus papság rendelkezik. Az uniót 1646-ban kötötték meg Ungváron. A leírt magasztos elvek azonban teljes egészükben sohasem érvényesültek.

Mária Terézia 1773-ban szinódust hívott össze az egyesült görögök (*unitusok*) ügyeinek megtárgyalására. A helyzetük anyagi és közéleti szempontból sokat javult, de más hatások is érvényesültek: az anyagi és társadalmi helyzet javulásával elkerülhetetlen volt a görög katolikusság igazodása a gazdag, hatalmas és művelt latin kereszténységhez. Egy hosszú folyamat vette kezdetét: a latinizálás folyamata. Ez kimutatható az egyházi élet minden területén és főképpen a mentalitásban. Az uniós okmány legfontosabb ígérete, hogy „a keletiek megtarthatják ősi szertartásaikat”, az új helyzetben értelmét veszítette. Az ellenreformáció lendülete hatott az egyesült egyházakra is, az ortodoxokkal való szórványos kapcsolatok teljesen megszakadtak, sőt ellenségessé váltak. A latinizálás folyamatának legfontosabb területei a templomépítészet, a liturgia és a képzőművészet voltak.

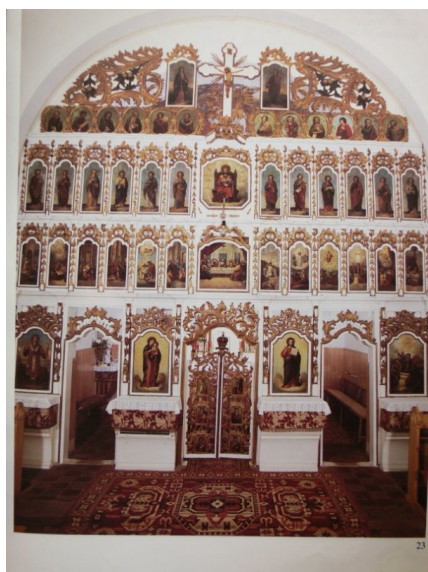
A templomépítészetet illetően utalnunk kell a török kiverése után birodalom szerte fellendült, nagyon erőteljes barokk templomépítészeti tevékenységre, amely a görög katolikus területeket is érintette, és egyáltalán nem vette figyelembe a bizánci liturgia követelményeit. Ezt a folyamatot siettetette a Zamosci Zsinat (1720), melynek következtében idegen ájtatosságokat, új ünnepeket vezettek be, szószéket, mellékoltárokat állítottak be a templomtérbe. A bizánci centrális térszervezést – mely a világegyetem modellje, egy meditatív tér –, felváltotta a színvonalasan megépített, de a liturgiától idegen, hosszanti longitudinális tér, amely teljesen idegen volt az ősi szertartási rendet illetően.

Az új barokk templomokba padsorokat telepítettek, amelyek szigorú, mintegy katonás rendbe kényszerítették a hívőket, elvéve a kupola vizuális és szellemi élményét – amely a templom eszmei mondanivalóját jelképezte, és festői rendszerének szervezője volt –, illetve a szabad mozgás lehetőségét.² Ami a bizánci templom legfőbb jellegzetességét, az *ikonosztáziont* illeti, ami ezer éve nem történt meg, az most bekövetkezett: a megfegyelmezett hívősereget zavarni kezdte az ikonosztázion. Nem látták testi szemükkel azt, amit eddig hittel és lélekkel láttak: a

² A kérdéssel kimerítően foglalkozik Zernov (1961) és Nagymihályi (2014) tanulmánya.

szentélyt, az oltárt, amely egy eljövendő, újraalkotott világ épített jelképe volt addig. Lassan megjelentek a levegős, áttört, szimbolikus képállványok: egy látszólagos, mondvacsinált építmény, egy hatalmas hagyomány eszme nélküli emléke. Eredeti funkcióját már nem töltötte be, csak látványosság, pusztá dekoráció lett. Hamarosan megkérdőjelezték pusztá létét is; elavult, szükségtelen tárgynak tartották, és sok helyen le is rombolták, vagy új templomok építésekor már nem is építettek képfalat.

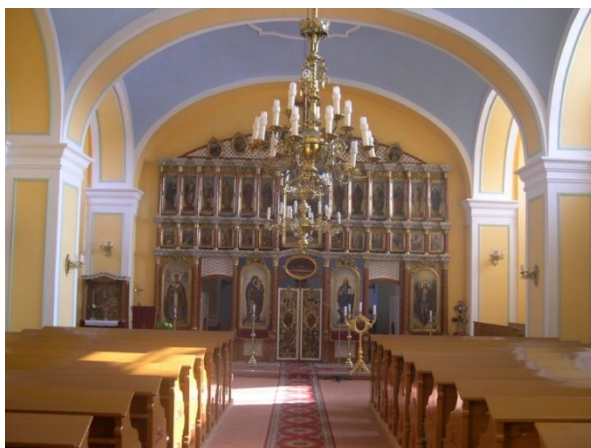
A hagyományvesztés általános folyamata mellett épültek hatalmas képfalak, amelyek egymástól független barokk képsorokat tartalmaztak, elszakadva az „eikón” hatalmas háttérű hagyományaitól (Például *Sárospatak*, *Hajdúdorog* és *Máriapócs* képfalaira gondolunk, de falusi körülmények között is ismerünk szép példákat. Különleges a tokaji ikonosztázion, amelynek apostol sora a 18., az ünnepsor a 19., alapképei pedig a 20. században készültek.) (7–9. kép). Átvették a kor gyakran emlegetett kritikáját: a régi ikonok primitív, anatómiai ismeretek nélkül készült, szégyellni való alkotások.

7. kép: Ikonosztázion. Nyírgyulaj, 18. sz. vége

8. kép: Ikonosztázion. Tokaj, 18–20. sz.

9. kép: Ikonosztázion. Sajópetri, 1881.

A *liturgia* környezetének ilyen markáns megváltozása magát a szertartást sem hagyta érintetlenül. A legnagyobb csapást a csendesen végzett liturgia jelentette. A hatalmas apparátussal, ünnepélyességgel végzett liturgia helyett a pap az

oltárnál csendesen olvasta a szövegeket, ezért megszakadt minden természetes kapcsolat a szentély és a templomhajó, a pap és a nép között. A liturgia közösségformáló szerepe megszűnt, a liturgia magánájtatossággá vált. Idegen, nyugati eredetű magánájtatosságok terjedtek a nép között, a hozzájuk tartozó szentképi világgal együtt. (Pl.: *Rózsafüzér Királynője, Jézus szíve* stb.)

Az Északkelet-Magyarországon élő görög katolikusok a 19. században küzdelmet kezdeményeztek a magyar liturgikus nyelv bevezetése érdekében. Már régen nem értették az ószláv, ruszin vagy román nyelven végzett liturgiát. Ezzel kapcsolatban, főként a Hajdúdorogi görög katolikusok kitartó küzdelmének köszönhetően X. Szent Piusz pápa 1912. június 8-án megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét. A magyar nyelvű liturgikus szövegek sokféle fordításban terjedtek, de hivatalosan csak a II. Vatikáni Zsinat hagyta jóvá a magyar nyelv használatát.

A „latinizálás” folyamata tovább erősödött, a késő-barokk „műalkotások” előtörték a templombelsőket, az ikonosztácion egy rendezetlen képkiállítás benyomását keltette, a falképek római katolikus másolatok voltak.

A 20. század első felében még nem alakult ki az ökumenikus mozgalom, és a két nagy keresztény ágazat – az ortodox és a római katolikus – közötti hideg viszony, vagy inkább kapcsolatnélküliség nem segítette elő az unió eredeti feltételeinek betartását. Elterjedt az a nézet, hogy létezik egy teljesen önálló görög katolikus hagyomány, meghatározása, kifejtése azonban soha sem történt meg, inkább a latinizálás folyamatának igazolását szolgálta. A legszélsőségesebb vélemény így hangzott: római katolikusok vagyunk, egy örökölt szép szertartással.

Ebben a korban az a kényelmetlen érzés keríthette hatalmába a görög katolikus egyházat, hogy a templom, a liturgia és a képiség nem tartoznak egymáshoz, és teljesen külön világot alkotnak. Ha a vallás legfontosabb materiális kifejezőeszközei nem megalapozottak és érthetőek, akkor maga a közösség is bizonytalanná válik, bármerre vezethető. Ma már világosan látjuk: komplex jelenség, a fejlődés látszatát keltő hanyatlás történt. Ezért a 20. század első felére joggal mondhatjuk, hogy modern képprombolásról volt szó.

A „művészi szabadság” eszméjének – más körülmények közötti jogos hangoztatása – ebben a körben baljós fordulatot vett. Ha az egyébként zseniális építész vagy művész nem járatos egy ősi kultúrában, vagy ismeretei csak könyvekből származnak, milyen – a helyi közösség hagyományait teljesen figyelmen kívül hagyott – alkotások születnek? A „templomszer” épületek, (sok-hasznosítású templom), és az „ikonszerű” képek nem jelentettek igazodási ívet a hívőnek. Üdítő

kivételt jelentett a geometrikus szecesszió stílusában épített miskolci templom és egyedülálló ikonosztázionja (10. kép).

A gyökeres és keserves vitákkal tarkított változást a II. Vatikáni Zsinat döntése hozta meg.

4. A II. Vatikáni Zsinat határozata és annak hatása (1964)

A zsinat – nem az uniált (egyesült) egyházak kezdeményezésére – határozatot hozott a keresztény kelet hagyományainak érvényességéről és követéséről. A zsinat nem egyes részletek revideálásáról rendelkezett, hanem az egész hagyományt érvényesnek és követendőnek tartotta, és határozottan kiállt annak csorbítatlan felélesztése mellett:

„Tudják meg az összes keletiek, és legyenek bizonyosak felőle, hogy törvényes liturgiai szertartásaikat, és fegyelmi rendjüket, mindenkor megtarthatják, és meg is kell tartaniuk,... Nekik kell mindezeket a dolgokat napról napra jobban megismerniük, és egyre tökéletesebben átvenniük a gyakorlatba. Ha pedig ezektől helytelenül eltértek a körviszonyok, vagy személyi körülmények miatt, igyekezzenek visszatérni őseik hagyományaihoz”.³

Előszavában a határozat meg is indokolja a döntés indítékait:

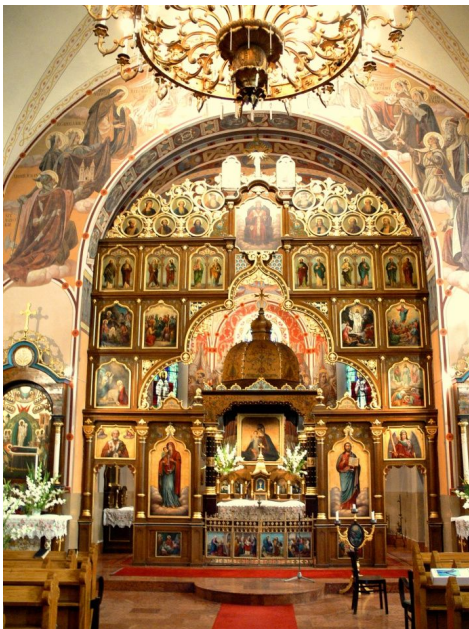
„A keleti egyházak intézményeit, liturgiájának szertartásait, egyházi hagyományait és keresztény életének fegyelmi rendjét, nagyrabecsüli, a katolikus Egyház. Ezek tiszteletreméltó ősiségük miatt igen kiválóak, és így világosan tárul fel bennük az a hagyomány, amely az apostoloktól, az egyházatyák által jutott el hozzánk, és az egyetemes Egyház Istentől kinyilatkoztatott osztatlan örökségének része. Ez a szent egyetemes zsinat tehát, szívén viseli a keleti egyházaknak, az említett hagyományok élő tanúinak sorsát; kívánja, hogy viruljanak, és új apostoli erővel lássák el a rájuk bízott feladatot”.⁴

A magyar görög katolikusságban ezt a határozatot indulatos viták sorozata követte. Az idősebb papság árulásnak, az ortodoxiába való visszatérés előszobájának tartotta a fiatalabb korosztályok tevékenységét. A keserves kezdetet sok nehézséggel járó folytatás követte, és a jelenben – több mint öt évtized után – sikerekről számolhatunk be.

³ II. Vatikáni Zsinat: *Határozat a keleti katolikus egyházakról*. Budapest: Szent István Társulat 1968, 8.

⁴ I.m. 5.

Számos fordítás, könyv és tanulmány jelent meg a bizánci kultúra lényegéről, utazások és konferenciák sora tágította az ismereteket. Megváltozott a teológiai oktatás tematikája, és centrális térszervezésű kupolás templomok sora épült. Ikonfestő körök alakultak országszerte, ikonkiállításokat szerveztek, és új ikonosztázionok tucatjait állították fel. A sok között nagyszerű példa az ózdi, oktagonális kupolával borított, centrális templom, Athoszon is dolgozott ikonfestő által készített freskókkal és ikonosztázionnal **(11. kép)**. Tipikus történet a hajdúböszörményi, mely számos más egyházközségben is lezajlott. A hatalmas templomot 1892-ben építették eleve ikonosztázion nélkül. Az 1989-ben újjáépített templomban 2004-ben szentelték fel a hatalmas ikonosztáziont, főleg az egyházközség fiatal tagjainak közreműködésével (Maklár Zsolt ikonfestő munkája). **(12. kép)**

10. kép: Ikonosztázion. Miskolc, 1905

11. kép: Szentélyfreskók. Ózd, 2002

A legújabb idők kedvező változásait és azok jelentőségét összefoglalja Szent II. János Pál pápa „*Oriente lumen...*” (*A keletiek világossága*) című apostoli levele:

„Tiszteletben tartva minden más kultúrát, a keresztény Keletnek egyedülálló és kiváltságos szerepe van, amennyiben ez a születő Egyháznak az eredeti környezete”.⁵

⁵ I.m. 9.

12. kép: Ikonosztázion. Hajdúböszörmény, 2004

A képek jegyzéke

(Az 1–6. ikonok Nyíregyházán, a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény tulajdonában vannak)

1. Úrszínváltozás, az ikonosztázion ünnepsorából. Bedő, 18. század eleje
2. Szent Miklós, ikonosztázion alapkép. Töredék, Nagydobos, 17. század vége
3. Szent Miklós, ikonosztázion alapkép. Nagydobos, 18. század közepe
4. Krisztus Pantokrátor. Nyíregyháza környéke, 17. század közepe
5. Istenszülő a Gyermekekkel. Hodigitria. Kántorjánosi, 18. század eleje
6. Angyali üdvözlet. Levelek, 18. század első fele
7. Ikonosztázion, Nyírgyulaj, 18. század vége
8. Ikonosztázion, Tokaj, 18–20. század
9. Ikonosztázion, Sajópetri, 1881
10. Ikonosztázion, Miskolc, 1905
11. Szentélyfreskók. Ózd, 2002
12. Ikonosztázion, Hajdúböszörmény, 2004

Irodalom

Aradi Nóra (szerk.) (1988): *A korai középkor*. Budapest: Corvina Kiadó.

- Damascus, St. John of (1980): *On the Divine Images*. New York: St Vladimir's Seminary Press
- Florenszkij, P. (1988): *Az ikonosztáz*. Ford.: Kiss Ilona. Budapest: Corvina Kiadó.
- Ivancsó István (2001): *Görög katolikus liturgikus kislexikon*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
- Kirschbaum, E., Braunfels, W. (1968–1976): *Lexikon der Christlichen Ikonographie, 1–8*. Freiburg im Breisgau: Herder Verlag.
- Meyendorff, J. (1962): *The Orthodox Church*. New York: St Vladimir's Seminary Press
- Nagy Márta (1994): *Ikonfestészet Magyarországon*. Debrecen: szerzői kiadás.
- Nagy Mihály Géza (1995): *Képmás és világkép*. Nyíregyháza: RÍM Kiadó.
- Nagy Mihály Géza (1999): *Eszkatológia és misztika a keresztény keleten*. Hajdúböszörmény: M+Z 2000 Kft.
- Nagy Mihály Géza (2003): *Krisztus ikonok szóban és színben*. Budapest: Jel Kiadó.
- Nagy Mihály Géza (2006): *A Pantokrátor magyar földön*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Nagy Mihály Géza (2014): *Kiáltás éjféلكor. Tanulmányok a teremtés nyolcadik napjáról*. Budapest: Szent István Társulat.
- Osztrogoroszký, G. (2001): *A bizánci állam története*. Ford.: Magyar István Lénárd, Németh Ferdinánd. Budapest: Osiris Kiadó.
- Picaza, M. V. Ch. (2000): *Bizánc. Az iszlám*. Ford.: Szőnyi Ferenc. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Pirigy István (1991): *A görögkatolikus magyarság története*. Budapest: IKVA.
- Puskás Bernadett (2008): *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
- Puskás László (szerk.) (1991): *Házad ékessége*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
- Sasvári László (2001): *Templomok, ruszin örökségünkben*. Budapest: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat kiadója.
- Terdik Szilveszter, Véghseő Tamás (szerk.) (2012): *„...minden utamat már előre láttad”. Görögkatolikusok Magyarországon*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
- Terdik Szilveszter, Bara Julia (2014): *„... kincseiből újat, régít hoz elő”*. Nyíregyháza: Hajdúdorogi Egyházmegye.
- Timkó Imre (szerk.) (1987): *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve*. Nyíregyháza: Görög Katolikus Püspöki Hivatal.
- Trubetskoi, E. N. (1973): *Icons: Theology in Color*. New York: St. Vladimir's Seminary Press.
- Zernov, N. (1961): Some reasons for the difference between Eastern, and Western approaches to the Christian worship. In: *Eastern Christendom*, London.

Képzőművészet és irodalom kapcsolata Szántó Piroska életművében

Reichert Eszter

MA-hallgató, PPKE BTK

Kép és szöveg viszonya, értelmezése még sok kérdést tartogat a művészek és a művészettörténészek számára is. Úgy gondolom, hogy Szántó Piroska és Vas István életműve jó példa ennek a területnek a vizsgálatára. Az irodalom hat a képzőművészetre és az állítás fordítva is igaz természetesen. De mi történik, amikor egy festő és egy költő köti össze az életét? Hogyan hat ez a munkásságukra? Szántó Piroska művészetében megfogott az a nőkre jellemző érzékenység, amit alkotásai közvetítenek. Ezután elkezdtem kutatni művei után és rá kellett jönnöm, hogy Szántó Piroska nem csupán festő, de kiváló író, vagy ahogyan ő fogalmaz: „krónikás” is volt. Könyveinek olvasása inspirálta szakdolgozatom témáját, a képzőművészet és az irodalom kapcsolatának vizsgálatát, mely Szántó Piroska esetében meglehetősen bonyolult, több aspektusból is vizsgálható kérdés.

Szántó Piroskáról köztudott, hogy nagyon szerette a szépirodalmat, az ő megfogalmazásával élve „olvasási mindenevő”¹ volt. Azonban arra kellett rájönnöm, hogy a Biblia ihlette képeken túl kevés irodalmi műhöz kapcsolódik alkotása, ő maga az irodalomban – főleg Vas István költészetében – annál többet szerepel. „Szántó Piroska is lírikus, akárcsak férje, Vas István, a költő, akinek a műveit illusztrálja”² – olvasható a művészeiről, a természet lírikusa. Úgy gondolom, Szántó Piroska festészetében nem véletlenül kevés az irodalmi utalás, festészete mindig is annyira telítve volt a természettel, hogy az ember számára is csak ezen belül jutott hely, a flóra és fauna betöltötte szinte egész életművét, és a más témákban alkotott sorozatait is egy-egy látvány, képtárgy inspirálta. Egy másik ok is felmerül, ez pedig a könyvillusztráció, amit a későbbiekben fogok tárgyalni.

1. kép: Szántó Piroska: Hatszemes. 1976. Papír, pasztell. 970x420 mm

¹ Bozoki (1966)

² Uo.

Az irodalom és Szántó Piroska kapcsolata

Szántó Piroska első alkotói periódusának témái leginkább a növények, a kert, esetleg annak állatai, a tájbrázolások, kevesebb az emberábrázolás, a portré. Képtárgyait a gyermekkorban megismert alföldi táj adja. Már ebben az időszakban is foglalkozott lepkékkel, később sorozat született ebből a témából is (1. kép). Ehhez kapcsolódóan több lehetséges forrás merült fel bennem, de mindegyik csak feltételezés. A lepke általában véve a lélek szimbóluma, a lepkévé fejlődés pedig a keleti kultúrában a lélekvándorlás szimbóluma, negatív értelmezésében a gyors mulandóságra ítélt hiú pompa. Egy 1966-os interjúban azt mondja Szántó Piroska: „Példaképeim a keletiek. Nemcsak a festők, hanem a költők is. Gyönyörűséges dolgokat írnak, rajzolnak a cseresznyefáról, vagy egy tusvonással a dinnyegerezdről.”³ A kínai hagyományban a pillangó a halhatatlansággal van összefüggésben, a taoizmus a szárnyakban az örökkévalóságot vélte felfedezni, erről egy taoista példázat is szól: *Csuang-ce álma*. A fent idézett mondatokból kiderül, hogy Szántó Piroska ismerte a keleti művészetet, ő is előszeretettel alkalmazott tust a képein, és számos olyan alkotása van, mely párhuzamba hozható a kínai képzőművészettel (*Dió* 1946, *Napraforgó II.* 1986). Vas Istvánról köztudott, hogy szerette és tisztelte Szabó Lőrincet, verset is írt hozzá (*Szabó Lőrinc halálára*), és Szántó Piroskánál is olvashatjuk a *Bálám szamarában*, hogy már gyermekkorában megismerkedett műveivel. Szabó Lőrinc feldolgozta Csuang-ce példázatát, melyből a *Dsuang Dszi álma* című vers született, és az előbb említettek alapján feltételezem, hogy ezt Szántó Piroska is olvasta. A vers alap gondolata rímeli Szántó Piroska antropomorf világszemléletével. Egy másik költeményét, a *Lepkék táncát* is megemlíthetjük itt, amelyben a lepkét a lét rendjének magasabb szintjére emeli, melyre az ember csak vágyakozva tekinthet.

2. kép: Szántó Piroska:
Varjak és feszület. 1968.
Vászon, olaj. 100x60 cm

A következőkben a *Krisztus-sorozat* darabjait veszem szemügyre. Szántó Piroska művészetére mindig is jellemző volt a sorozatokban való gondolkodás, Juhász Ferenc szavaival élve „csomókban dolgozik”, ez a későbbiekben viszont erősödő tendenciát mutat. A hatvanas évek vége felé elkezdett festeni egy új témát,

³ Vincze (1966)

az erre jellemző formával, anyaggal és színekkel. Ez a *Krisztus-sorozat*, mely a modern emberábrázolás egyik lehetősége, másrészt pedig visszahat és felhívja a figyelmet a magyar tájra, a magyar népművészetre. Az egyházművészet nem csak klasszikus formákban jelentkezik, fellelhető a spontán népművészetben is. Szántó Piroska ezeket kutatta fel – először a Balaton környékén, majd az egész országra kiterjedően – a magányos pléh-Krisztusokat, az idő vasfogai elől nem menekülő elhagyatott, útszéli keresztet, a temetői pietákat. Ezeket örökölte meg a művész, de nem a leíró néprajz technikájával, hanem teljesen egyedi formában, a képtárgytól csak inspirálódva. A téma három különböző időszakra osztható, a technikai sokszínűség ezt a sorozatot is jellemzi. A legtöbbször használt anyag az olajfesték, a pasztell, a fémpastell. A monotípiát is sokszor alkalmazza, emellett kedvelt technikája ebben a témában is a csurgatás, mellyel a kirajzolódó Krisztus alakjának bensőséges és letisztult hangot adott. Formaképzése erősen stilizált, homogén színelületekkel, és jellemzőek a határozott kontúrokból kirajzolódó motívumok is. (*Varjak és feszület* 1968 (2. kép), *A vashegyi Krisztus* 1968, *Szigligeti Krisztus* 1983, *Napszitta korpusz* 1984). A sorozatot a Múcsarnokban állította ki először, „meglepő visszhangja volt. Részben istenkáromlással, részben vallási propagandával vádoltak, s erősen piházták – hála istennek, volt egy réteg, aki meg is értette.”⁴ – írja a *Bálám szamarában*. Az ábrázolások nem a megszokott keresztény ikonográfiához igazodnak.

„Bámultam a külföldi múzeumokban az arany háttér előtt is tündöklő korai Krisztusokat, a bizánci felfogás szigorúan szerkesztett, szabályokhoz kötött műveit, megrémített a Coventry-székesegyház monumentális Ítélt Krisztusa, gomolygott bennem a sokféle felfogása a Nagy Témának, szenvedélyesen kerestem a magamét, s lehetetlennek éreztem, hogy ennyi és ilyen értékű művek után még én is szóljak valamit. És azután, idehaza, egy szigligeti szőlőgarád mellől rám nézett a helybeli kovács keskeny szemével egy zömök testű, kurta lábú, nyerskőből nyersen megmunkált magyar Krisztus. Hát itt van! Ő az, aki minden más múnél közelebről szól hozzám, pedig letört a karja, repedt a mellkasa, s dehogy is aranyzövetből való az ágyékkötője, mint a híres Christo el Rey-é, csak egy megcsomózott kötélre vetett rongydarab. És elkezdtem keresni ezeket a magyar Krisztusokat.”⁵

A különbség abból ered, hogy Szántó Piroska a tőle megszokott módon, nem a klasszikus kompozíciókat és ábrázolásokat vette alapul, hanem rálelt egy teljesen új, másrészt viszont ősi megfogalmazására a feszületeknek és pietáknak:

„A bádognakrisztusokban elsősorban nem a művészi kvalitás vagy a páratlan kivitelezés ragadta meg Szántót, hanem valami tipikusan magyar, ősi tradíciókból táplálkozó és még romlatlanul megmaradt vonás, amelyben a 20. század első

⁴ Szántó (1982: 155)

⁵ Erdélyi (1987)

felének zaklatott évtizedei után toporgó magyar művészet megújulásának lehetőségét, egy lehetséges új forrását vélte felfedezni.”⁶

Tudatosan vállalja festészetében a naivokra jellemző hangot, de ezért sok kritika is éri. A Bibliával való egyértelmű kapcsolaton túl fontos megemlíteni az 1987-ben megjelent *Golgota* című kiadványt, melyben Szántó Piroska tizenöt alkotása szerepel, s hozzájuk Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéséből származó archaikus népi imádságokat párosítottak. Az imádságok és a képek szépen összeforrnak, a szövegből áradó népies dallamok és archaikus szavak erősítik a művek hatását, a már említett naiv képszerkesztést, a vonalvezetés esetlegességét. Zelk Zoltánnak van egy hat versből álló versciklusa, melynek Szántó Piroska és alkotásai adnak tárgyat⁷. A versciklus ideillő darabja a következő: „Az ő Krisztusai lelépnek a / keresztről: s ha mennyben, ha / földön járnak, talpuk alatt soha / péntek, talpuk alatt csak / vasárnap!” (*Az ő Krisztusai*).

A következőkben Szántó Piroska életpályájának hátralévő idejét átívelő *Szerelmesek* című sorozatát tárgyalom, mellyel újabb, sokak szerint megdöbbentő és az eddigiektől eltérő téma kerül felszínre.

3. kép: Szántó Piroska: Szerelmesek (Csontzene) 1970. Vászon, olaj. 60x102 cm

„Szentendrén, Pomázon, Budakalászon nehéz kikerülni az ásatásokat, nehéz meg nem látni az in situ leletegyütteseket, a művész éppen csak a vízszintes síkbeli látványt fordította át a vászon függőlegesébe.”⁸ A mondanivalója ezeknek a festményeknek mégis több mint az előbb idézett mondatból kitűnik. Szimbolikája nyílt és őszinte, az arany, ezüst, fehér színek kitörnek a fekete háttér körülölelő mélységéből – *Terminus vitae sed non amoris* (3. kép). A sorozat újdonsága – a témája mellett – a csurgatásos technika, melyet ekkor fedezett fel magának Szántó Piroska (*Szerelmesek* 1972, *In situ* 1973). A sorozat korai darabjai fekete háttéren arany, ezüst és fehér színekkel festett, csurgatással készült, a csontvázukig lemeztelenített, ölelkező figurák. A sorozat második csoportjának darabjai tupfolásos technikával készültek, a korai művekkel szemben Szántó itt színekben gazdagabban, matériában is érzékibben jeleníti meg

⁶ Józsa (2012)

⁷ Rónay (1980)

⁸ Frank (1980: 308)

egymásnak feszülő párijait. A *Szerelmesek*-sorozat Vas Istvánnal való kapcsolata lényegét körvonalazza, és általában véve minden szerelmes kapcsolatát. Az első ilyen kép keletkezéséhez tudni kell, hogy mindig is érdekelte és csodálattal töltötte el az anatómia, az ember szerkezeti volta, a csont, mint legtovább élő és megmaradó anyag az emberi testből. Szentendrén festett, amikor a *Szerelmesek*-sorozat gondolata felmerült benne:

„Szentendrén, a műteremben néztem az üres vásznat... amikor hirtelen megéreztem a mozdulatomat, a testem önálló létét... elfogott az öröm és lelkesedés arra a gondolatra, hogy csakugyan szerkezet vagyok... És nyomban eszembe jutott a *Faremido*.”⁹

A *Faremido*, melyben Karinthy emberének nyelve a zene, és testének anyaga a legnemesebb fémekből való, aranyból és platinából, és ha ránézünk a képeire, valóban aranylapokból és platinalemezkből épül fel Szántó Piroska legtöbb idealizált emberpárja. Jól látható azonban, hogy a művein nem a faremidó-i lények szerepelnek, hanem emberi csontvázak. Ez ellentétben áll Karinthy emberképével, mely csak a Föld betegségének tekinti az embert, egy lebomló szerves anyagnak, mely csak saját elméjére koncentrálna, és egyedüli értéke a testében található csekély mennyiségű nemes anyag. Szántó Piroska szerelmesei azonban már optimistább emberképet mutatnak, mégpedig, hogy az ember a legnemesebb, ha szeret, és ez nem múlhat el a halállal sem. Ehhez pedig férje, Vas István *Egy rajzra* című verse szolgál forrásul, amit a *Szerelmesek*-sorozat egy darabjáról írt. Ebben a költeményben már világosan kirajzolódik a művésznő üzenete. Ahogyan a versben is olvashatjuk, nem egy pár megszemélyesítéséről van szó, hanem a szerelmesekről és az elmúlásról általában. Már nem köti őket semmilyen földi törvény, csak a tiszta szerelem. A költőnek egy másik verse is kapcsolható a műalkotáshoz, ez pedig az *Etruszk szarkofág*, melyben az etruszk síremlékeken tetten érhető derű megnyugtató a halálra gondoló, azt megoldani próbáló költőnek. Szántó Piroska is ezt írja erről:

„Nem arról van szó, hogy jaj de jó meghalni, hanem hogy még abból is a jót és az életet szűrjük ki és keressük meg benne. Hát talán ezért csináltam én úgy, hogy az, amikor már a csontunk marad, még az is egy ölelés formájában nyilvánuljon meg. Ez az összetartozás, ez a csontunknak a szerkezeti, szellemi, és hát mondjuk ki nyíltan, ez a szerelmi összetartozása.”¹⁰

Más helyütt is olvashatunk arról, hogy Szántó Piroskára is nagy benyomással voltak a síremlékek. 1965 nyarán sikerült eljutniuk Olaszországba, ahol ellátogattak a volterrai múzeumba, melyben rengeteg etruszk szarkofágot csodálhatott meg:

⁹ Szántó (1982: 254)

¹⁰ Uo. 254–255.o.

„Férfiak, asszonyok hevernek kényelmesen, fél könyékre támaszkodva, néha a felhúzott, gyönyörű ráncokat vető ruhájukból kinyúló keskeny lábukkal is jelezve a kellemes, elereszkedett pihenést, a lábfej rendszerint féloldalt hajlik. Mosolygó arcok, tünődő arcok, de kétségtelen, hogy nagyszerűen érzik magukat... Játszunk, eszünk, muzsikálunk, szerelmeskedünk, legföljebb szundikálunk, élvezettel, lehetőleg álmunkban is karolva egymást...S füttyülünk, füttyülünk a halálra” – Pistát idézem, egy későbbi versét.”¹¹

Szintén ide köthető Zelk Zoltán újabb verse *Szerelmesek* címmel.¹²

Vas István köteteiben rengeteg Szántó Piroskához és művészetéhez szóló verset olvashatunk. A következőkben idézett alkotásokban szembetűnő, hogy kiegészítik egymást. A versek nem azért születtek, hogy megismételjék a festményt, hanem azért, hogy elmondják azt, ami azokból kimaradt, illetve amit a kép nem kifejezni. Az irodalom ilyen értelemben többet mutathat, mint a festmény, mert kevésbé determinált, mint a vászon, és terjedelme a végletekig bővíthető. Ugyanakkor „egy-egy festészeti asszociáció érdekesebb, egyszerűbb és kifejezőbb lehet, mint a legrészletesebb leírás.”¹³

A képek között található egy meglepő, az életműbe témájánál fogva nem passzoló sorozatot, ennek keletkezéséről így ír a *Bálám szamarában*:

„A világ jelenségei közül egyedül a gépeket nem szeretem, se a fegyvereket, nem is festettem soha. De sajnos, szabad velünk az Úristen, két évvel ezelőtt a markolókat és a földgyalukat vágta az arcomba, nem bírtam kikerülni, ott döcögtek, elfújva, morogva, a szentendrei kertünk előtt, otromba pirosra mázolva, kultúrretegeket beharapó óriási állkapcsukkal, bizony *Markoló*-sorozat lett belőlük.”¹⁴

Vas István pedig megírta *A Markoló – Rapszódia egy kép alá* című verset. A vegyes technikával készült alkotásokban mintha csak a szecesszió lázadása jelenne meg az elgépiesedett társadalom ellen, ugyanígy lázad a markoló élénk narancs és kék színeivel, de ez az előbb idézett vallomás alapján érthető is. „*Szétzúzta részeit / Valaminek, amit / Valaha értenünk / Adatott és ami életünk / Eleme valamiképp.*” – írja Vas István versében.

Számos Vas-vers született szentendrei telkükön, amire 1956-ban kezdték építeni kis házukat a Hold utcában – Szántó Pirooska nevezte el így –, és ugyanezzel a címmel írt verset róla Vas István is. A kertről szintén költemények hada keletkezett, a kertről, melyről Vas István így nyilatkozik *Eljönnek Ők* című versében:

¹¹ Szántó (1982: 120.)

¹² Rónay (1980)

¹³ Bereczki (2010)

¹⁴ Szántó (1982: 155.)

„A kert, ahol én egy kapavágást / Sem ejtettem, nem egy fát, egy virágot /
Sem ültettem, de még egy rózsaszálat / Se vágtam le –
most megszerkesztett / Vadregény-fonadék, a rózsák /
Örjögő bája, illat parádé / Estikék, liliomok kibomló /
Szerelmének fűszere árad”.

Kiderül, hogy kertjük Szántó Piroska keze nyomát viseli csak magán, de ez talán nem is baj, mert ez Piroska legtöbb munkájának ihlető forrása, tele növényekkel, illatokkal, Vas István csupán haszonélvező, ki részt kap belőle, és itt írhatja verseit. A rózsákról – ami kedvenc virága volt – írta legtöbb versét ebben a témában: *Rózsalángolás*, *Rapszódia egy őszi kertben*, *Mikor a rózsák nyíltni kezdtek*, *Köd a rózsán*, *Piroska*. Szántó Piroska is többször feldolgozta képein a rózsamotívumot, ami szerelmük egyik szimbólumának tekinthető (*Rózsaluvas* 1963, *Vörös futórózsa* 1960).

4. kép: Szántó Piroska: Minden jelben II. 1996. Papír, pasztell. 700x500 mm

Vas István *Minden jelben* című versét először grafikában, majd később azonos címmel pasztell-sorozatban dolgozta fel (**4. kép**). Az 1996-ban keletkezett képekkel elhunyt férjének állított emléket, a növények közt rejtőző arcban felismerhetőek Vas István arcvonásai.

Számos példa adódik a művészek között, akik festő létükre elkezdnek írni, vagy éppen fordítva; Szántó Piroska mellett ráadásul még író férje is ott volt támogatásul, és 69 évesen megírta első könyvét a *Bálám szamarát*, mely fontos forrásanyag a művészettörténet számára is. Önéletrajzi ihletettséggű mű, melyből sokat megtudunk fiatalkoráról, festői pályájának indulásáról, szentendrei festőkről, majd későbbi alkotói periódusairól is, nem beszélve férjéről és vele való kapcsolatáról, barátaikról. Frank János szavai kiválóan illenek írói munkásságára: „Szántó Piroska nem az a kedves, jópofa művész, aminek a közönség őt beskatulyázta – és valljuk meg, ő maga is szívesen tartózkodik ebben a dobozban, hanem más is.”¹⁵ Ez a kedvesség könyveinek hangulatából ered, még legborúsabb történeteiben is van némi derű. Ezzel szemben grafikái és festményei drámaiságot és feszültséget sugároznak, melyben legbensőbb félelmeit tárja fel a festő, és próbálja feldolgozni, ezt bizonyítja egy festményének adott cím is, amit már említettem: *Terminus vitae sed non amoris*. Írásai ebben az ellentétben kiváló szintézisre jutnak

¹⁵ Frank (1980: 309)

képzőművészeti alkotásaival, mintha a görögök hatalmas témákat boncolgató ókori derűje mosolyogna ránk.

Szántó Piroska grafikai munkássága

A könyvillusztráció műfajában sok lehetősége adódott Szántó Piroskának, hogy művészetével is közel kerüljön az irodalomhoz. Az Európai Iskola megszűnése után kezdett illusztrációval foglalkozni, mert nem vették fel a Képzőművészek Szövetségébe, így hosszú évekig ez jelentette a megélhetést számára. Alkotásai az illusztrációtól függetlenül is grafikus jellegűek,

„Vannak festők, akik grafikusok akkor is, ha festenek.”¹⁶ – írja róla Miklós Pál. „Ha vonalkultúrát értünk rajta, akkor Szántó Piroska legtöbb alkotása grafikának tekinthető, kiemelkedően fontos a vonal, a szerkezet és a szerkesztettség. Sokszor a Vajda Lajostól örökölt szürrealista, konstruktív kompozíciókat, illetve vonalas rácshálózatot alkalmaz műveiben. „Alkotásaihoz kulcsot adhat a vonalakkal játszani tudás és a dekoratív jelképek kedvelése. Mindegy mit választ témájaként, az alakokat jelképpé emeli.”¹⁷

Mégis: szembekerülve a grafikával először idegenkedett tőle, egyrészt azért, mert még soha nem készített sokszorosító grafikát, de főként a formai megkötések zavarták kezdetben. Az 50-es évek végére szabadabb térhez jutott az illusztráció, ennek köszönhető, hogy Szántó Piroska nagy örömmel folytatta grafikus munkáját. Ő maga így mesél erről 1966-ban:

„Nagyon megszerettem ezt a műfajt, bár botcsinálta illusztrátor vagyok, akkor fanyalodtam rá, amikor a realizmus egyet jelentett a naturalista színes-fénykép technikával. Szerencsére ez az idő elmúlt, mégis hű maradtam az illusztrációhoz, részben mert szenvedélyes olvasó, „olvasási mindenevő” vagyok, részben mert ez a műfaj az utóbbi években megújult, újjászületett, kísérletezésre, eredeti megoldásokra ad módot. Különös örömmel dolgozom gyermek és ifjúsági könyveken, ezeket megtöltöm önmagammal, – nem tudom, csak érzem, hogy mi kell a gyerekeknek, s azt hiszem nem tévedek.”¹⁸

De visszatérek pályakezdéséhez – ami a grafikát illeti –, és lássunk konkrét műveket. 1959-ben jelent meg Vas István fordításában Villon *Nagy Testamentuma*, melyben számos Szántó Piroska-illusztráció is szerepel. Közel hozza a magyar

¹⁶ Miklós (1980)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Bozoki (1966)

olvasóhoz *Lukianosz* vidám szatíráit és gunyoros világát egyszerű, de találó alkotásokkal. És megszületik a híres *Boccaccio*-sorozat is, melyben a kiteljesedett érzékiséggel szembesülünk az illusztrációkon keresztül is. Munkái egyszerűek, a szövegösszefüggésekhez illőek, jól értelmezhetőek akkor is, ha absztraháló jellegűek. Fentebb idéztem Szántó Piroskát, miszerint nagyon szeret gyermek- és ifjúsági könyvekkel dolgozni. Egyik legfontosabb alkotásai ebben a műfajban a *Gyermekbibliához* készült grafikái, melyekből az Esztergomi Keresztény Múzeum különálló kiállítást is rendezett 1986-ban. Ezen kívül illusztrálta T. S. Eliot *Macskák könyve* címmel megjelent könyvét, Rudyard Kiplingtől a *Dzsungel könyvét* és más állatmeséit. Általában pasztellel vagy olajpasztellel készíti a gyermekeknek szóló illusztrációkat, és nem ritka itt sem a fekete háttér, mely kiemeli és vibrálóvá teszi színeit.

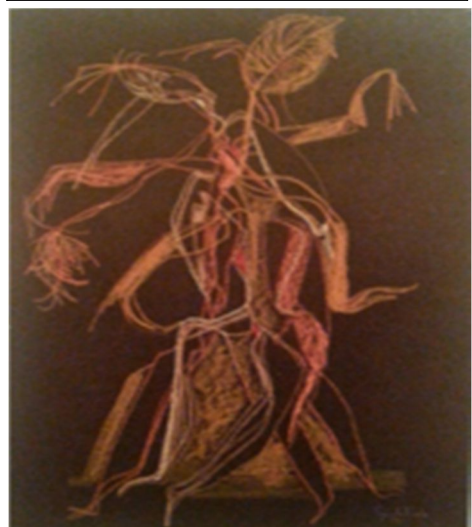
Vas István összes kötetét illusztrálta, ez húsznál is több könyvet jelent, a hatalmas mennyiségű anyagból a *Ráérünk* és a *Mégis* című kötetet választottam ki, és a következő fejezetben tárgyalom a *Római rablást*. Azért ezekre a verseskötetekre esett a választásom, mert mindkét művész érett, kiforrott stílusjegyeket viselő korszakából valók.

A *Ráérünk* borítóján Szántó Piroska *Haláltánc* (1975) című festménye szerepel. A kötet címadó verse az idő kihasználására figyelmeztet, mert ifjúságunk gyorsan elrepül és cserbenhagyja öregedő testünket: „Az öregség megszállott majom / Elfelejtett mászni ugrani / Magára maradva kuporog csak / Bambán bámul és testedre gondol /

Hajra szájra szemre tomporodra”. Az elmúlás tudata az egész emberi létünket végigkíséri, és az öregedés ezt csak fokozza bennünk. Ebben az életszakaszban írta versét Vas István. Magától értetődő tehát, hogy éppen egy haláltánc-ábrázolás – mely minden művészeti ágban jelen van – került a borítóra. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik az egész kötet: az őszhöz, az elmúláshoz, de a reményhez is a halálon túliban. Szántó Piroska

6. kép: Szántó Piroska: Elmozdult sík II.
1973. Vásznon, olaj. 60x100 cm

5. kép: Szántó Piroska: Kukorica IX.
1975. Papír, pasztell. 702x498 mm

első alkotása a kötetben az *Őszül* (1975) című grafika, azután az *Elmozdult sík II.* (1973) (6. kép), a *Triptichon III. – Virágoasárnap* (1975) és a *Tánc* (1973?). Már a címekből is kitűnik, hogy a felsorolt alkotások ugyanazt mondják el négy képben, amire a verseskötet összes költeménye hivatott. Megjelennek Szántó Piroska állandó szereplői: a kukoricák és a szerelmesek. A Szentendréhez és az őszhöz kötődő versek kapcsolódnak ide (*Eljönnek ők, Hány napja lehet?, Nyárutó, Szeptemberi este a kertben,* stb.). Fontos motívum számára az elszáradt kukorica szára, zörgő leveleivel, és legtöbbször antropomorfizálva jeleníti meg őket (5. kép). A kötetben szereplő kép háttere fekete, ezzel felerősítve a színeket, és azt a hatást érve el, mintha a növények térbeli mélységet kapnának. A jelentésértelem szempontjából is fontos a fekete háttér, mellyel Szántó Piroska minden élő halandóságára hívja fel a figyelmet, akár növényeket, akár szerelmeseket ábrázol. A fekete háttereiről – mely igen jellemző a művész képeire – ő is így nyilatkozik:

„... ártatlanság és szépség is van a világon, ami, ha el is múlik, de újjá fog születni... ezek után igazán természetes, hogy a tündöklő virág, vagy lepkeszárny mögé helyesnek és nélkülözhetetlennek tartom a fekete háttér tragédiáját. A halál tudata, amivel meg vagyunk verve, nekem néha csak annál szebbé teszi az életet – mint a virágok színét a fekete engré.”¹⁹

Az *Elmozdult sík* és a *Tánc* üzenete az előbb leírtakat közvetíti, azzal a különbséggel, hogy itt már nem bújtatott emberábrázolásról van szó. Ezek a képek két ember összeforrottságát, szerelmét hangsúlyozzák (*Oroszlán, Majd, Piroska*). A *Virágoasárnap* mint illusztráció a költő hitét erősíti meg az imént elmondottakban és bizonyosságot nyújt számára, hogy nem veszíti el szerelmét, hogy van folytatás.

A *Mégis* egy válogatáskötet Vas István összegyűjtött verseiből, amiben majdnem egész munkássága benne van. Ugyanazzal a módszerrel vizsgálom, mint az előző kötetet. Borítóján Szántó Piroska *Sirály* (1973) (7. kép) című alkotása szerepel. A *Mégis* így végződik: „És te meg én. S ha egyikünk lehull? / Mégis madarak szállnak szárnyak nélkül.” Megjelenik tehát a madár is,

7. kép: Szántó Piroska: *Sirály* (címlapterv). 1973.
Papír, szén, pasztell. 570x750 mm

a sirály, ami gyakran alkalmazott szimbólum Vas István költészetében. Egyfajta

¹⁹ Szántó (1982: 272–273.)

felfelé hullásként értelmezem ezt, visszatérve újra és újra a halál motívumához. A kötetben nyolc egész oldalas illusztráció szerepel. Egységes képet adnak: mind a nyolc grafika ugyanazzal a technikával készült, és stílusuk is egységes. Nem csak Vas István összegyűjtött versei ezek, Szántó Piroska jellegzetes és életét végigkísérő téma kap helyet benne: a természet. Minthogy nagyon sokféle vers szerepel a kötetben, mely Vas Istvánról egységes képet ad a végén, az illusztrációk tekintetében szerencsésnek tartom ezt a megoldás. Az első illusztráció egy földből kitépett gyökerű napraforgó, majd egy temető, aztán egy bokor mák, fa, melyből emberi forma rajzolódik ki. Ezután megjelennek a *Minden jelben* sorozatának változatai. Mind-mind összefüggésbe hozható közös életük történetével. Külön érdekes és szép megoldás a kötésen szereplő nyomat, mely Vajda Lajos technikáját örökíti tovább, saját szimbólumaikból válogatva. Szántó Piroska grafikai munkásságáról általánosan elmondható, hogy az irodalom világához minden esetben intellektuálisan is kapcsolódik, illusztrációi éppúgy hatnak az elemző értelemre, mint a szemre.

Vas István Szántó Piroska művészetéről írt verseit már ismertettem, ezen kívül számos verse született építészeti és képzőművészeti alkotásokról, művészekről. Verset írt például Egryről, Velazquezről, a Coventry székesegyházról. Van két kötete, a *Római pillanat* és a *Római rablás*, mely telve van Itália szeretetével. Vas István először 1947-ben mehetett Olaszországba egy háromhetes ösztöndíj keretében. Az ösztöndíjat drámaírás céljából kapta, verseskötet született belőle. Nem műleíró költeményekkel van dolgunk, inkább egy individualista útinapló tárul az olvasó szeme elé a költői élményekről, benyomásokról. Az első versek Velencét mutatják be. A következő költeményben a költő már Rómában van, a Szent Péter bazilikában imádkozik. Így folytatja tovább útját, versben megörökítve a helyszíneket és élményeit: a Szent Anna katakombát, a Forum Romanumot, a Sixtusi kápolnát, a három császár szobrát, a Ponte Vecchiot és Sienát. És a kötet, de mondhatni az életmű egyik legfontosabb verse a *Nicolaus Cusanus sírja*. Coincidentia oppositorum... Ellentétek keresztezési pontja valóban. A költőben a klasszikus művészet nagyjait szemlélvén is a kritikus én kerekedik felül, a történelem ismeretében és saját megélt történelmében ez a kritika felülírja a csodálatot, észreveszi a régi világ tökéletlenségeit, és azt is, ami örök emberi. A romokat, a római „szürkéséget” teljes egészében magáénak érzi, gondolatai mégis hazahívják, egyrészt a hazájában uralkodó állapotok miatt, másrészt pedig az otthon maradt barátai miatt.

Hazatért, és várt rá a szerelem. „Tizennégy évvel ezután mégis eljutottam Rómába. Akkor a PEN-kongresszusra küldtek le, Piroskával utaztunk, és akkor is a

római Akadémián laktam. Hat hetet töltöttünk Olaszországban.”²⁰ – mesél második utazásukról Vas István. Fontos, és rendhagyó pillanat. Ekkor születnek a *Római rablás* új versei – a régieket a *Római pillanat* kölcsönözte – és Szántó Piroska rajzai. Egy velük készített interjúban arról kérdezték őket, hogyan készül vers és illusztráció:

„Néha egyszerre anélkül, hogy beszélénk róla. A *Római rablást* nem akartam külön kötetben kiadni. Majd még gyúlik hozzá, gondoltam. Ám közben Piroska is mindig jegyzetfüzetekkel járkált, s a végén, mikor itthon kicsomagoltuk a „hozományt”, derült ki, hogy mennyire egybehangzóan éreztünk és rögzítettünk mindent, Piroska önálló képkölteményeivel a vizuális muzsika kísérezőjét adta a versek hangulatához.” – mondja Vas István, majd Szántó Piroska folytatja: „Nem is csoda, hiszen huszonhat együtt töltött, és sok munkával teljes év áll mögöttünk. Ez azonban mégis ritka eset volt. Általában megkapom a kész kötetet, s már látom is minden sorát.”²¹

Ezért rendhagyó ez a „római pillanat.” Itt a képzőművészeti alkotás nem a szöveg magyarázataként, kiegészítéseként van jelen, viszont mivel együtt utaztak, ugyanabból az élményből táplálkozik. A rajzok vázlatok, a pillanat megragadása volt a céljuk, ez érződik is rajtuk, de nem is szeretne velük többet elérni a művész. Vannak köztük tájképek, utcaképek, csendéletek, feszület, torzó, piaci nyüzsgés, halárus, falból kinövő virág – a művész nem tagadja meg magát –, torló autók egy szökőkút körül, a három császár arcmása, romok, velencei gondola, sienai dombok, egyszóval minden, ami Szántó Piroskát megragadta. A költő is ugyanezt teszi, magával ragadja Olaszország és annak minden bája, komolysága. Sokkal nagyobb hatással van rá ez az út, mint az ezt megelőző, a történelem viharai elülni látszanak, átengedhetik magukat az utazás szabadságának, az ismeretlen/ismerős tájaknak. A két művész ugyanazokat a pillanatokot éli meg, de mégis másképp. Szántó Piroska a pillanatnyi adott hangulatot adja vissza rajzaival, Vas István pedig továbbgondolja azt. Itt is tetten érhető, hogy ami nem fejezhető ki képi formában, azt az irodalom mondja el.

Záró gondolatok

Úgy gondolom, kellő mennyiségű példával szolgáltam ahhoz, hogy bebizonyosodjon: Szántó Piroska és Vas István nemcsak az életüket kötötték össze,

²⁰ Kabdebó (2003: 221)

²¹ Bozoki (1966)

de művészetüket is. Szántó Piroskát talán nem sorolják a magyar képzőművészet legnagyobbjai közé, de a művészettörténetben mégis fontos szerepet kap képzőművészeti és irodalmi munkássága egyaránt. A kutatás során az alábbi párhuzamokra jutottam: Vas Istvánra jellemző a romantikus stílusra való hajlam, főleg ifjúkori költeményeiben. Ha Vas Istvánt romantikus realizmussal jellemzem, akkor Szántó Piroska alkotásaira gondolva a saját maga által kitalált „romantikus szürrealizmus” jut eszembe. Viszonyulásában ugyanaz, a tárgy megfogalmazásában pedig szöges ellentét áll fenn. Mindkettejük művészetében jelen van a drámai feszültség: Vas Istvánnál az intellektus okozta, Szántó Piroskánál pedig az élet és halál ellentétéből táplálkozik, létrehozva szintézisét, a műalkotást. Vas István lírájára jellemző a prózaiság, a minél egyszerűbb kifejezésekre való törekvés. Ugyanez figyelhető meg Szántó Piroskánál: egyszerű kifejezési eszközöket használ technikájában és formavilágában is. Neki a képszerkesztés a legerősebb oldala, a kompozíció sosem hagy kivetni valót maga után, és Vas Istvánra szintén jellemző verseinek szerkezeti tökéletessége. Témáik sok esetben viszont különböznek: Vas István tipikusan polgári életet élő városi költő, verseiben sokszor jut szerephez a város, Budapest, Szántó Piroska alkotásaiban viszont a természet az elsődleges forrás, melyet felhasznál. Szántó Piroska ebben nem változik, viszont Vas verseiben az idő előrehaladtával egyre többet szerepel a szentendrei kert. Egyik versében az szerepel, hogy „az ember fontosabb, nem a vers”, véleményem szerint mindkét művész alkotásainak ez a fundamentuma: az Ember. Mint említettem, vannak ellentétek a kifejezésmódjukban, de ez is kell ahhoz, hogy Vas István és Szántó Piroska életműve egybeolvadjon, és mondanivalójában a legnemesebb szintézisre jusson.

Irodalom

Bereczki Péter Levente: *Tájkép és leírás. Festészet és irodalom összefüggései Fromentin életművében.*

Debreceni Egyetem, 2010.

https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/98730/%C3%89rtekez%C3%A9s_magyar_Bereczki.pdf?sequence=6&isAllowed=y, Megtekintve: 2016.10.02. 15:04

Bozoki Éva (1966): Beszélgetés Vas Istvánnal és Szántó Piroskával. *Könyvtáros*, 1966. szeptember.

- Erdélyi Zsuzsanna (szerk.) (1987): *Golgota: Szántó Piroska festményei és archaikus népi imádságok*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Frank János (1980): Szántó Piroska. In: Aradi Nóra (szerk.) *Harmincöt év, harmincöt művész*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Józsa Kitty (2012): *Népi korpuszok Szántó Piroska művészetében*.
<http://www.kortaronline.hu/2012/10/nepi-korpuszok-szanto-piroskamuveszeteben/12612>,
Megtekintve: 2015.05.06.
- Kabdebó Lóránt (2003): *Elveszett otthonok*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Miklós Pál (1980): Szántó Piroska képeihez. *Jelenkor* 1980. március, XXIII/3 N.
- Rónay László: Egy vers Babitsról, és ami mögötte van. Budapest: *Vigilia* 1980/2.
- Szántó Piroska (1982): *Bálám számára*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vincze Judit (1966): Látogatóban Szántó Piroskánál. Veszprém: *Napló*, 1966. június 2.

A képek forrása

- Szántó Piroska (1913–1998) kat. – A Szombathelyi Képtár gyűjteménye. Szerk.: Reczetár Ágnes. Szombathely: Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2013.

Kirajzolódó kozmikus párviadal – László és a kun birkózása

Dr. Szalay Gyöngy

galériavezető, Műveleti Terület Képzőművészeti Galéria

A középkori Magyarország falusi templomaiban széles körben elterjedt ikonográfiai típus fókuszában László király és a kun vitéz birkózása áll. A freskókon megelevenedő úgynevezett kerlési kaland kozmikus küzdelemről tudósít, vagy csak a korban szokásos egyszerű nőrablással van dolgunk? Az általam kiválasztott három szerencsésen feltárt erdélyi templom (*Bögöz, Gelence, Homoródkarácsonyfalva*) jól reprezentálja a „képregény” szimbolikáját. A kozmikus harmónia László hősi tetteivel helyreáll és keresztény értelmezést kap.

A legenda él

A kora középkori Magyarországon gyakori pogány betörések számos győztes csatája feledésbe merült. Egy alkalommal Kerlés falu határában ütközött meg a besenyőkkel (a legendában kunok) Salamon magyar király és a hercegek, László és Géza egyesült serege. A történelmi eseményből (1068 – Cserhalmi ütközet) megszületett a krónikás legenda. László a csata során belekeveredett egy hősie nőrablási históriába, ez a kerlési kaland. Szent Lászlót a papság a keresztény világ védelmezőjévé léptette elő, amikor megtúrta a profán történetet a katolikus templomok szent terében szentek és mártírok társaságában, a szent legendák szomszédságában. A „megkeresztelt” változat széltében-hosszában verbális és vizuális formában terjedt az ország nyugati részétől a középső területeken át az erdélyi gyepűvidékig az egész középkorban nemcsak falusi közegekben, de az udvari művészetben is. A hősi vállalkozás irodalmi és képzőművészeti reneszánszot élt meg a romantikában és Székelyföldön. Magyar Zoltán (1998) még gyűjtötte 1995-ben az élő szájhagyományból.

Elveszett eposz?

A Képes Krónikában szereplő *Gesta Ladislai regis* (László király cselekedetei) a 12. század elején keletkezett, ebben írta meg a krónikás a mogyoródi csata (1074) körüli eseményeket feltehetően más változatokkal keverve. Demény István Pál (1997) a leírásokat tanulmányozva mutatott rá arra, hogy Nándorfehérvár ostromától kezdődően (1071) a krónikás szöveg megváltozik, eltér a korábbi, inkább mondai eredetű részekről. A kerlési csataleírás ugyan hasonló, stílusjegyei rokoníthatók a későbbi csatákéval, de a kalandé semmiképpen.

A legenda gyökereiről gondolkodó kutatók vizsgálták, hogy vajon kideríthető-e egy nagyobb lélegzetű hősi eposz létezése? Az álláspontok közeli, azonban konszenzus nincs.

Demény (1997) igazít el a kutatói vélemények között. Ő maga elfogadhatónak tartja a nagyszabású hősi eposz, vagy névtelen jocolátor egyetlen megmaradt művének feltételezését. Nyitva hagyja a kérdést, de a hősi eposzra voksol. Költői eszközök használatát nézi meg és következtetéseiben a mű objektívitasát a klasszikus eposzokkal rokonítja. (Homérosz *Iliásza*, a hindu *Mahábháratá*). Ismert, hogy erre már Arany János is felfigyelt.

Hasonlóan vélekedik Demény szerint Négyesy László is egy ősi epikus ének felhasználásáról, de elfogadhatónak vél krónikás szerzőséget is. A szerző ismerteti ifj. Horváth János stiláris kutatási eredményét, melyben elismer nagyobb hősi énekből való átvételeket, de egész eposz létezését elveti. Végül Klaniczay (2000) egyenesen jocolátor-eposzról beszél, de nem tartja kizártnak, hogy kisebb hősi énekeket fűzött össze az ügyes krónikás.

Demény meggyőző vizsgálati eredményeit tömören így foglalhatjuk össze: a kerlési csatához fűzött leányrablási históriában egyebek mellett más a cselekményfűzés, kevés a szereplő, nincsenek kimutatható eposzi kellékek, ez egy teljesen önálló, népi hagyományokkal átszőtt mondai hősének, mely nem része nagyobb eposznak. A téma szempontjából nem elhanyagolható megállapítások egybecsengenek a falképeken megjelenő és az ázsiai mondakincséből eredő hősi birkózás ikonográfiai motívumaival.

A három templomfreskó jelenetei

A falakra festett történetben – mely Mügel Henrik krónikaváltozatát idézi – a király üti-vágja a kunokat, mikor észreveszi, hogy egy kun vitéz el akar rabolni egy magyar leányt. Üldözőbe veszi, megküzd vele, majd a leány segítségével megöli a rablót.

Az erdélyi emléktanyagban az általam vizsgáltak közül a *bögözi képszalag* áll legközelebb az ütközet megtörtént eseményéhez, de elfogadott, hogy a *gelencein* és *homoródkarácsonyfalvin* is a valós csata a kiindulópont. A *bögözi freskó* öt fő jelenetre osztva mutatja be a történetet.

1. Kezdő képe a kivonulás. A pásztorbottal beazonosítható váradi püspök – aki ekkor nem más, mint a későbbi Könyves Kálmán, László unokaöccse – megáldja a csatába indulókat. Látjuk még a várat, a várfalat, jelzést adó kürtösökkel, leengedett felvonóhíddal. A szöveges legendában nincs meg, de megfestették variánsát *Gelencén* és *Homoródkarácsonyfalván* is. Ez utóbbin ezt megelőzi még egy ritka királyi kihallgatásjelenet.

2. Véres csatára következtethetünk a *bögözi fragmentumból*. A jelenet zsúfolt, viharos, valószínűleg mozgalmasra komponált a másik két esetben is.

3. Sehol nincs példa az üldözésben két elrablott lányra, csak a *bögözi*, szinte horror vacui képkockán, és csak itt tűnik fel egy kelme a kép felső harmadában, mely a legtöbb vitát váltja ki ma is. Jóval levegősebben és a *bögözitől* nagyon eltérően megfestett a *gelencei* és a vele szinte azonos (*János Mihály* sablon használatát veti fel) *homoródkarácsonyfalvi* üldözés.

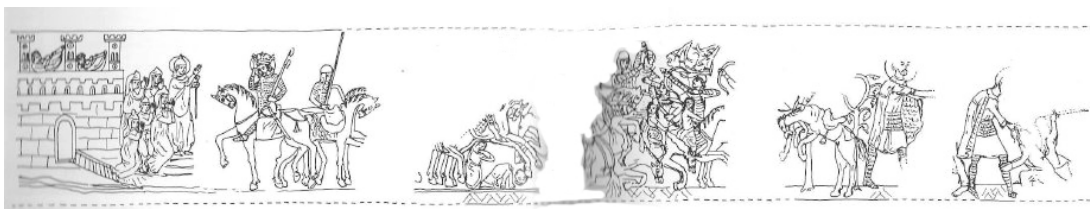
4. A legenda szíve a birkózásjelenet. A két vitéz birokra kel, amint az egymásba kapaszkodó karjukból kivehető *Bögözön*. László, a két küzdő ló, a fa részletei felismerhetők, de a leányból egy vonal sem maradt, és a kun sziluettjére sem tudunk következtetni. A *gelencei* és *homoródkarácsonyfalvi* freskó megszólalásig hasonló jelenetében jól megmaradt a párviadal, a leány mindkettőn szekercével vágja el a kun horgasinát.

5. *Bögözön* a lefejezés végrehajtásában a Hornyák-tusrajz kiegészítő vonala igazít el (ld. lent), eltérő vonásai ellenére a másik két templomfreskó is hasonlóan fogalmazza meg a végkifejletet. A leány végzi a lefejezést mindhárom esetben. Hosszú, gyaníthatóan másik történetből idekerült kardjával (*Bögözön* rövidebb pengéjű) lesújt a nyakán már vérző elrablójára.

Homoródkarácsonyfalván megvan a ritka pihenés epizód, figyelembe véve a fent említett kihallgatásjelenetet, a ciklus 7 képkockából áll. Az úgynevezett fejbenezés (fejben keresés, vagy tetvészkedés) a honfoglalás előtti ázsiai mondákhoz köthető szerelmi kedveskedést jelent, és megjelent a nyugati balladákban is. (Ezekről László (1993), Vargyas (1984), illetve Demény (1997) is megemlékezik.)

1. kép: *Bögöz*: a kerlési kaland jelenetsora

2. kép: *Bögöz*: összesítő tusrajz a falképről

3. kép: *Gelence*: a kaland teljes jelenetsora

4. kép: *Gelence*: a kaland teljes jelenetsora, tusrajz

5. kép: *Homoródkarácsonyfalva*: „birkózás”, „lefejezés”, „pihenés” jelenet

Mítosz és szimbólum

A mitológia nem mese az antik társadalmakban. Távoli, az idők kezdetének ködébe vesző, megtörtént eseményeknek tekintik, erkölcsi útmutató életükhöz. A népek mítoszai kollektív tapasztalások összessége, melyek tárgyokban, ősi szövegekben hagyták meg lenyomatukat, érzések, eszmék, gondolatok, elvont fogalmak formájában jelen vannak, megőrződtek egyetemes szimbólumainkban.

A szimbolikus gondolkodás egyidős az emberrel, de az ősi szimbólumoknak a kereszténység új dimenziót nyitott. A szent hatalma a hierofániákban nyilvánul meg, elkülönítve a világot a szentre, ami a „ganz andere” és a profánra. Mircea Eliade (2006) hívja fel a figyelmet arra, hogy lássuk meg ebben a paradoxont. A szent tárgyak, jelenségek nem szűnnek meg a kozmosz részei lenni, de amikor a hívőnek a szent megmutatkozik, valóságnak éli meg a transzcendenciát.

Az általános vélekedés szerint a Jó és Rossz erői csapnak össze László és a kun személyében, mely a Világosság és a Sötétség kozmikus küzdelme, keresztény értelmezésben a kereszténység és a pogányság harcát szimbolizálja. Nem kétséges a végkifejlet, a kereszténység diadala. A templomfalon a freskók a természetfölöttiben zajló párviadalt elevenítik föl naponta a hívőnek, ahol a néző a keresztény világosságért küzdő hőssel azonosulhat. Nem evilági harcosokkal zajlik a küzdelem, nem egy leány megmentésének nemes lovagi eszményéből fakad, nem hétköznapi fegyverekkel vívják.

Ikonográfiai motívumok fegyverbe!

Lássuk be, hogy a korban megszokott nőrablási historiában nem lenne semmi univerzális, ha a történetet szimbolikája nem emelné az égi szférákba. A katolikus egyház jól használta a freskófestészet médiumát, hogy legfontosabb üzeneteit eljuttassa a hívők tömegéhez, a megfestett László-tematika pogány motívumai ellenére is sikeresen épült be szimbólumrendszerébe. A kutatás tárgyát képező három templomfreskón bőven találunk szimbolikus elemeket, a releváns példák hermeneutikai vizsgálata vezet el annak megértéséhez, hogy egyenlő felek közötti, mindent eldöntő kozmikus harc dűl, melynek tétje a kereszténység.

Az alábbiakban megvizsgáljuk a fontosabb ikonográfiai motívumokat.

- **repülő kelme:** égi segítség a Jó oldalán?

László Gyula (1993) egyetértve Huszka Jenővel, őt idézi „...zászló vagy repülő kun köpeny...” (Csehély Adolf, aki először láthatta, zászlónak vagy repülő kun köpenyének vélte).

Jánó Mihály szerint (vö. Jánó (2008) és (2013)) lehetne zászló fehér gyolcsból, ilyet ismer a Képes Krónika, de a középkori csatazászlók elképzelhetetlenek heraldikus díszítés nélkül, ez pedig üres. A zsegrain van is rá példa. Ülő figura, kissé behajlított térddel esetleg sejtetheti a segítő Szűz jelenlétét, hiszen volt ilyen élő hiedelem. A szerző viszont nem megy el amellett, hogy Kerny Terézia a Madonna-ábrázolást megkérdőjelezi, mint nálunk a 16. századig ismeretlen ikonográfiai témát. Az égi segítség megjelenése elképzelhető, és a festő a szóbeszédből ismerhette a székelység védőszentjeként tisztelt Máriát. Salamon pozsonyi látomásában a két angyal kivont karddal Jánót is elgondolkodtatta, de kérdés, hogy akkor a fontos krónikás szövegekből miért hiányzik. A *gelencein* és a *homoródkarácsonyfalvin* nincs hasonló motívum.

- **lovak:** nem közönséges lovak?

A király lova fehér, a kun lova sötét. A *bögözi* kivonulásjelenetben a királyi ló főhajtásában mintha több lenne egy közönséges csatalóénál, de lehet ez itt valós, szokásos csatába indulás is áldásosztással, szimbolikus tartalom nélkül.

László Gyula a pozitív és negatív erők jelenlétét a két ló világos és sötét színével véli igazoltnak. Lukács Zsuzsa e színhasználatot nem tekinti bizonyító erejűnek, keresztény ikonográfiai közhelynek titulálja. Demény István Pál kételkedésével inkább ez utóbbi nézethez csatlakozik. (Fentiek leírását ld. Demény 1997).

A színek szimbolikus tartalmának elfogadásában láthatóan vita van, amihez még hozzátehetjük, hogy a Krónikában László lovának a neve Szög, ami világosbarnát jelent (László Gyula) és létezik almásderes, azaz pöttyös lóábrázolás, mint a 15. századi székelyderzsi freskón. A VILÁGOSSÁG = JÓ, SÖTÉTSÉG = ROSSZ, ez az ősi kánon, de a lóábrázolás színszimbolikája ettől még megkérdőjelezhető. A világos és sötét színhasználat jelentheti a kontraszthatás elérésének legegyszerűbb módját, mélyebb szimbólumot, ősi hagyományt, folklorisztikus elemet egyaránt.

A lovak közönséges lóként viselkednek mindegyik freskón a csata- és az üldözéscsúcspontban. Nem földi jellegük a birkózásjelenetben mutatkozik meg először, amint gazdájukat segítik, nem beidomítottak, hanem „tudatosak”. Táltos paripák rokonai ők, szimbolikus alakok. A *bögözi* példa franciásan könnyed rajzában az egyik paripa felágaskodik, de a többi rész megsemmisült, így csak következtetni tudunk marakodásukra. A *gelencei* lovak fenyegetően egymásnak feszülnek, mitikus párviadalt „játszanak” le ők is, mintegy megismétlik gazdájuk küzdelmét. Ebben az értelmezésben a színük jelentéssel bírhat. Kevésbé valószínű, hogy csak a gazdájához hű állat segítő szándéka a nagy bajban ez a jelenet. (A küzdő lovak szimbolikáját, úgy tűnik, nem értette meg a Képes Krónika és a Vatikáni Legendárium miniátora. László (1993) veszi észre, hogy „egymás nyakára” festették őket, szemben állnak, de nem harapnak. (Erre a fa motívumnál visszatérek.) A mitikus állatkép él a váradi csodában is, amikor az ércszobor lova megelevenedik és toporzékolva várja, hogy győzelmes csatába repítse a sírjából kikelt királyt. (vö. Magyar 2010)

- **fa:** világfa?

A szimbólum-struktúrák központi helyét a világfa foglalja el, mint a középpont szimbolika változata. A három kozmikus réteg (az égi, a földi és a föld alatti világ) átjárása általa lehetséges. Az Ermitázsban őrzött szkíta övvereten a tetvészkedés rituáléjában részt vevő alakok fölé magasodik a szomorúfűz-féle fa, a *bögözi* faábrázolás a birkózásban ennek rokona lehet, töredékessége miatt többet nem

mond el nekünk. László Gyula (1993) talál még analógiákat: Nosza-Pörösi csontbogozó, melynek rajzát a sámándobokéhoz hasonlítja. (Maga a sámándob a világfa fájából készül.) A másik két falkép faábrázolása stilizáltabb, a korona ciprusához közeli bizánci hatású, több jelenetre is ráfestették. *Gelencén* hangsúlyosabbnak látszik szerepük a szimbolikus eseménysorban. A birkózásjelenetben *Homoródkarácsonyfalván* kétágú a fa. A bal oldali ága lehajlik, mintegy rámutat a halálra szánt negatív szereplőre, előre vetítve sorsát, élete lehanyaglását. A lefejezésjelenetben a pozitív hős győztes alakja mögött az ég felé tör a fa immár mindhárom ága. László (1993) a lehajló száraz, illetve a lombos ág képet a világfa szimbólummal kapcsolja egybe. Demény (1997) a zöld/száraz egyszerű népdalfordulatot lát benne.

Színeinek szimbolikus jelentése felmerülhet *Gelencén* a birkózásjelenet kapcsán, ahol a lovak velük azonos színű fához vannak kikötve, vagyis kivételesen két fa van a képen, ami azért mégsem lehet véletlen. *Homoródkarácsonyfalván* ezen a ponton eltér a festő a *gelencei* sablontól, a lovaknak a sziklák takarásában a fejük látszik csupán, nem harcolnak, legfeljebb szurkolnak, mögöttük a már említett kétágú lombbal. Lehetséges, hogy a festő nem ismerte a népi hagyományokban megőrződött ősi mondát, vagy az azokat gyakran félreértelmező miniált lapokból dolgozott. (Megjegyzem: László Gyula szerint a freskókból merítették a miniátorok.) *Gelencén* viszont a két fa ágainak pozíciójában és színében szimbolikus többletet feltételezhetünk, talán valóban az ősi szimbolikát. Rajzolatuk csaknem azonos, színük egyértelmű: világos-sötét, mindkettő az égre tör hármass lombkoronájával. Felmerülhet, hogy a kozmikus ellenfelek egyenlő erejét szimbolizálják. A festő utalhatott a hosszúra nyúlt, eldönthetetlen küzdelemre, ahol csak valamelyik fél oldalán beavatkozó segítővel hirdethető győztes.

- **leány:** földi halandó vagy átváltozik égi segítővé?

János Mihály (2008) szerint a csata „hű” története az exogám házasság szokásából ered, vagyis a fehérszakos elragadásával másik nemzetségből való feleségszerzésről lehet szó.

A *bögözi* freskón a feltűnően fiatal két teremtmény átöleli a vágató vitézek nyakát, nem sok ellenállást mutatva. A krónikás szövegben pedig a leány könnyörög elrablója életéért. Felmerül a balladai leányszöktetéssel való keveredés.

Vargyas Lajos (1984) mutatta ki először a Molnár Anna-típusú balladakompozícióval való keveredést, melynek archaikus motívumai a honfoglalás előtti időkből származnak. (Vargyas nyomán Demény (1997) dolgozta fel ezeket részletesen.) A szöktetés eredetileg kívánt aktusa a balladai pihenésjelenetben átfordul kékszakkal-motívumba. A leány megijed és egy tipikus fordulattal áldozatból tettessé válik. A falképeken a pozitív hős segítője, amikor *Gelencén* és *Homoródkarácsonyfalván* a birkózásjelenetben elvágja támadója horgasínát, harcképtelenné teszi, ahogy a marhákat volt szokás az ázsiai sztyeppéken. (A *bögözi* fragmentumon nem maradt meg ez a részlet). László Gyula (1993) ősi nomád szokásként említi a rítust. Ismét a legősibb szimbólumok egyikébe botlottunk.

Bögözön a lefejezést közepes nagyságú, egyenes karddal végzi a leány, a másik kettőn hosszú karddal sújt le, láthatóan nagy erővel. Lehet, hogy a Molnár Anna-balladából került be a kard? Honnan költözik egy gyerekleányba ekkora erő, talán nem evilági az ereje? Ezek sejtések. A leány metamorfózisa különösen érdekes. A krónikákban és a hagyományban volt ő már a váradi püspök lánya, egyszerű elrablott vagy megszóktetett fehérlép, László nővére és a hős sebeit gyógyító Szűz Mária. A szimbolikus átváltozások tetten érhetők a leányábrázolás festői motívumaiban: összekötött vagy kibontott haj, koronás ábrázolás, esetleg női koronára utaló hajpánt.

A profán és szent szimbólumok keveredése miatt csak félig-meddig teljesül az egyházi elvárás. A *homoródkarácsonyfalvi* pihenésjelenetben a hősi álom is csak akkor fogadható el a papság számára, ha szentként értelmezhető. Van olyan elképzelés, hogy az ázsiai mondakincsből származó fejbenkeresés élt tovább e jelenetben, ami igazolja kezdő jelenetkénti megfestését Bántornyán, ahol a harcba induló vitéznek kedveskedik a leány. A nyugati krónikák egyszerűen elhagytak a pogány rituálét, talán ezért találkozunk vele csak elvétve a falképeken. A balladai eredetű szerelmi együttlét feltételezését sem fogadják el maradéktalanul a kutatók. Demény (1997) érve az énekvégi hősi álom mellett meggyőző: a hős csukott szeme alvást jelent a középkori ikonográfiában. A Jó erőit szimbolizáló keresztény egyház győz a pogány fölött a szent király szimbolikus alakjában, aki megpihen az őt segítő (szent?) leány ölében. Remek feloldása a véres eseményeknek. Az áhítatot keltő jelenet a szakralitásba vezeti a hívőt, és ahogy az álomba szenderült hőst, úgy őt is betölti a diadalmas és védelmező keresztény hitben való megnyugvás.

Következtetések a kozmikus küzdelemre

A képszalagok központi jelenete a birkózás, ez a csúcspont, ahol minden eldől. A **kun** vitéz (egyszerű harcos, magas rangú katona, az Érdy-kódexben egyenesen Batu kán, ruházata sokat elárul, de erre ennek a tanulmánynak a keretei között nem térek ki). Ő a pogányság szimbóluma, a démon, a Rossz megtestesítője, bár a vizsgált freskóknál szembetűnőbb jelei vannak, például a kakaslomnici vagy a székelyderzsi jeleneten, ez utóbbin a falusi festő ijesztően hatalmasra festette a száján kicsapó vörös lángot.

- László

Herceg, vagy koronás király, harci öltözetben vagy egyedülállóan hermelinpalástban *Homoródkarácsonyfalván*, ami beszédes lehet, de vizsgálata a téma szempontjából talán szintén elhagyható. A Jó, a Világosság örök szimbóluma glóriás, daliás alakja, mely azonos a keresztény szentséggel. (László fejére égi korona kerül a veleméri ábrázoláson).

A hősök felkaron ragadják egymást, tépik, ráncigálják és tapossák a *gelencei és homoródkarácsonyfalvi* epizódban, de még a *bögözi* fragmentumon is kivehető az ősi szibériai hősénekekből ismert harcmódor, amit már László Gyula is felismert. Összekapaszkodnak, mint egy rituális táncban, és bármit is tesznek, a beállt erőegyensúlyt nem képesek feloldani. Egyértelműen nem evilági bajnokok vívják élet-halál harcukat, hanem sebezhetetlen kozmikus hősök. Egyik sem tud a másik fölé kerekedni, segítség kell, hogy a küzdelem kimozduljon a holtpontról.

A kicsi, vézna leány a vizsgált freskókon férfiakat megszégyenítő erővel sújt le a nehéz bárdal az ördögi kun horgasinára, mely az egyetlen sebezhető pontja. A szenvedő alanyból beavatkozó lesz, lehet, hogy segítő női „szent” körvonalazódik alakjában, ami megmagyarázná hallatlan erejét, helyzetfelismerését, erkölcsi hozzáállását a Jó oldalán (itt nem akarja megmenteni elrablóját). A lefejezés is az ő feladata, legalább másodszor próbálkozik. Látjuk, hogy spriccel a vér, ami mutatja, hogy a démont nem fogja könnyen a kard, ahogy a nyíl sem fogta, láttuk a korábbi jelenetekben. A sebezhetetlenség természetesen Lászlóra is vonatkozik. (Persze nála is nehéz megmagyarázni, hogy akkor miért sebesül meg máshol a csatában, hacsak nem azért, hogy a gyógyító védőszent Szűz Mária szimbolikus alakja bekerüljön a történetbe.)

Demény (1997) szerint az archaikus birkózást nem szabad túlértékelni, inkább egy közelebbi észak-osztják hősi ének analógiáját veti fel, ahol egy feleségszerző akcióban ringbe száll valamelyik segítő családtag. A fentiek ismeretében nézete kevésbé valószínű.

Teljes az egyetértés a kutatók között abban, hogy kettejük csatája keresztény értelmezést kap a falképeken, és egy pogány elemekkel átszőtt félig szent történet bontakozik ki.

A megszentelés

A kora középkori magyar társadalom vívódik ősi pogány múltja és keresztény államisága között. Nemcsak a néptömegekben, de az uralkodó osztályon belül is ott a kétség. István egyházszerző munkája éppen csak elkezdődött, lassú a folyamat, Lászlóra szinte, mint második államalapítóra hárul a keresztény lélek hitbéli megerősítésének feladata. Szentté avattatja Istvánt és Imre herceget, gyakori közös ábrázolásuk mutatja e három szentünk későbbi „együtműködését”. László jó államszervező, ügyes diplomata a világi és az egyházi politikában, kiváló hadvezér és jámbor hívő. Az Isten kegyelméből uralkodó királyeszmény folytonosságával az Anjouk a saját legitimációs törekvéseiket kívánták alátámasztani, elfogadtatásukhoz ügyesen használták a szentté avatott László király nem mindennapi tetteinek dicsőítését, mint politikai eszközt.

A középkori festészet tematikája a teológiának alárendelt. Profán történet nem kerülhetett templomfalra, kódexlapra, ahhoz valamilyen módon összhangba kellett hozni a korszak egyházpolitikai céljaival. A Jó és a Rossz küzdelme, melyben a kereszténység és a pogányság csap össze, még ősi pogány elemei ellenére is elfogadhatóvá vált a papság számára, ha képes volt meggyőzően hirdetni a katolikus egyház győzelmét.

Klaniczay (2000) a magyar uralkodók kapcsán a dinasztikus szentkultuszokat boncolgatja. Az ábrázolások, mint láttuk, nem adnak kikezdehetetlen választ a felmerülő kérdésekre. Az alakuló keresztény Európa védelmére elkötelezett uralkodó küzdelme vagy a konfliktusos keleti eredet tudomásul vétele vagy éppen leszámolás

ősi pogány múltunkkal, vajon melyik gondolat áll legközelebb az esszenciális üzenethez?

A pogányapritó, szentekkel társalgó földi uralkodó átlépve a kozmikus szférába, megvívja a kozmikus csatát és diadalt ül a pogányság fölött, megvédi tetteivel az egész keresztény világot. Ki lenne nála alkalmasabb a nép meggyőzésére? A falfestészet sajátos eszköztárával, hatásosan harcolt a Jóval azonosított keresztény eszmeiségért ezen a fronton. A falusi népet körülölelte a szimbólumvilág, tudta „olvasni” a jeleket az egyszerűtől a bonyolultig, hiszen benne élt hagyományában. A megfeleltetés nem okozott gondot, könnyen átlátta, hogy a Jó azonos a Világossággal, a Kereszténységgel. A keresztény hitért vívott heroikus küzdelem tétjét saját nagy királya „magyarázta” el neki és karjának védelmező erejét láthatta a falképeken.

Az eszmei csatákat jó esetben nem fegyverrel vívják. A szakralizálás fontosabbnak bizonyult az egyház számára annál, mintsem ne legyen képes nagyvonalúan szemet hunyni a freskók pogány maradványelemeire. Ez a félprofánnak is nevezett tematika társak nélkül maradt freskófestészetünkben. „Megkeresztelése” nem volt tökéletes, de annál hasznosabb. Értelmezésben a kaland megfestett változataiból kiolvasható a világos cél: tudatni, hogy a kozmosz törvényei csak a keresztény egyházi rendben működnek. László dicső párviadala a katolicizmus győzelmét kodifikálta.

Irodalom

Bögöz – *református templom*. Forrás: <http://erdelyitemplomok.eu/bogoz/bogoz-reformatus-templom>. Megtekintés dátuma: 2016. október 10.

Bögözi *református templom*. Forrás: <http://udvarhelyszek.eloerdely.ro/epített-orokseg/templom/bogoz-reformatus-templom>. Megtekintés dátuma: 2016. október 10.

Demény István Pál (1997): *A magyar szóbeli hősi epika*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 211–230; 170–174; 149–175; 212; 229.

Eliade, M. (1997): *Képek és jelképek*. Ford.: Kamocsay Ildikó. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Eliade, M. (2006): *Mítoszok, álmok és misztériumok*. Ford.: Saly Noémi. Budapest: Cartaphilus Kiadó. 21–43; 183–187.

Eliade, M. (2014): *A szent és a profán*. Ford.: Berényi Gábor. Budapest: Helikon.

- Jánó Mihály (2008): *Színek és legendák – Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 168; 169–170; 10–11.
- Jánó Mihály (2013): *A gelencei Szent Imre műemlék templom*. Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó. 31–35; 25.
- Jékely Zsombor (1995): *A középkori Szent László-falképek másolatai, 1863-1914*. Forrás: http://www.academia.edu/4489634/_A_k%C3%B6z%C3%A9pkori_Szent_L%C3%A1szl%C3%B3-falk%C3%A9pek_m%C3%A1solatai_1863-1914_Ars_Hungarica_23_1995_2_305-313. Megtekintés dátuma: 2016. október 9.
- Klaniczay Gábor (2000): *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi Kiadó. 168, 53–54, 154–168.
- László Gyula (szerk.) (1993): *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest: Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 4.szám, 13; 24–34; 57–68; 60; 28; 24–35; 45–54; 48; 17–24.
- Magyar Zoltán (1998): *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest: Osiris Kiadó. 7–26; 7–8; 43.
- Magyar Zoltán (2010): *Az Árpád-kori szentek legendái*. Budapest: Kairosz Könyvkiadó. 45-47; 47-54.
- Marosi Ernő (1969): *A középkori művészet világa*. Budapest: Gondolat.
- Vargyas Lajos (1984): *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 111–121.
- V. Kovács Sándor: *A László-ének keleti forrásai*. Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00330/pdf/itk_EPA00001_1983_01-03_032-040.pdf. Megtekintés dátuma: 2016. október 10.

A képek jegyzéke

6. kép: *Bögöz*: a kerlési kaland jelenet sora. Forrás: <http://csedoattila.blogspot.hu/2012/11/arpad-kori-freskok-bogozben.html>
7. kép: *Bögöz*: összesítő tusrajz a falképről. Forrás: Hornyák László, 1992, Idézi: László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*, Bp. 1993.
8. kép: *Gelence*: a kaland teljes jelenet sora. Forrás: <http://static.panoramio.com/photos/1920x1280/32971140.jpg>
9. kép: *Gelence*: a kaland teljes jelenet sora, tusrajz. Forrás: http://www.hungart.hu/kep/zmisc/falkepek/141_sz/gelence.jpg
10. kép: *Homoródkarácsonyfalva*: „birkózás”, „lefejezés”, „pihenés” jelenet. Forrás: http://www.ezerdely.hu/pics/kepek/bg/ezerdely_udvarhelyszek_regio_homorodkaranyonyfalva_homorodkaranyonyfalva_unitarius_temploma_983261_197858_DSC_0066u.jpg

Mindenütt jó, de legjobb otthon? A műalkotások igazi helye

Szemán Krisztina

BA alumna, Tomori Pál Főiskola

Hosszú ideje folyik a vita a különféle hódítások során elhurcolt kincsek, műalkotások sorsáról, legyen az országos szintű kérdés vagy családi tragédiák lezárása. Újabb kérdéskört nyitott napjainkban a megsemmisített, de jól dokumentált, ezért rekonstruálható műemlékek sora. De békeidőben is dúlhat az elméleti harc a műalkotások igazi otthonáról, megfelelő helyéről, és az igazság utáni kutatás számtalan újabb kérdést vet fel. A megoldásoknak rengeteg példája van, a kutakodásom célja arra irányul, hogy a „világ” és az „emberiség öröksége” számára melyik a legideálisabb.

Egy ideális világban a néző a műalkotással a művész és a megrendelő eredeti elképzelései szerint találkozna, olyan formában és módon, ahogy azt az alkotó megálmodta. Jól tudjuk, hogy ez távolról sincs így, műalkotások vándorolnak országról országra, az eredeti helyszínekről múzeumokba, vagy éppen a történelem viharai által megtépázottan csak részleteikben maradnak fent.

Pedig a befogadasesztétikai alaptétel szerint „a műbe eleve bele van tervezve a nézői funkció”¹, és ez már a legcsekélyebb változással is módosul. A múzeumok és galériák létrejöttével, az emberiség kincseinek megőrzésének zászlója alatt ezek a módosulások természetessé és elfogadottá váltak.

Ugyan az már teljességgel lehetetlen, hogy a művet „abban a kontextusban lássuk, amelyben létrejött, és amelybe szánták”², de a művészettörténetnek az is feladata, hogy nyomon kövesse, miként hatnak az alkotásra és a befogadóra a megváltozott körülmények.

¹ Kemp, Wolfgang: *A műalkotás és a néző: a befogadasesztétikai megközelítés.* http://www.renyiandras.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=208&Itemid=195.
Letöltés ideje: 2016. október 15.

² Belting, Hans: *A mű a kontextusában.* http://www.renyiandras.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=205&Itemid=195.
Letöltés ideje: 2016. október 15.

Bár van olyan álláspont, amely szerint egy műalkotás önmagában, elszigetelten is akár ugyanazt a hatást tudja kifejezni, hiszen önmagában álló, időtlen egység, egyre reálisabb az a vélemény, miszerint „aki ma a művészetnek csak az időtlenségét akarja átélni, valószínűleg elbagatellizálja az efféle tényezőket, és a történeti információkat csupán kiegészítésként értékeli, nem pedig a forma értelmezéséhez nyújtott, valódi segítségként.”³

Az alábbi dolgozatban öt példán keresztül mutatom be, hogy a művészettörténetnek milyen régi és új kihívásokkal kell szembenézni, amikor kontextusba kívánja helyezni a műveket, és milyen új lehetőségek kínálkoznak arra, hogy a befogadó úgy érezze, a műalkotás otthonra lelt, hazaért és kiteljesedett formájában látható, még akkor is, ha ez nem felel meg a valóságnak.

Első példa: Az ideális eset

J. M. W. Turner festő végrendeletében az angol államra hagyta számos művét, de feltételeket is szabott. Az egyik ilyen kikötése az volt, hogy két festményét, a *Dido felépíti Karthagót* és a *Felkelő Nap párában* címűt Claude Lorraine két képe közé helyezve állítsák ki, és azt is meghatározta, hogy melyik alkotások társaságában szeretné saját képeit: a francia festő *A malom* és a *Tengeri kikötő* festményeit szemelte ki erre a célra. Turner ezzel a rendelkezésével azt szerette volna elérni, hogy elismerjék, van olyan jó festő, mint Lorraine.

A végrendeletet az örökösök megtámadták, így a képek kért elhelyezésére csak a bírósági per lezártaival, Turner halála után öt évvel, 1856-ban került sor, a végrendeletnek megfelelően, a Lorraine képek között.⁴ És bár az évek során a Galéria bővülésével és költözésével sokszor nem sikerült betartani Turner kérését, 1968 óta újra egymás mellett látható a négy kép, a londoni Nemzeti Galéria 15-ös termében⁵.

³ Uo.

⁴ sz.n.: *The Turner Bequest*, The National Gallery honlapja, <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/history/the-turner-bequest/the-turner-bequest?viewPage=3>. Letöltés időpontja: 2016. október 15.

⁵ sz.n.: *The Turner Bequest*, The National Gallery honlapja, <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/history/the-turner-bequest/the-turner-bequest?viewPage=6>. Letöltés időpontja: 2016. október 15.

1. kép: Nemzeti Galéria, London, 15-ös terem

Nem sok olyan tiszta eset van, mint a fenti, amelyben egyértelműen rögzített és reálisan betartható a művész elképzelése műveinek sorsáról, elhelyezéséről, a nézői befogadás folyamatáról, jelen esetben arról, hogy a művész szinte felkéri a galéria látogatóit, hasonlítsák össze a négy művet, és maguk formáljanak véleményt a művészek tudásáról.

Turner nem láthatta előre, hogy nevét és műveit – az impresszionistákra gyakorolt hatása miatt – a XX. századtól sokkal jobban ismerik majd, mint Lorraine-ét, így szinte már ironikusnak hat a végrendelet eredeti szándéka, amely kikényszerítette, hogy egy szintre helyezzék az angol és a francia festőt: az évtizedek alatt a művészettörténet fel- és elismerte, hogy Turner van olyan jó festő, mint Lorraine, sőt, ma már többre is értékeli a szakirodalom.

Második példa: Az elfogadott hagyomány esete

Számos olyan műalkotás van, amely nem az eredeti, vagyis a mű elkészültekor kiszemelt helyén van, de ezt a változtatást senki nem kérdőjelezi meg: az eltelt évszázadok alatt elfogadottá vált, hogy egy festmény vagy szobor egy bizonyos múzeumban, galériában, kiállítóterben van. Szinte az összes, múzeumban található műtárgy ilyen, hiszen az eredeti alkotói szándék igen kevés esetben számol csak egy konkrét bemutatótérrel, a XX. századnál régebbi alkotások esetében szinte

egyik sem úgy készült, hogy a Louvre-ban, az Uffiziban, a Pinakothekben vagy éppen a Szépművészeti Múzeumban lesz majd látható.

Ilyen példa Tiziano remekműve, az *Urbinoi Vénusz* is, amelynek a többi kiemelkedő olasz alkotás között, a firenzei Uffizi Galériában van állandó helye, annak ellenére, hogy már a címéből is kiolvasható: Urbinoból rendelték meg, az ottani hercegi palotába szánták. Eredeti lakhelyét már 1624-ben, 86 évvel az elkészülte után elhagyta, egy pisarói kitérő után került Firenzébe, ahol 1736 óta az Uffizi Galéria tulajdonában van.⁶ Ezért volt nagy szenzáció, amikor egy olasz kulturális reform keretein belül megszületett az elhatározás, hogy Tiziano Vénusza visszatérhet eredeti otthonába, még ha csak 4 hónapra is, 2016 decemberéig.

Az Uffizi Galériában a mű nem igazán tud érvényesülni fontosságának megfelelően, hiszen a firenzei kiállítóhelyen egymást érik a mesterművek, a Vénusz sem kap külön teret, termet, kiemelt figyelmet. Urbinoi kirándulása viszont alkalmat ad arra, hogy önmagában, egyedül kiállítva fejthesse ki hatását a nézőre. Sajnálatos módon az eredeti helyszín berendezését nem állították vissza, a festmény egy szinte üres teremben látható, így viszont lehetősége nyílt a kiállítóknak arra, hogy nagy felületen, hosszan ismertethessék a mű keletkezését, illetve idézetekkel mutathassák be a kép különböző értelmezéseit. És mivel az urbinói palotába sokkal kevesebb látogató jut el, mint Firenzébe, a befogadás folyamata is sokkal nyugodtabb körülmények között valósítható meg. Volt szerencsém az urbinói környezetben megnézni a képet, és elmondhatom, hogy így sokkal nagyobb hatást gyakorolt rám, tudván, hogy Tiziano azon falak közé szánta a művet, és turistacsoportokkal sem kellett osztoznom a látványon.

Az olasz döntés hátterében természetesen nem befogadásesztétikai szempontok állnak, a kulturális vízfejeket (Róma, Firenze) szeretnék az elképzelések szerint fellazítani, az eredmény még a jövő titka.

⁶ Mary Gray: *Titian Masterpiece Temporarily Returns to Urbino*. <http://www.theflorentine.net/news/2016/08/venus-of-urbino-palazzo-ducale/>. Letöltés ideje: 2016. október 15.

2. kép: Tiziano Urbinói Vénusza az Uffizi Galériában

3. kép: Tiziano Urbinói Vénusza az urbinói hercegi palotában

Harmadik eset: A technikai diadal esete

Maradjunk még az olasz mesterműveknél: Paolo Veronese *Kánai mennyezője* Velencéből került a Louvre-ba, jelenlegi helyére. Napoleon seregei nem gondolkodtak sokat, hat részre vágták az óriási, 67 négyzetméteres festményt és

1797-ben magukkal vitték Párizsba. A velenceieknek ez azóta is történelmük egyik fájó pontja, többször próbálták diplomáciai úton visszaszerezni a képet, mindhiába.

A párizsi múzeumot sok kritika érte, hogy nem bánik megfelelő módon a képpel: tény, hogy egy beázás következményeként víz érte a vásznat, míg az 1989-es restaurálást követő szakmai felháborodás nemcsak a színek félreértelmezését tette szóvá, hanem azt is, hogy a festmény a beavatkozás közben a földre zuhant és megsérült.^{7, 8}

Ráadásul a Louvre a befogadás szempontjából a világ leghálátlanabb helyére tette a festményt: Leonardo da Vinci *Mona Lisájával* szembe. Emiatt az emberek nagy része nem is vesz tudomást a műről, a *Mona Lisát* megtekintők igyekeznek minél előbb elhagyni a folyamatosan zsúfolásig teli termet. De még ha meg is szeretné valaki nézni a Veronese-művet, szinte képtelenségre vállalkozik, hiszen a teremben állandóan akkora a nyüzsgés, hogy az lehetetlenné teszi az elmélyült befogadást.

4. kép: Paolo Veronese *Kánai mennyezője* a Louvre-ban

Keletkezéstörténetét tekintve is rengeteg hátrány éri a képet jelenlegi helyén, hiszen Veronese kifejezetten a velencei San Giorgio Maggiore templom ebédlőjébe készítette a festményt, az ottani építészeti arányokat, motívumokat, fényviszonyokat is belekalkulálta a kompozícióba. Ezzel szemben a Louvre-ban egy aranykeretet kapott a Velencében faltól-falig tartó kép, és az eredeti helyzetéhez képest sokkal alacsonyabban látható, így csak egy torzított kép befogadására van lehetőség.

⁷ Paolo Caliari: Returning "Les Noces de Cana", <http://www.factum-arte.com/pag/537/Returning-quot-Les-Noces-de-Cana-quot-by-Paolo-Caliari>. Letöltés ideje: 2016. október 15.

⁸ Marlise Simons: *Veronese Masterpiece Damaged at the Louvre*, <http://www.nytimes.com/1992/07/11/arts/veronese-masterpiece-damaged-at-the-louvre.html>. Letöltés ideje: 2016. október 15.

Az olaszok végül a modern technikát hívták segítségül a helyzet megoldására: A Fondazione Giorgio Cini felkérte a Factum Arte csoportját, hogy készítsen 1:1 arányú fakszimilét a festményről. Egy hosszadalmas procedúra vette kezdetét: szkennelés, számítógépes retusálás, nyomtatás, restaurálás, a képpanelek szállítása, majd végül a velencei helyszínen való felállítása.⁹

5. kép: Paolo Veronese *Kánai mennyegzőjének* fakszimile másolata a velencei San Giorgio Maggiore templomban

Az eset kapcsán több kérdés is felmerül, a legfontosabb talán a „másolat” kérdése: jelen esetben a másolat sokkal többet ad a befogadónak, hiszen az eredeti helyszínen a festő elképzeléseinek megfelelően érvényesül a kép, vagyis befogadásesztétikai szempontból sokkal inkább „eredeti”, mint a Louvre-ban található, több kíméletlen restauráláson átesett mű.

Negyedik példa: A másolat esete

A világ egyik legismertebb szobráról is a másolatot csodálhatják a tömegek az eredeti helyszínén: Michelangelo *Dávid* szobrát nem a történelmi viharok, hanem a természet rongáló erői elől kellett más helyre száműzni. Pedig az 1504-es döntőbizottság, élén Leonardo da Vincivel és Sandro Botticellivel úgy rendelkezett,

⁹ A folyamatról tízperces kisfilm is készült: <http://vimeo.com/7313651>. Letöltés dátuma: 2016. október 15.

hogyan a szobrot a Piazza della Signorián helyezték el. Jelenlegi helyére, a Galleria dell' Accademiára 1873-ban került,¹⁰ a másolatot 1910-ben helyezték az eredeti helyszínre.¹¹

6. kép: Michelangelo Dávid szobra a Galleria dell' Accademián

7. kép: Michelangelo Dávid szobrának másolata a Piazza della Signorián

Habár az „eredeti helyszín” kitétel már a szobor elkészültének pillanatában megváltozott: Michelangelót arra kérték fel, hogy készítsen egy Dávid szobrot, amelyet a firenzei dóm egyik támasztópillérjére kívántak felhelyezni. Ám a szobor túl nehéz lett, ezért is volt szükség a döntőbizottság összehívására. Érdekesség, hogy az eredetileg tervezett helyre, vagyis az egyik támasztópillérre 2010-ben elhelyezték

¹⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Michelangelo_D%C3%A1vid-szobra#A_szobor_t.C3.B6rt.C3.A9nete. Letöltés dátuma: 2016. október 15.

¹¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/David_\(Michelangelo\)#Later_history](https://en.wikipedia.org/wiki/David_(Michelangelo)#Later_history). Letöltés dátuma: 2016. október 15.

egy üveggyapot-másolatot. Egy napig volt látható, hogyan is nézett volna ki a szobor a magasban^{12, 13}

8. kép: Üveggyapot-másolat az eredetileg tervezett helyen

De vajon a tömegek tisztában vannak-e azzal, hogy egy másolatot látnak a téren, az igaziért fizetni kell, és csak nyitvatartási időben látható? Mivel a szobor hatalmas méretű és mindkét helyen magas talapzaton van, részleteiben nem igazán befogadható, viszont az összképi hatás a téren kétségkívül jobban érvényesül, mint a múzeum elszigeteltségében.

Ötödik példa: A politikai üzenet esete

Háborús kincseket elhurcolni, győztesként megfosztani a veszteseket kiemelkedő műalkotásoktól és nemzeti büszkeségektől – évezredes politikai stratégia. A XXI. század mégis tudott csavart vinni a módszerbe. Az Iszlám Állam térhódításával érkeztek a hírek a nyugati sajtóba, miszerint az elfoglalt területeken világörökségi kincseknek számító épületeket, ókori maradványokat semmisítettek

¹² Uo.

¹³ Rossella Lorenzi: *Michelangelo's David as It Was Meant to Be Seen*.

<http://www.seeker.com/michelangelos-david-as-it-was-meant-to-be-seen-1765138881.html>. Letöltés dátuma: 2016. október 15.

meg. Az egyik legnagyobb veszteség az ikonikus palmürai Diadalív teljes lerombolása volt.¹⁴

9. kép: Diadalív, Palmüra, 2014-ben

A nyugati világ sajátosan válaszolt a provokációra, ismét a modern technika nyújtott megoldást. Egy 12 méteres 3D-s nyomtatóval, több száz fotó alapján élethű másolat készült a megsemmisült diadalívről, amelyet a londoni Trafalgar téren állítottak ki, és a tervek szerint majd New Yorkban is látható lesz.^{15,16} A készítőik elmondása szerint a másolat kövei anyagukban megegyeznek az eredetiével, a díszítőelemek a megszólalásig hasonlítanak a szíriai munkához. Bár ez a megoldás nem pótolja az eredetit, és a veszteség felbecsülhetetlen, a politikai üzenet egyértelmű: ha ti megsemmisítitek, mi újraalkotjuk. Ha nálatok nincs helye, mi befogadjuk az értéket.¹⁷

De a politikai üzenet elküldése után nehezen elképzelhető, mi is lesz a másolat sorsa, hol találnak neki helyet, kinek a tulajdonába kerül, ki gondozza. Ebből is látszik, hogy a politikai gesztuson túl a 3D-s megoldásnak nincs több funkciója, hiszen ahogy elfogadta az emberiség, hogy a történelem során igenis megsemmisülnek olyan fontos mementók, mint például az alexandriai könyvtár, és

¹⁴ sz.n.: *ISIL blows up Arch of Triumph in Syria's Palmyra*, <http://www.hurriyeddailynews.com/isil-blows-up-arch-of-triumph-in-syrias-palmyra.aspx?pageID=238&nID=89388&NewsCatID=352>. Letöltés dátuma: 2016. október 15.

¹⁵ Deborah Amos: *Palmyra's Ancient Arch, Destroyed By ISIS, To Rise Again In London*, <http://www.npr.org/sections/parallels/2016/04/18/474686269/palmyras-ancient-arch-destroyed-by-isis-to-rise-again-in-london>. Letöltés ideje: 2016. október 15.

¹⁶ Simon Jenkins: *After Palmyra, the message to ISIS: what you destroy, we will rebuild*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/mar/29/palmyra-message-isis-islamic-state-jihadis-orgy-destruction-heritage-restored>. Letöltés ideje: 2016. október 15.

¹⁷ Uo.

szinte csak papíron léteznek olyan kiemelkedően fontos helyek, mint a Clunyi apátság (hogy csak kettőt említsek az évszázadok alatt elpusztított építészeti alkotások hosszú sorából), könnyen belátható, hogy a sajnálatos szíriai rombolás is csak egy a sorban, amelyet nem lehet visszacsinálni.

10. kép: A palmürai boltív Londonban kiállította másolata

Érdekes megfigyelni, hogy a 3D-s másolat nem pótolta azokat a hiányokat, amelyeket az idő rongált meg, a diadalív tetejéről hiányzik pár kő, pedig nyilván azt is lehetett volna rekonstruálni.

Összegzés

A fenti példákon keresztül is látható, hogy többféle megoldás kínálkozik a befogadasesztétika legfontosabb kérdéseire, ám ezek megválaszolásakor újabb kérdések merülnek fel. Egy másolat, egy fakszimile, egy replika, a 3D-s nyomtatás adta lehetőség, vagy akár egy kulturális stratégiai döntés, esetleg egy politikai üzenet mentén néha csak bonyolultabbá válik kinyomozni, hol is van egy műalkotás igazi helye, amely a nézői befogadást és élményt a legjobban, és az eredeti elképzelésekhez legközelebb álló módon szolgálja, és meddig lehet elmenni az emberiség öröksége érdekében.

A képek forrása

1. kép: <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/history/the-turner-bequest/the-turner-bequest?viewPage=6>.
2. kép: <http://www.blindbild.com/wp-content/uploads/2015/09/uffizien-titian-venus.jpg>
3. kép: saját fotó
4. kép: https://cheriblock.files.wordpress.com/2010/06/img_5828.jpg
5. kép: <https://vimeo.com/7313651>, pillanatkép
6. kép: <http://www.abc.net.au/radionational/image/4799158-1x1-700x700.jpg>
7. kép: http://cache-graphicslib.viator.com/graphicslib/media/3d/copy-of-michelangelo-s-david-outside-the-plazzo-vecchio-photo_1002301-770tall.jpg
8. kép: <http://www.seeker.com/michelangelos-david-as-it-was-meant-to-be-seen-1765138881.html>
9. kép: <https://timedotcom.files.wordpress.com/2015/10/arch-of-triumph-syria.jpg?quality=85&w=1100>
10. kép: <https://static.dezeen.com/uploads/2016/04/palmyra-arch-syria-replica-trafalgar-square-ban.jpg>

II. GAZDASÁGPOLITIKAI TANULMÁNYOK

Az egészségügy átalakításának dilemmái

Dr. Hegedűs Mihály

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

Az európai egészségügyi ellátás színvonala folyamatosan javul, ugyanakkor a tudományos és technikai fejlődés ellenére számos országban az egészségügy pazarlóan, nem kellő eredményességgel és hatékonysággal működik.

Az egészségügyi rendszer eredményességét tekintve – különösen a rákbetegségek túlélési aránya, a kardiovaszkuláris halálozás csökkenésének szintje, a multirezisztens kórokozók által okozott fertőzések száma, a krónikus légúti betegség kezelése területén – a közép- és délkelet-európai országok jelentős lemaradásban vannak. A fejlődés ellenére – egyrészt a 2008-as válság hatására – Európa-szerte növekedett az egyenlőtlenség az egészségügyi ellátásban, a kiútkeresés során számos országban továbbra is ragaszkodnak az egészségügyi finanszírozás elavult rendszeréhez. A globalizáció, a társadalmi fejlődés magával hozta az egészségügy technikai-technológiai változását, amelynek szükségszerű következménye az egészségügyi rendszerek átalakításának igénye, a finanszírozási és hatékonysági kérdések újragondolása.

Az *Euro Health Consumer Index* (EHCI) 35 országot érintő 2016. évi felmérésében Magyarország 575 ponttal a 30. helyen végzett: a tanulmány szerint az egészségügyi ellátás színvonala és minősége romlott az előző évekhez mérten. Hazánk egészségügyi finanszírozási rendszerének átgondolt, számításokon alapuló, a szakmai szervezetek bevonásával kidolgozott és megvitatott, strukturális átalakítása azonnali feladattá vált. (EHCI, 2016)

Kulcsszavak: struktúra, integráció, egészségügy, kórház

Bevezetés

A jóléti gazdaságot építő országoknak egyre nagyobb gondot jelent a nagy ellátó rendszerek működtetése, a társadalmi igények, a gazdasági lehetőségek, a vágyak és realitások eltérő szempontjainak koordinálása (Fekete 2005). Egy ország lakosságának

állapotát, versenyképességét a társadalmi tényezők jelentős mértékben befolyásolják, azok a gazdasági teljesítményre globális indikátorként visszahatnak (Ádány 2010).

Az egészségügyi alrendszer működtetése finanszírozási, gazdasági, társadalmi, szociális és politikai kérdés, amely befolyásolja az államháztartás egész rendszerének működését, stabilitását.

Az egészségügy működését a politikai döntéshozatal jelentősen befolyásolja, alternatívát és várható politikai előnyök rendszerét felmutatva más szakpolitikákkal szemben az egészségügyet preferált helyzetbe hozhatja (Bodrogi 2010).

Az egészségügyi rendszerek teljesítménye és kiadásai az állandó társadalmi és politikai érdeklődés középpontjába kerültek, bonyolult nagyüzemként próbálnak megfelelni a gazdasági kihívásnak, a betegellátás folyamatosan növekvő igényeinek.

A globalizáció, a társadalmi fejlődés magában hordozza az egészségügy dinamikus technikai-technológiai fejlődését, amelynek szükségszerű következménye az egészségügyi rendszerek átalakításának igénye, a finanszírozási és hatékonysági kérdések újragondolása.

A jóléti társadalom fejlődésének általános problémája, hogy a felhasználó (igénybevevő) meglévő erőforrásaival könnyelműen bánik, ezáltal a tudomány és a technikai fejlődés ellenére az egészségügy pazarlóan, egyre romló színvonalon működik.

Az állami beavatkozás és újraelosztás mértéke szorosan kapcsolódik a politikához, amely a társadalmi felelősség, szolidaritás, méltányosság kérdéseinek mérlegelésével dönt a jóléti funkciókra szánt kiadások mértékéről, az elosztások szintjeiről.

Az egészségügyi rendszer átalakításának dilemmái az eltérő társadalmi, gazdasági, környezeti, orvos-szakmai, rendszer- és szemléletbeli szerkezetből eredeztethetőek, ezért az érdekek koordinációja nélkül nem születhetnek sikeres megoldások.

A mai magyar egészségügyi szolgáltató rendszernek számos kihívással kell szembenéznie, mert a társadalom egyrészt elvárja a szolgáltatási szint növelését, másrészt az egészségügyre, mint szociális védőhálóra tekint, a kormányzat pedig – a költségvetési források szűkössége miatt – az egészségügyre fordítandó összegek szinten tartásában, csökkentésében érdekelt.

Az egészségügyre fordított kiadások mértéke és minősége, valamint felhasználása jelentős hatást gyakorol a szociális ellátásra, a foglalkoztatásra, a társadalmi és gazdasági fejlődésre, ezért az egészségügy reformjai a gazdaság egészére kihatnak (Hegedűs 2015).

I. A kutatás célkitűzései, hipotézise, adatforrása, az elemzés módszertana

A tanulmány célkitűzése a primer kutatás eszközeinek alkalmazásával (kérdőíves vizsgálat) az 1990–2006 és a 2007–2016 közötti időszak kórházakat érintő integrációs hatások megfigyelése, az egyes folyamatok szükségességének, irányainak, irányváltásainak elemzése.

A kutatás célja annak eldöntése, hogy a kórházi integrációk mennyiben befolyásolták az egészségügyi szolgáltatásokat igénybevevők „komfortérzetét”, mennyiben változott a (köz)bizalom az állami egészségügyi szolgáltatók vonatkozásában.

Jelen tanulmány – terjedelmi korlátok miatt – csak a kutatás részeredményeinek közlésére tér ki.

A kutatás hipotézisei

A tanulmányban olvasható megállapításokat és következtetéseket a szerző a hazai és a nemzetközi szakirodalomból, saját és mások által végzett kutatásokból, statisztikai jelentésekből, tanulmányokból, valamint az integráció egyes folyamatában megszerzett személyes tapasztalatokból igyekszik levonni.

H1: Az egészségügyi szolgáltatás minősége jelentős hatást gyakorol a foglalkoztatásra, a társadalmi és gazdasági fejlődésre, ezért az egészségügy reformjai a gazdaság egészére kihatnak.

H2: Az egészségügy intézményi rendszerében 2007–2013 között lezajlott integrációs folyamatok javítottak ugyan az egészségügyi intézmények megítélésén, de számottevő eredményt a közbizalom visszaszerzése területén nem sikerült elérni.

A kutatás alapját képező adatforrások

A hipotézisek igazolására a szekunder adatbázis primer kutatással egészült ki, amelynek célja a szekunder adatbázis elemzése során levonható következtetések ellenőrzése, annak vizsgálata, hogy a társadalom az egészségügyi integráció eredményességét, eredményeit hogyan ítéli meg saját tapasztalatai alapján. A kérdőívet jelen tanulmányban – terjedelmi korlátok miatt – nem közöljük.

A kvantitatív jellegű kutatáshoz – az egészségügyi integráció hatásainak elemzéséhez – kapcsolódóan egy 50 kérdésből álló kérdőívet állítottunk össze és küldtünk ki.

Az első kör 2014. szeptember 16. és 2014. október 9. között (n=402), a második mintavétel pedig 2016. szeptember 1. és 2016. október 31. között (n=352) történt. A nem reprezentatív keresztmetszeti kutatás – a költséghatékonyság szem előtt tartása miatt – online kitöltési formában történt. A megkérdezettek köre nem korlátozódott az egészségügyi szektorban dolgozóakra, az online kérdőíveket az egészségügyi intézményvezetők és a közigazgatásban dolgozó felsővezetők, könyvvizsgáló és mérlegképes továbbképzések hallgatói, közgazdász egyetemi hallgatók továbbították kollégáik, társaik részére, ezzel biztosítva a minta sokszínűségét. A visszaérkezett, értékelhető kérdőívek száma az első mintavétel során 382, a második mintavétel során 302 db volt, melyeken a $p < 0,05$ szignifikancia szint alkalmazása mellett számos leíró statisztikát, alapgyakoriságot, keresztábra-elemzést, Khi-négyzet (χ^2) statisztikai próbát végeztünk el.

A kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinálásának elsődleges célja a kutatás számszerűsíthető részének ellenőrzése, a különböző nézőpontok integrálása, a kutatás hitelességének növelése, megbízhatóságának ellenőrzése.

A kutatási kérdőív feldolgozásának módszere

A kutatási kérdőívet a Microsoft Excelben történő feldolgozás után SPSS for Windows segítségével elemeztük. A különböző próbák alkalmazása során a lehetséges elsőfajú hiba értékét lehet megállapítani, ezt vetettük össze a szignifikancia szinttel. A kérdőív változóinak összefüggés-vizsgálatához a keresztábra-elemzés, a függetlenség-vizsgálata elemzési módszer került kiválasztásra. A Khi-négyzet függetlenségvizsgálat használatos, az alacsony khi-négyzet érték függetlenséget jelez. A számított khi-négyzetből levezethető a lehetséges elsőfajú hiba a khi-eloszlás segítségével. Az így kapott érték hasonlítható össze egy elméleti értékkel (szignifikancia szint) és ez alapján lehet dönteni a

hipotézis elfogadásáról vagy elutasításáról. A Person-féle Khi-négyzet (χ^2) teszt nullhipotézise szerint a becült és a mért adatok megegyeznek, vagyis nincs összefüggés a két változó között.

A χ^2 értékének számítása a

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_0 - f_e)^2}{f_e}$$

képlet alapján történik, amely elsődlegesen az elvárt (f_e) és a megfigyelt (f_0) összevetésén alapul.

A Khi-négyzet próba az egyes cellákban lévő megfigyelt eseteknek a számát hasonlítja össze azzal az elvárt esetszámmal, amelyet akkor kapnánk, ha nem lenne kapcsolat a két változó között. A Khi-négyzet statisztika egyik fő jellemzője, hogy érzékeny a mintanagyságra, ugyanis a Khi-négyzet lineárisan függ a minta elemszámától, azaz ugyanolyan eloszlásoknál előfordulhat az a jelenség, hogy a két változó alacsony mintaelemszámnál nem mutat szignifikáns eredményt, míg viszonylag magas elemszám esetén már igen (Sajtos – Mitev 2007).

II. A környezeti tényezők szerepe

A jóléti állam összetett, szerteágazó, bonyolult jelenség, csak rendszerszemléletben megoldható feladat elé állítja az egyes egészségügyi reformok megalkotóit.

Az egészségügy hatékonyságának egyes tételei mérhetőek, levezethetőek bizonyos közgazdasági tételekből (Barr 1992), de a probléma megoldásához szükségeltetik megvizsgálni a politikai, filozófiai, ideológiai és szaktudományos kérdéseket (Fekete 2005).

Az egészségügyi ellátásban jelentkező egyik legsúlyosabb problémát a lakosság demográfiai és epidemiológiai tényezői, az ellátottak számának növekedése, a finanszírozásból kieső egyének száma és az ezen tényezőkből következő kumulálódó hatások okozzák.

A társadalom kedvezőtlen egészségi állapotát az egészségre ható környezeti tényezők, a genetikai tényezők, a megbetegedések, a haláloki struktúrák változása, az

egészségtudatos életmód hiánya, az örökölt beidegződések, a kiforratlan egészségkultúra, a mozgásszegény életmód, a környezeti szennyeződések növekvő mértéke befolyásolja.

Dahlgren – Whitehead (1991) kutatása az egészségre ható tényezők között a gazdasági, társadalmi, kulturális, környezeti feltételeket emeli ki, amelyek mellett megjelenik a szociális és közösségi „védőháló”, az egyéni életstílus, a kor, a genetika és a nemi hovatartozás.

A megbetegedéseket, a haláloki struktúrát vizsgáló nemzetközi (Cox 2009), (European Commission 2013) és hazai (OLEF 2002) elemzésekből kitűnik, hogy Magyarország az életmódra káros viselkedési tényezők tekintetében (alkoholizmus, dohányzás) vezető helyen áll.

A KSH Magyarország 2012 jelentés (2013) adatai szerint a két fő halálok – a keringési és a daganatos megbetegedések – mellett a mentális problémák és a mozgásszervi betegségek okozzák a legtöbb munkaképtelenséget. Az alkoholisták, a dohányzók, a drogot fogyasztók, a depresszióval küzdők, a túlsúlyosak betegséggel szembeni ellenálló-képessége kisebb, többet hiányoznak a munkahelyükről, és az egészségügyi ellátórendszer szolgáltatásait többször veszik igénybe.

A lakosság elöregedése, az aktív életszakasz lerövidülése veszélyeztetheti a társadalombiztosítási rendszer fenntarthatóságát (Vallyon 2009), mert növekszik az ellátást igénybevevők és csökken az ellátást fizetők száma.

Az idős népesség egy főre jutó egészségi ellátási költségei magasabbak, mint a fiatalabb felnőttek ellátásának költségei (Andorka – Tóth 2006).

A kutatás szerint csökkenteni kellene a kórházi ellátás terhelését a szociális védőháló átgondolt kialakításával, amely ezáltal lehetőséget teremtene az emelt szintű kórházi járó- és fekvőbeteg-ellátásra.

Az egészséget befolyásoló belső tényezők közül kiemelt szerepet kapnak az örökletes adottságok, amelyeknek a vizsgálatát az egészségügy szervezése során is figyelembe kell venni.

Az örökletes adottságok a genetikai meghatározottságot jelentik, azt, hogy egy adott ember milyen öröklött betegségekkel rendelkezik, az egyes betegségek kialakulására való hajlam mennyire van az egyénben genetikailag kódolva.

Az egészségügy szűrővizsgálatai során az anamnézis alapvető eszköz ahhoz, hogy a beteg alkataból, az egyén személyiségjegyeiből, idegrendszeri állapotából, öröklött betegségeiből megállapítsák a szív- és érrendszeri betegségekre, daganatos betegségekre, cukorbetegségekre való hajlamot.

A rizikótényezők korai felismerésére megfelelő kórházi struktúrát kell kialakítani, megfelelő egészségügyi innovációkra van szükség.

A kutatás álláspontja szerint komoly igény mutatkozik a szenvedélybetegek, a pszichikailag sérültek, a mozgás- és látássérültek, a sclerosis multiplexben, skizofréniában szenvedők központi ellátására.

Az egészségtelen táplálkozás, a civilizáció okozta egészségügyi problémák jelentősen befolyásolják az egyén teljesítőképességét, és ezáltal a jövedelemszerző, fenntartó képességét (Báger – Lévai 2003, Dózsa 2010, Kovács 2014).

Braun (2011) emlékeztet arra, hogy a WHO már 2003-ban felvetette egy különadó bevezetésének lehetőségét az egészségtelen élelmiszerekre, mert a világ egyre több országában az egészségügyi kiadások jelentős növekedését okozza az elhízás és az abból kialakuló szív- és érbetegségek kezelése.

A problémák megoldása tehát nem pusztán gazdasági, hanem társadalmi kérdés is.

A kedvezőtlen demográfiai és egyéb környezeti változások egyrészt bevételi (finanszírozási), másrészt költségoldalról is érintik az egészségügyi rendszereket, a tartós gondozásra szoruló egyének számának növekedése, a betegségek összetételének átrendeződése szükségszerűvé teszi az egészségügyi szolgáltató rendszerek átalakítását.

A fel nem ismert és nem megfelelő eszközzel kezelt rizikótényezők a betegségek kialakulása után már sokkal nagyobb anyagi és emberi erőforrásokat kötnek le, mint prevenció alkalmazásával. A prevenció egyik eszköze a belső tényezők második eleme, az életmód megfelelő kialakítása. A helyes életmód kialakítása egyszerre jelenti a munka, a munkaviszony, a táplálkozás, a mozgás, lakásviszonyok, jövedelem, településviszonyok, pihenés, szórakozás összességét, valamint harmóniájuk megteremtését.

Az egyes egészségügyi állapotot veszélyeztető tényezők kumulálódnak, növekszik a gyógyszerfogyasztás, növekszik az igény az egészségügyi szolgáltatásokra.

A környezet, az egészségügyi ellátás minősége, a hozzáférhetőség fontos tényezője az egészségi állapotnak, ugyanakkor az általános hozzáférhetőség magában hordozza a finanszírozási problémák kialakulását, az egészségügy állandó alkalmazkodási kényszerét.

A technikai-technológiai fejlődés, az új eljárások bevezetése jelentős költségnövekedést idézett elő az egészségügyi szektorban, miközben az ellátó intézmények az amortizáció pótlása, a munkabér és dologi kiadások emelkedésével járó többletköltségek finanszírozási problémáival küzdenek. A jóléti rendszerek forráshiány miatt csak részben tudnak alkalmazkodni a változásokhoz, ezért az egészségügyi integráció – csak önmagában – nem értékelhető.

A gazdasági növekedéssel járó egészségjavulás csak részben általánosítható, a szegénység, az éhezés, a higiéniai problémák miatt a fertőző megbetegedések még ma is léteznek, az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele számos országban nem mindenki számára biztosított.

A szűkülő forrás ugyanakkor azt jelenti, hogy növekedhetnek a várólisták; a műtétek, a diagnosztikai eljárások során pedig az egyes alkalmazott korszerű technológiai eszközök igénybevétele csökken.

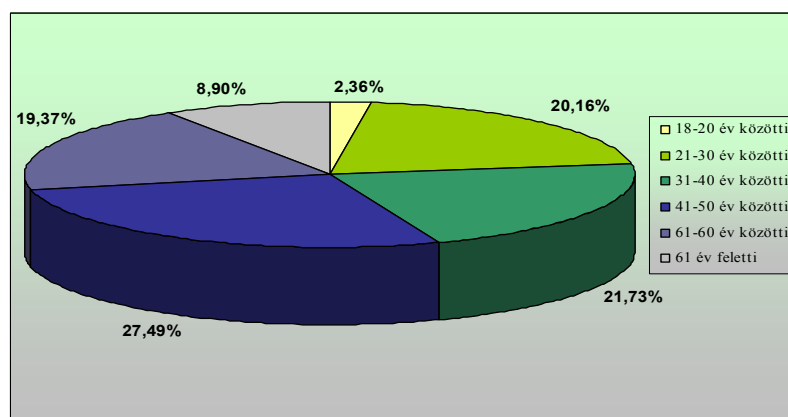
Az egészségügyi rendszer működtetőjétől nem várható el, hogy befizetéstől függetlenül teremtsen esélyegyenlőséget az egyes egészségügyi szolgáltatások területén (Hegedűs 2015).

III. A kutatás eredményei

A kérdőíves kutatás elemzése az elemzésekből levonható következtetések társadalmi megerősítését kívánta alátámasztani, azaz hogy a beteg hogyan ítéli meg az egészségügy egyes összetevőit. A 2014. és 2016. évi adatok elemzése során levonható következtetések lényegében megegyeznek, ezért a nagyobb elemszám miatt a 2014. évi adatokat vettem figyelembe.

A minta összetétele

Két csoportot lehetett meghatározni a kutatás alapjául aszerint, hogy a kérdőívet egészségügyi szolgáltatást igénybe vevő, vagy egészségügyi szolgáltatást nyújtó személy töltötte-e ki. A válaszadók 85,3%-a az egészségügyi szolgáltatást igénybevevők közül került ki, a nemek arányát tekintve pedig elmondható, hogy 34,6%-uk férfi, 65,4%-uk nő volt. A kérdőívre válaszolók életkora 41–50 év közé esett (**1. ábra**).

13. ábra: A kérdőívre válaszolók életkor szerinti megoszlása. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

Az 1. táblázat szerinti keresztábra soronkénti elemzésével megállapítható, hogy az egészségügyi szolgáltatást igénybevevők 84,7%-a inkább a magánorvosi ellátásban bíz, mint az állami egészségügyben, de ami még érdekesebb, hogy az egészségügyi szolgáltatást nyújtók 62,5%-ban maguk is a magánorvosi ellátást preferálják.

Kérdőívet kitöltő * Miben bízunk jobban?					
			Miben bízunk jobban?		Összesen
			Állami egészségügyben	Magánorvosi ellátásban	
Kérdőívet kitöltő	Egészségügyi szolgáltatást igénybevevő	Érték	50	276	326
		Kérdőívet kitöltő	15,30%	84,70%	100,00%
		Miben bízunk jobban?	70,40%	88,70%	85,30%
	Egészségügyi szolgáltatást nyújtó	Érték	21	35	56
		Kérdőívet kitöltő	37,50%	62,50%	100,00%
		Miben bízunk jobban?	29,60%	11,30%	14,70%
Összesen	Érték	71	311	382	
	Kérdőívet kitöltő	18,60%	81,40%	100,00%	
	Miben bízunk jobban?	100,00%	100,00%	100,00%	

1. táblázat: Miben bízunk jobban? Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

A Khi-négyzet teszt nullhipotézise szerint a becült és mért adatok megegyeznek, vagyis nincs összefüggés a két változó között. A χ^2 értéke 15,513 (2. táblázat), az ehhez tartozó szignifikancia szint 0,000, ami azt jelenti, hogy a szokásos 95%-os biztonság mellett (5%-os hibával) a nullhipotézist elvetjük, tehát a két változó (állami és magánorvosi ellátás) között összefüggés van.

Az adatokból levonható az a következtetés, hogy mind a szolgáltatást nyújtók, mind a szolgáltatást igénybevevők jobban bíznak a magánorvosi ellátásban.

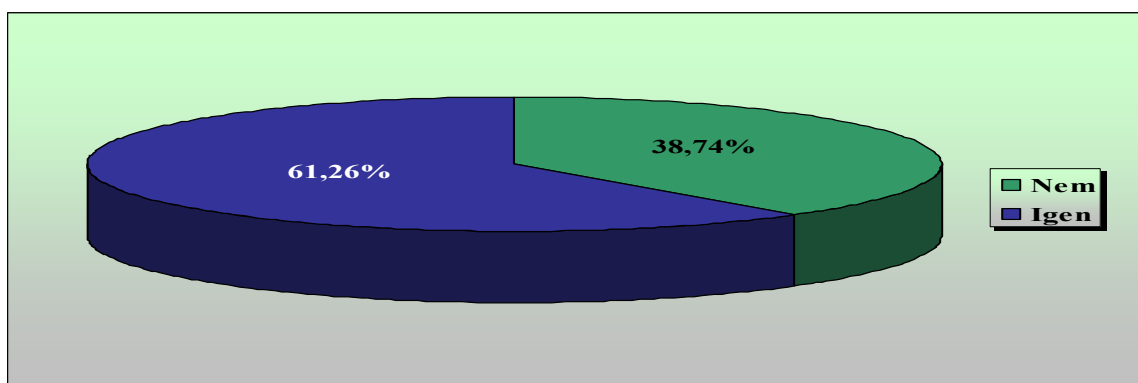
Az eredmény feltételezett indoka egyrészt szubjektív összetevőkben keresendő, vagyis az orvos-nővér empátiája, az adott rendelő tisztasága, felszereltsége, munkakörülményei, jövedelmi viszonyai befolyásolják a válaszadók értékeléseit.

A szolgáltatás igénybevevője másrészt úgy érzi, hogy a szolgáltatás megfizetésével biztonságot vásárol, azaz biztosan jobban diagnosztizálják állapotát, mint egy állami intézményben.

Chi-Square Tests	Érték	Szabadság-fok	Asszimptotikus szignifikancia szint	Szignifikancia szint (kétoldalú)	Szignifikancia szint (egyoldalú)
Pearson Chi-Square	15,513 ^a	1	0,000		
Continuity Correction ^b	14,083	1	0,000		
Likelihood Ratio	13,361	1	0,000		
Fisher's Exact Test				0,000	0,000
N of Valid Cases	382				

2. táblázat: Miben bízik Chi-Square teszt. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

Az állami egészségügy folyamatos finanszírozási problémákkal küzd, ugyanakkor a magánsektorban hasonló értékű forrást fordítanak az egészségügyi ellátásra mint az állami szektorban. A forrásbevonás egyik lehetséges módja a hálapénz állami egészségügyi szektorba történő „terelése”. A kérdőívet kitöltők több mint 61%-a adott hálapénzt az elmúlt 5 évben egészségügyi dolgozónak (**2. ábra**).

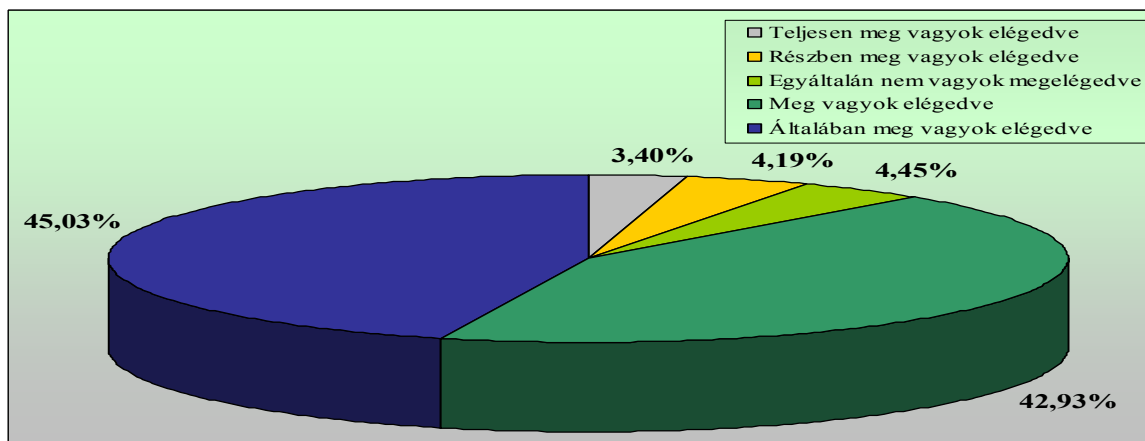
14. ábra: Hálapénz adási megoszlás. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

A megkérdezettek 42,4%-a nyilatkozott úgy (**3. táblázat**), hogy a hálapénz következtében javult az egészségügyi ellátása, azaz esetükben vagy az orvosi, vagy az ápolási színvonal érezhetően pozitív irányba változott.

	Érvényes válaszok száma	Érvényes válaszok megoszlása	Kumulatív aránya
Nem adtam hálapénzt	101	26,4	26,4
Igen	162	42,4	68,8
Nem	119	31,2	100
Összesen	382	100	

3. táblázat: A hálapénz következményeként javult-e az Ön egészségügyi ellátása? Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

A Khi-négyzet teszt lefuttatása megerősítette az összefüggés erősségét, azaz szignifikáns különbség van a hálapénzt adók és a hálapénzt nem adók körében mutatkozó egészségi állapotjavulás tekintetében. A χ^2 értéke 242,433, az ehhez tartozó szignifikancia szint 0,000, ami azt jelenti, hogy a szokásos 95%-os biztonság mellett (5%-os hibával) a nullhipotézist elvetjük, tehát a két változó között összefüggés van.

15. ábra: Az egészségügyi dolgozók szaktudásával való megelégedettség megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

Azok a válaszadók, akik általában meg vannak elégedve (45,03%) az egészségügyi intézményekben dolgozók szaktudásával (3. ábra), saját bevallásuk szerint egy adott betegséggel kapcsolatban leghamarabb egy orvos tanácsát fogadják meg (86,6%) (4. táblázat).

Egy adott betegséggel kapcsolatban kinek/minek a tanácsát fogadja meg hamarabb?			
Válaszok	Érvényes válaszok száma	Érvényes válaszok megoszlása	Kumulatív aránya
Orvos	331	86,6	86,6
Természetgyógyász	25	6,5	93,2
Barát, ismerős	11	2,9	96,1
Gyógyszerész	5	1,3	97,4
Internet	10	2,6	
Összesen	382	100	100

4. táblázat: Egy adott betegséggel kapcsolatban kinek/minek a tanácsát fogadja meg hamarabb?

Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

Szignifikáns különbség mutatkozik azok között, akik nem bíznak meg orvosukban és ezért nem fogadják meg a tanácsait, valamint az orvosukban megbízó, tanácsait megfogadó válaszolók között (χ^2 értéke 242,433, $p=0,000$).

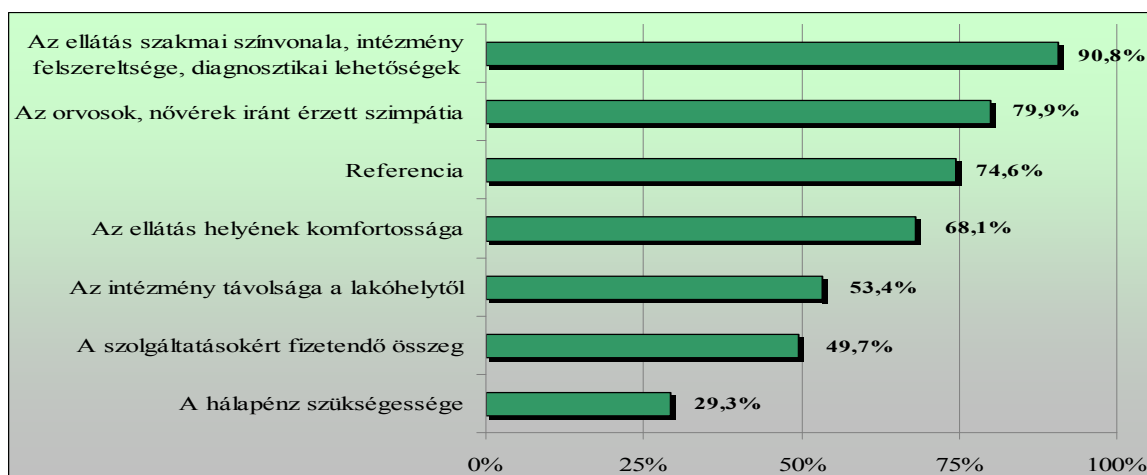
Jellemzően a társadalom még mindig bízik az orvosokban (4. táblázat).

Chi-Square Tests	Érték	Szabadságfok	Asszimptotikus szignifikancia szint	Szignifikancia szint (kétoldalú)	Szignifikancia szint (egyoldalú)

Pearson Chi-Square	111,824 ^a	1	0		
Continuity Correction ^b	106,009	1	0		
Likelihood Ratio	70,676	1	0		
Fisher's Exact Test				0	0
N of Valid Cases	382				

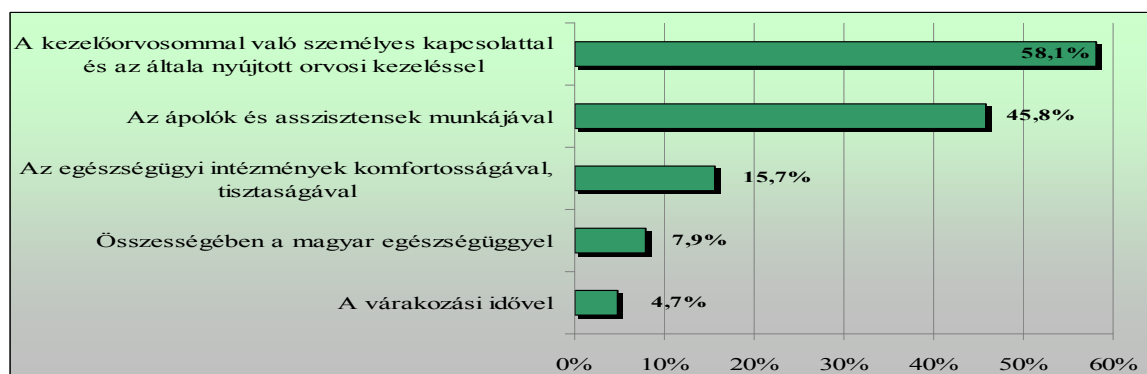
5. táblázat: Megfogadja orvos tanácsát Chi-Square Teszt. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

1-től 5-ig terjedő skálán, az (1=„Egyáltalán nem fontos” és 5=„Nagyon fontos”) pontozási lehetőséget felkínálva, a kérdőív kitért arra a kérdésre, hogy a válaszadók – amikor egészségügyi intézményt választanak, milyen szempontok szerint teszik azt, mire helyezik leginkább a hangsúlyt. Az összesített válaszok alapján (4. ábra) legfőképp az ellátás szakmai színvonala, az ellátóhely felszereltsége és a diagnosztikai lehetőségek széleskörű elérhetősége bizonyultak a legfontosabbnak. A hazai kórházak egy része nem tudja tartani a versenyt a technikailag felszereltebb kórházakkal. A lehetséges következmény, hogy a betegek lassabban gyógyulnak, így a technikai-technológiai elmaradásból jelentős munkaidő-kiesés és ezáltal bevételkiesés keletkezik a gazdaságban.

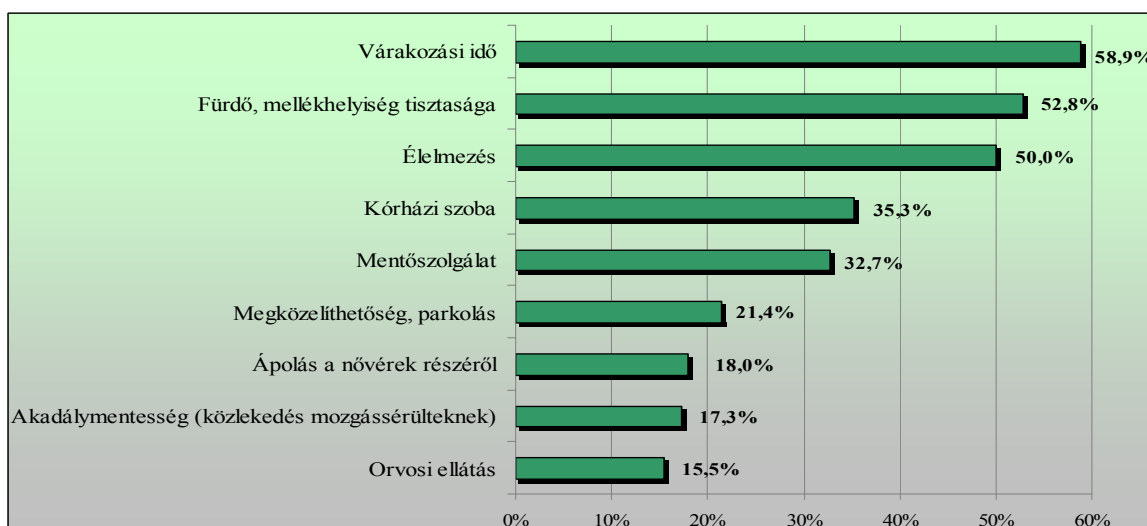
16. ábra: Egészségügyi intézmény választásának döntő szempontjai. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

1-től 5-ig terjedő skálán, az (1=„Egyáltalán nem vagyok megelégedve” és 5=„Teljesen meg vagyok elégedve”) pontozási lehetőséget felkínálva, a kérdőív kitért arra a kérdésre (5. ábra), hogy a válaszadók mennyire vannak megelégedve az intézmények komfortosságával, a várakozási idővel, a kezelőorvossal való személyes kapcsolatukkal, az ápolók munkájával és összességében a magyar egészségüggyel. Az összesített válaszok alapján kimagasló arányban az orvossal való személyes kapcsolat minősége és az orvosi kezelés mutatta a legnagyobb elégedettséget.

17. ábra: Elégedettségi vizsgálat I. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

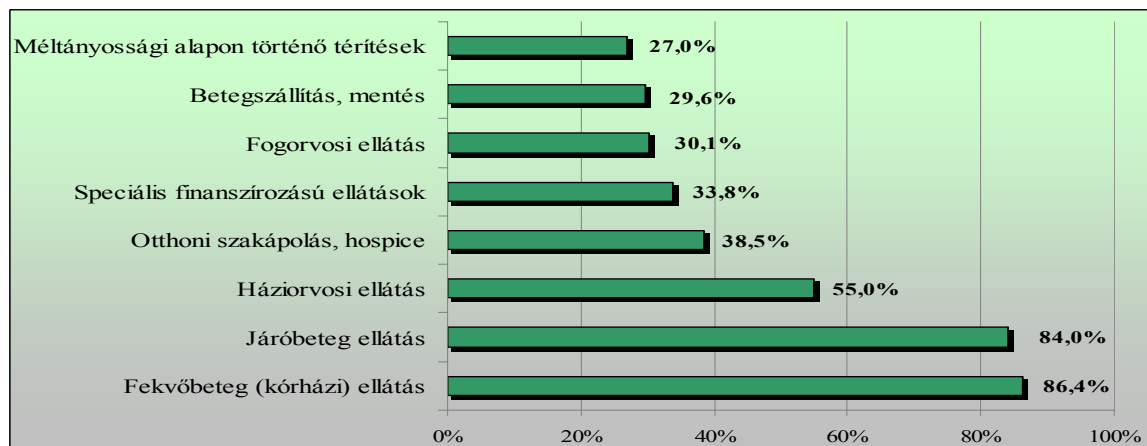
Ezt a gondolatmenetet folytatva: 1-től 5-ig terjedő skálán, a (1 = „Egyáltalán nem vagyok megelégedve” és 5 = „Teljesen meg vagyok elégedve”) pontozási lehetőséget felkínálva, további elégedettségi kérdések következtek (6. ábra). Az összesített válaszok alapján egyértelmű a várakozási idővel kapcsolatos magas fokú elégedetlenség, illetve a szociális helyiségek tisztaságának és az élelmezésnek az elvárt szinttől való elmaradása.

18. ábra: Elégedettségi vizsgálat II. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

Az egészségügyi szolgáltatók és fenntartóik egyre többször foglalkoznak a minőségügyi akkreditációs rendszer bevezetésének, a betegbiztonság javítását célzó programok működtetésének igénye, továbbá az ellátási folyamatok szervezésének optimalizálása révén a várólisták csökkentésének kérdéseivel. A 2011–2016 között keletkezett tanulmányok jelentős része kitér arra, hogy a kórházak folyamatosan növekvő adósságsapdjának elkerülése érdekében elodázhatatlan a finanszírozási rendszer átalakítása: mielőbb szükség van a kórházakban elvégzett beavatkozások tényleges költségeihez való hozzáigazítására, az intézmények feladatarányos finanszírozására és az átfogó súlyszám további revíziójára.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódott a kérdőív egy másik kérdése (7. ábra), amely több válasz megjelölhetősége mellett így szólt: *Ön szerint az egészségügy mely területei szorulnak változtatásra?* Kimagaslóan sok válaszadó jelölte meg a fekvő- és járóbeteg-ellátást mint változtatásra szoruló egészségügyi szektort.

19. ábra: Változtatásra szoruló egészségügyi területek. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

A kérdőív utolsó előtti pontjában lehetőség nyílt a saját véleményformálásra az egészségügy átalakításáról.

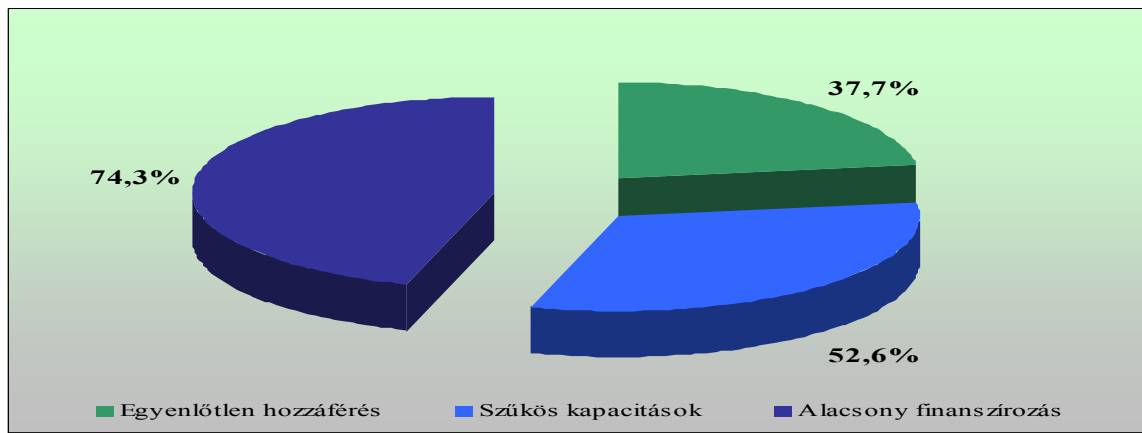
A kérdőívre adott válaszokból az tűnik ki, hogy a népegészségügy (az állampolgári jogon járó) és a költségtérítéses ellátás összhangját egy olyan országban, ahol nem épült és egyelőre nem is tud kiépülni két szakmai kollektíva, nehéz hatékonyan működtetni.

Az alapszintű és mezoszintű ellátásban gyógyul a betegek 70–80%-a, így ezt a területet mindenképpen javasolt erősíteni. Amíg a háziorvos nem tölti be a valódi „kapuőri” funkciót, indokolatlanul terheli a szakellátást, mely ezáltal olyan gondozási funkciókat is ellát, aminek a háziorvosnál lenne a helye. Az elszigetelt praxisok helyett hatékonyabb lehet a csoportpraxisok kialakítása.

A szerző álláspontja szerint a fekvőbeteg-ellátás még mindig nem heverte ki a 2007-es évet. Sok esetben hiányoznak a legfrissebb szakmai kutatásokon alapuló protokollok, amik elsősorban a betegellátás hatékonyságát szolgálnák, másodsorban segítenék az egészségügyben dolgozó szakemberek munkáját. Egy-egy fekvőbeteg-ellátó intézmény között hatalmas lehet a különbség az ellátás minőségét tekintve, ami láthatatlanul is marginalizálja a szolgáltatást igénybevevők körét. A rendszer túlvezérelt, és aránytalanul sok az adminisztrációs teher.

A mindenki által jól ismert előregedés miatt a gerontológiai jellegű ellátások iránti igény is jelentősen növekszik. Az időskori rehabilitáció és az ehhez szorosan kapcsolódó szociális funkciók fejlesztésére és új alapokra helyezésére nagy hangsúlyt kell fektetni.

Összességében a kérdőív alapján a szerző úgy véli, hogy a megkérdezettek szerint átfogó strukturális változásokra van szükség a finanszírozás és az egészségügyi ellátási rendszerhez történő hozzájárulás területén (8. ábra).

20. ábra: Az egészségügy jelentős problémája. Forrás: Saját szerkesztés, kérdőíves kutatás alapján

A kutatás szerzője úgy véli: a társadalom, a gazdaság, a kórházak továbbfejlődése érdekében egyaránt elengedhetetlen új műtéti eljárások megismerése, bevezetése, az eszközök modernizációja, ugyanakkor szükséges az erőforrások megfelelő elosztása, az egyenlő hozzáférés biztosítása is. A betegek egy része még mindig csak hosszú idő alatt (vagy egyáltalában nem) jut el az életmentő diagnosztikai vizsgálatokig, a növekvő elszegényedés miatt számos esetben a felírt recepteket sem tudják kiváltani.

IV. Következtetések, javaslatok

IV.1 Következtetések

A kutatás a H1 és a H2 hipotéziseket szakirodalmi és a kérdőíves adatok elemzése alapján bizonyította.

Az egyes új betegcsoportok kialakulása, a lakosság demográfiai és epidemiológiai helyzetének változása az egészségügyi szolgáltatók folyamatos alkalmazkodását igényli. A népesség egészségügyi szükségleteinek folyamatos átalakulása, az egészségügyi technológiák gyors fejlődése és elterjedése fokozza az egészségügyi rendszer folyamatos vizsgálatának igényét. A népegészségügyileg nem hasznos élelmiszerek, valamint a dohányzás, az alkohol fogyasztásának visszaszorítása és az egészséges táplálkozás előmozdítása, továbbá a morbiditási és mortalitási adatok figyelmeztető jelek az egészségügyi szolgáltató rendszer alkalmazkodóképességének fokozására.

A 2007–2013-as egészségügyi reformintézkedések alapvető célja volt az egészségügyi rendszer oly módon történő átalakítása, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokkal a korábbi időszakhoz képes nagyobb mértékű javulást érjenek el az esélyegyenlőség, a választási lehetőség biztosítása mellett, egyúttal hogy a rendszer finanszírozhatóvá váljon.

A célkitűzéseket nem sikerült teljesíteni, aminek oka részben a megszokott ellátás változásától való félelem, a beidegződések miatti társadalmi ellenállás, másrészt a szakma és a politika közötti nézetkülönbség, harmadsorban az, hogy az átalakítás jelentős mértékben csak az ágyszám csökkentésre, egyes intézmények megszüntetésére fókuszált.

Az egészségügy különösen érzékeny terület, mert széles társadalmi tömegeket érint, ezért reformjait csak megfelelő előkészítéssel, tervezéssel, háttér tanulmányokkal, a megfelelő forrás konszenzuson alapuló biztosításával szabad bevezetni.

A nem kellően megtervezett és végrehajtott reform társadalmi feszültségeket gerjeszt, amely tovább növekszik a társadalmi különbségekből, a munkanélküliségből, az elszegényedésből adódó szociális problémák fokozódása révén.

A 2007–2010-es időszakban az egészségügyben megnyilvánuló szakpolitikai akaratot a politika, az orvos-szakma és a társadalom nem vagy csak részben támogatta, az átalakításhoz szükséges kellő időt és forrást a rendszert megalkotók (működtetők) nem biztosították.

Az egészségügyi ellátórendszerek bonyolult halmaza az egészségügyi rendszer gazdasági érdekeivel nem áll összhangban, a fennálló finanszírozási rendszer mellett az egészségügyi szolgáltatók működése nem hozta meg a kívánt eredményt.

A 2011–2013. évi részlegesen bevezetett reformintézkedések hatására ugyan egyes területeken javult a helyzet, a kutatás azonban úgy véli, hogy az elmúlt 10 év alatt nem sikerült számottevő eredményt elérni az egészségügyben.

A jelenlegi kórházi struktúrát továbbra is az egyenlőtlen hozzáférés, a technológiai lehetőségek kihasználatlansága, a magas működési költségű üzemeltetés és a finanszírozás fenntarthatatlansága jellemzi.

Az egészségügyi rendszer reformjai a finanszírozási problémák mellett az egészségügyi ellátás társadalmi funkcióiból adódó korlátaival küzdenek, ezért a valóságos reform elhalasztódott.

A kutatás úgy véli, hogy az egészségügy továbbra is eladósodott (csőd közeli) állapotban van, ebben a krízishelyzetében elengedhetetlen az egészségügyi rendszer strukturális átalakításának továbbgondolása (Hegedűs 2015).

IV.2 Javaslato

A kutatás véleménye szerint korszerű egészségügyet felépíteni és gazdaságosan működtetni csak az alapok újraépítésével lehet, amelyhez az alábbi javaslatokat fogalmazzuk meg:

- szükséges az egyes ellátási szintek koordinációjának felülvizsgálata, az alap- és a szakellátás közötti kooperáció növelése
- az alapellátás által rendelt diagnosztikai ellátásokat a kórházakról le kell választani, így az nem terheli meg az egyes kórház kiadásait
- az alapellátás megerősítése
- az orvos-beteg találkozások számának csökkentése és a magas gyógyszerfogyasztás mérséklése
- az egészségtelen vagy egészségkárosító élelmiszerek, italok, valamint a dohánytermékek adótartalmának további növelése
- a pavilonrendszerű, energetikai szempontból sem megfelelő kórházak lebontása, legalább 70–80%-os műtéti kapacitással működő tömbösített kórházak felépítése
- a szétszórt telephelyen működő azonos osztályok összevonása
- a szakkórházak fejlesztése (multidiszciplináris gyermekkórház építése, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézethez hasonló szakkórház létrehozása)
- a járóbeteg szakrendelések kórházi irányítás alá történő centralizációja
- idősek háza létrehozása, amely leveszi a terhet a krónikus fekvőbeteg-ellátás területéről
- az elhasználódott diagnosztikai eszközök pótlása, a kórházak infrastrukturális helyzetének javítása, az informatikai, az épületszigetelési, a gáz, levegő és áramellátás területén felhalmozódott problémák megoldása
- a kórházak, rendelőintézetek, alapellátásban dolgozók számára egységes központi működtetésű adatbázis és vezetői információs rendszert kell kidolgozni
- az egészségbiztosítási járulékfizetési rendszer átgondolása, a tőkejövelmek bevonási lehetőségének vizsgálata, a fix összegű biztosítási díj emelése, a biztosítottak számának fokozottabb ellenőrzése szintén fontos elvárás

- elektronikus nyilvántartó rendszer kiépítései (chipkártya) tartalmazza a beteg vizsgálatainak eredményét, valamint biztosításainak adatait
- a magán-egészségbiztosítási rendszer bevezethetőségét újragondolása
- az önkéntes, kölcsönös egészségpénztárak rendszerének újragondolása
- a táppénzen lévők fokozott ellenőrzése
- a kórházak saját bevételeinek fokozása (VIP-ellátás)

Irodalom

- Ádány Róza: Előszó. In: Bodrogi József (szerk.) (2010): *A magyar egészségügy. Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményértékép.* Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Andorka Rudolf – Tóth István György (2006): A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. Budapest. TÁRKI elektronikus verzió. 396–507 p.
- Báger Gusztáv – Lévai János (2003): A fekvőbeteg-ellátás 10 éve – egy lehetséges terápia elemei. Budapest. Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet.
- Barr, Nicholas (1992): Economic theory and the welfare state: a survey and interpretation. *Journal of Economic Literature*. 30. (2) 741–803. p.
- Bodrogi József (szerk.) (2010): A szerkesztő utószava. A magyar egészségügy. Társadalmi-gazdasági megfontolások és ágazati véleményértékép. Budapest. Semmelweis Kiadó.
- Braun István (2011): Chipsadó, és ami mögötte van. *Méltányosság Politikaelemző Központ.*
- Cox, P. (2009): Securing Europe's Healthcare Future: Chronic Disease Management and Health Technology Assessment.
- Dahlgren, Göran – Whitehead, Margaret (1991): *Policies and strategies to promote social equity in health.* Stockholm: Institute for Future Studies.
- Dózsa Csaba László (2010): A kórházak stratégiai válaszai a változó környezetre – Magyarországon a 2000-es években – Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola. Doktori (Ph.D.) értekezés.
- European Commission (2013): Report on health inequalities in the European Union. *Commission Staff Working Document.* Brussels.
- Fekete Judit (2005): Az állam szerepe a jólétben és a mindennapi hatalomgyakorlásban. A madzagon rángatott jóléti állam és az aktualitás. *MTA Politikai Tudományok Intézete. Műhelytanulmányok.* (3) 5.

Health Consumer Powerhouse Euro Health Consumer Index 2016 Report.

http://www.healthpowerhouse.com/files/EHCI_2016/EHCI_2016_report.pdf

Hegedűs Mihály (2015): *Az egészségügy intézményrendszerében végbement és folyamatban lévő integrációs folyamatok gazdasági hatásainak értékelő elemzése* NYME Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola. Doktori (Ph.D.) értekezés.

Kovács Andrea (2014): *Az outsourcing és a privatizáció előzményei, kölcsön- és mellékhatásai, valamint következményei a teljes kórházkiszervezések, és az egyes kórházi tevékenységkiszervezések gyakorlatában.* NYME Doktori Iskola. Doktori (Ph.D.) értekezés.

KSH (2013): *Magyarország 2012 jelentés.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2012.pdf>

KSH (2015): *Borralaló és hálapénz Statisztikai Tükör.* 2015/16.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/halapenz.pdf>

OLEF 2000 (2002): *Országos Lakossági Egészségfelmérés 2000.* Kutatási Jelentés. Országos Epidemiológiai Központ.

Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv.* Budapest: Alinea Kiadó.

Vallyon Andrea (2009): *Az önkéntes egészségpénztárak szerepe az egészségügy kiegészítő magánfinanszírozásában.* *Szolnoki Tudományos Közlemények XIII.* 1. p.

WHO (2006): *Policy briefs. The World Health Report 2006.*
http://www.who.int/hrh/documents/policy_brief_en.pdf

Gazdaságfejlesztés a vidéki térségekben

Dr. Herbály Katalin

főiskolai tanár, Pallasz Athéné Egyetem / Tomori Pál Főiskola

Napjainkban a vidékfejlesztés központi kérdése a vidéki gazdaság fejlesztése. Mivel egy viszonylag fiatal tudományterületről van szó, ezért természetesen nincsenek mindenki által elfogadott, és mindenhol egyformán eredményesen alkalmazható módszerek. Bármilyen eredmény elérése feltételezi azonban a szemléletváltást, amely egyrészt az önállóan meghozott, tudatos döntéseket jelenti, másrészt viszont a nyereségesség feladását bizonyos gazdasági tevékenységekben (saját háztartás keretei között végzett mezőgazdasági munka, helyi termékfeldolgozás stb.). Nagy szerepe van a helyi közösségeknek is, pl. a XXI. századi körülményekre is adaptálható hagyományok (tájba illő növénytermesztési technológiák, népi gyógyászati módok és praktikák stb.) feltárásában, dokumentálásában és továbbfejlesztésében. A felsőoktatás a „gyakorlatorientált képzés” keretein belül (pl. kutatótáborok szervezésével) biztosítja az olyan fiatal szakemberek képzését, akik alkalmasak a fenti célkitűzések megvalósítására, mivel a terepbejárások során módjukban áll közvetlenül a helyszínen tájékozódni az aktuális gazdasági és szociális helyzetről.

Bevezetés

A vidék, általános értelemben az „ország éléskamrájaként” emlegetett térség gazdaságának fejlesztése valamennyi nemzetgazdaság szempontjából kiemelten fontos terület. Nem lehet azonban csak a számszerűsíthető, rideg tényadatokra fókuszálni, a **humán erőforrás szerepvállalását** legalább az előzőekkel azonos szinten kell elemezni és értékelni. Talán a „mainstream”-től eltérő állásfoglalásnak tűnik az a megállapítás, hogy **a vidéki térségekben indokolt a nyereség/profit tartalmának ártértékelése**. Megítélésem szerint nyereségnek tekinthető az a jelenség is egy kisvárosban vagy faluban, ha a család megtermeli magának az alapvető élelmiszereket (és a felesleget még értékesíteni is tudja, amiből kiegészítő jövedelmet generálhat). A lényeg az, hogy valamilyen tevékenység/teljesítmény álljon a

háttérben, ami – a munkanélküliektől eltérően – értelmet ad a mindennapoknak. Lényeges azonban megjegyezni, hogy ebben az esetben viszont nagyon sok tényezőtől el kell tekinteni, és elsősorban az egyénre (közösségre) gyakorolt hatást indokolt értékelni.

A kutatás szakirodalmi háttere

A téma feldolgozását megelőzően nagyon fontos az – egy tágabb kitekintésben megtett – információgyűjtés. Ennek eredményeképp a regionális különbségeket meghatározó tényezők kellő alapot adnak a további elemzésekhez. Az alább felsorolt állítások között is első helyen szerepel a humánerőforrás (vö. Kengyel 2008).

- Infrastruktúra és **emberi erőforrás**
- Kutatás – fejlesztés – innováció (K+F+I)
- Működő tőke
- Periférikus elhelyezkedés
- „Országhatás”.

Tapasztalataim szerint a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakértők többsége egyetért azzal a definícióval, hogy a vidéki, viszonylag sűrűn beépített (falu) vagy ritkán lakott (pl. külterület, tanyás terület) településeknek, valamint az úgynevezett „nyitott” vidéki térségeknek olyan egységes jellemzői vannak, amelyek miatt a világ minden táján hátrányosnak tekinthetők az ott élők életminősége szempontjából (vö. Madarász 2003). Ezek az alábbiak:

– **alacsony népsűrűség:** A vidéki területek alacsony népessége miatt valamennyi infrastrukturális fejlesztés, szolgáltatás egy főre eső beruházási és fejlesztési költsége magasabb, mint a sűrűbben lakott városi centrumokban. (pl. hosszabb – és ezért költségesebb – egy tanyás területen tíz lakást összekötő utat megépíteni, mint egy sűrűn lakott városban. De az alacsony népsűrűség kihatással van a már megtelepült szolgáltatások áráira, minőségére és hozzáférhetőségére is.

– *elszigeteltség*: A ritka benépesültségből adódik, hogy a lakó- és termelőhelyek földrajzi távolsága, elszigeteltsége miatt alacsony szintű a már megtelepült szolgáltatások kihasználtsági rátája. A vidéki területeken élő emberek többsége csak általános szolgáltatásokat kap, szemben a városokban megjelenő specializált (ezáltal jobb minőséget) biztosító lehetőségekkel.

– *mobilitás*: A személy-, a teher- és az áruszállítás komoly költségtényező a vidéki területeken lakó és termelő emberek számára. Mivel a vidéki területek ritka népsége nagy fajlagos költségeket jelent a vidékre települő szolgáltatók számára – így a fentiek alapján –, sok szolgáltatást csak hosszú utazások révén érhetnek el a városi centrumokban. Ugyanezen ok miatt a városokban székelő mobil szolgáltatások (a mentők, a tűzoltók vagy például a mozgó árusok stb.) reakcióideje jelentősen megnő a vidéki területeken.

– *gyenge tőkevonzó képesség*: A vidéki területek tőkehiányának több oka van. Ezek között meg kell említeni azt a tényt, hogy a vidéki emberek rendszerint szegényebbek, de gyakran a megfelelő menedzseri kapacitások hiánya is akadályozza a vidék felé áramló fejlesztési erőforrások felhasználását.

– *a humán erőforrások ritkasága*: A vidéki demográfiai folyamatok tipikusan szelektívek. Az elvándorlás elsősorban a fiatalabb, képzettebb, így a kreatív és innovatív népességre jellemző, s ez is hozzájárul a vidéki területek elöregedési, elnéptelenedési folyamataihoz, valamint a vidéki lakosság csökkenő képzettségi szintjéhez.

– *az innovációkkal szembeni ellenállás*: Valamennyi fentebb említett jellemző erősíti a vidéken élő népesség ellenállását a gazdasági és társadalmi innovációkkal szemben. A szegényebb és kiszolgáltatottabb népesség számára az innovációk magasabb kockázatot jelentenek, mint a stabil élethelyzetben élő embereknek, így mindez fokozza a vidéki tradicionalizmus erejét is.

A fenti jegyek közül az első három valamennyi fejlett vagy fejletlen országban lévő vidéki területre többé-kevésbé jellemző. Az utóbbi három azonban már nem annyira a vidékiséghöz, mint inkább a vidékiséggel összefüggő, többnyire hátrányos helyzethez, elmaradottsághoz kötődik. A korábbi időszakhoz képest annyi változás történt az utóbbi évtizedekben e téren, hogy a dezurbanizációs folyamatoknak köszönhetően a humán- és más erőforrások ritkasága, illetve az innovációkkal szembeni ellenállás kevésbé mondható jellemzőnek néhány városközei vidéki területen.

További fontos tényező a **vidékre** korábban **jellemző**, csak a gazdasági/termelési **funkció** kiszélesítése az alábbiak szerint:

➤ **gazdasági (termelési) funkció:** magában foglalja a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását, az ehhez kapcsolódó feldolgozást, a szolgáltatást, a kereskedelmet és a tevékenységek diverzifikálását a foglalkoztatás elősegítésére, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységet, a vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működését, a falusi turizmus – üdülés – rekreáció alapjait;

➤ **ökológiai funkció:** elsősorban az egészséges élet természeti alapjainak védelmét (föld, víz, levegő), a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzését, a biodiverzitás, az erdők és más élőhelyek megóvását, általában az ökológiai rendszerek védelmét jelentik;

➤ **társadalmi (közösségi) és kulturális funkció:** az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartásában, újraélesztésében és átörökítésében, a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzésében nyilvánul meg.

Napjainkban sem veszítették el aktualitásukat Csatári Bálint 2004-ben megfogalmazott gondolatai, miszerint:

„A környezet és a társadalom viszonyának megújulása a vidéki terekben az ország jövőjének is záloga. A globális kihívásokra adott helyes és sikereket hozó lokális válaszokra nagy szüksége van az egész országnak. A válaszokat elsősorban a vidéki térségekben, az ottani **városok és falvak érdemi összefogásával**, decentralizált módon és eredményesen működő régiókban kell megkeresni.”

Fentiek alapján egyértelmű, hogy a vidéki gazdaság – és ezen keresztül a társadalom – fejlesztésének alappillére a **humán erőforrás minősége**. Egyszerűbben fogalmazva: az adott vidéki térségekben élő emberek nemek, kor és iskolai végzettség szerinti megoszlása, kiegészítve a szakképzettségre/végzettségre jellemző információkkal meghatározzák az elvégzendő/elvégezhető tevékenységek sorát. Mindezek mellett a vidéki munkahelyteremtés a helyi agroökológiai adottságok, valamint a gazdálkodási és kulturális hagyományok függvényében valósul meg.

Szükség van tehát e területen is szemléletváltásra, amely feltételezi a vidéki gazdaság fejlesztésének **integrált megközelítésen** (azaz gazdasági, környezeti és szociális szempontokat egyidejűleg figyelembe vevő) módszerét. Mindezen túlmenően szükséges viszont a **helyben történő foglalkoztatási lehetőségeket** olyan

módon átgondolni, hogy a szociális szempontok kerüljenek előtérbe akár a **nyereséges gazdálkodás feladása árán** (pl. a saját háztartás keretei között végzett mezőgazdasági munka, helyi termékfeldolgozás stb.) is. Természetesen ez az elv (célkitűzés) nem lehet időtlen, csak átmeneti, alkalmazása minden esetben a helyi lehetőségek függvényében határozható meg. Kiemelt szerepe van a helyi közösségeknek, akik birtokában vannak mindazon ismereteknek (pl. tájba illő növénytermesztési technológiák, népi gyógyászati módok és praktikák), amelyek alkalmazása a helyi gazdaságfejlesztés egyik legfontosabb elemeként határozható meg.

A **szemléletváltásra a felsőoktatásban is szükség van**, hiszen a vidékfejlesztési szakemberek képzése során erősíteni kell a problémafeltáró és problémamegoldó kompetenciákat, valamint az önálló gondolkodást, és az aktív közösségi munkát elősegítő módszertani ismeretek oktatását.

A kutatás módszertana

A kutatás szekunder források (pl. szakkönyvek, szakcikkek, konferenciapublikációk) és primer források (kutatótábor keretein belül megvalósított interjúk, helyi fórumok, valamint a terepbejárás) segítségével szerzett információkra épült.

A kutatás eredményei

A vidéki gazdaságfejlesztéshez kapcsolódóan kiváló lehetőséget biztosított a Magyar Vidékekadémia által szervezett, a „Helyi gazdaságfejlesztés – vidéki munkahelyteremtés – foglalkoztatási jó gyakorlatok” című, 2011-ben rendezett konferencia, melynek megállapításai napjainkban is aktuálisak.¹

A vidéki munkahelyteremtés definíciójaként az alábbiakat fogalmazzák meg:

¹ <http://slideplayer.hu/slide/2048994/> Letöltés dátuma: 2017. 01. 30.

- a vidéken élők számára elérhető, – **a helyben maradást garantáló – munkahelyek** (térségközpontban, városokban), DE probléma az elérhetőség megteremtése

- a vidéken megtelepedő, helyben munkát adó vállalkozások, befektetők, DE probléma, hogy nem jönnek, vagy ha ott vannak, könnyen el is mennek

- a helyi erőforrásokra (természeti, humán, kulturális stb.) alapozó kezdeményezések, DE probléma a tőkehiány – tisztán vállalkozói alapon csak keveseknek megy –, mivel a kialakult agrárszerkezet nem „foglalkoztatásbarát”.

A hátrányos helyzetű térségekben, településeken szinte kizárólag a közösségi kezdeményezések adnak esélyt a helyi foglalkoztatási lehetőségek bővítésére, DE ez az irány sem problémamentes az alábbiak miatt:

- **a humán tőke hiánya:** legtöbbször nincs jelen az a helyi ember, akire ráépülhetnek a fenntartható fejlesztési folyamatok (elkötelezett, rátermett, hozzáértő és biztos egzisztenciával rendelkezik).

- a foglalkoztatási célú támogatások önmagukban nem eredményeznek tartós foglalkoztatásbővülést, mivel rövid időtartamra korlátozódnak, így nem járnak együtt fenntartható munkahelyteremtéssel, nem ösztönzik a kooperációt.

- a hátrányos helyzetű emberek elsődleges munkaerőpiacra való eljuttatása egyre kérdésesebb.

Vizsgálat tárgya volt az is, hogy a rövid távon jelentkező foglalkoztatási, munkahelyteremtési kényszer összehangolható-e egy kizárólag hosszabb távon elérhető vidéki foglalkoztatási modell megteremtésével, amely feltételezi, hogy:

- a vidéken élő lakosság mindennapjaiba akkor is visszatér a munka, ha nincs feltétlenül munkahelyük („városi minta” követése háttérbe szorul)

- a falvakban élő családok a helyi piaci igényekre történő termelés révén kiegészítő jövedelemre tesznek szert,

- a város és vidék harmonikus, egymás komplementer erőforrásaira épülő „együttműködése” a helyi fejlesztésekben.

Az aktív, elsősorban a fiatal generáció képviselőitől várható az önállóan meghozott, tudatos és egyben szakszerű döntések meghozatala. Ennek feltétele

azonban a szükséges kompetenciák fejlesztése azokon az egyetemeken és főiskolákon, amelyek a vidékfejlesztési szakemberek képzésére vállalkoztak.

Fontos tényező továbbá, hogy a gazdaság és a felsőoktatás aktívabb együttműködése jelenjen meg a felsőoktatási intézményekben. A „gyakorlatorientált képzés” keretein belül módot kell adni a jövő értelmisége számára a lexikális tudás mellé a gyakorlati ismeretek becsatornázására is. Mindez történhet TDK-dolgozatok, illetve szakdolgozatok kidolgozása során, de például egy kutatótábor (1. kép) is lehetőséget biztosít a hallgatók számára a fenti célkitűzések elérésére.

1. kép: Interjúkészítés a Kunmadarasi kutatótáborban. Forrás: saját felvétel.

2016 júliusában a Kunmadarason megvalósított kutatótábor keretein belül a kutatók és a felsőoktatásban jelenleg tanuló hallgatók együtt dolgoztak. A kutatás során a település gazdaságának és közösségi életének megismerése volt a fő célkitűzés. A vidéki kistelepülés lakossága – amelynek életét még ma is döntően a mezőgazdasághoz valamilyen módon kapcsolható tevékenységek határozzák meg – megmutatta, hogy milyen módon őrzi elődei tudását, tapasztalatát.

2. kép: Kunmadarasi porta. Forrás: saját felvétel.

A meglátogatott helyszínek (iskolai múzeum, gazdasági egységek, korábbi szovjet laktanya stb.) mellett a fotók, újságcikkek, régi dokumentumok is segítettek Kunmadaras múltjának megismerésében. Emellett fokozott figyelmet kapott a korábbi és jelenbeli közösségi élet tanulmányozása, valamint a feltárt hagyományok adaptálási lehetőségeinek meghatározása is (2. kép).

Összefoglalás

Megállapítást nyert tehát, hogy a vidékfejlesztés központi kérdése a vidéki gazdaság fejlesztése. Mivel egy viszonylag fiatal tudományterületről van szó, ezért természetesen nincsenek mindenki által elfogadott, és mindenhol egyformán eredményesen alkalmazható módszerek. Bármilyen eredmény elérése feltételezi azonban a **szemléletváltást**, amely egyrészt az önállóan meghozott, tudatos döntéseket jelenti, másrészt viszont a nyereségesség feladását bizonyos gazdasági tevékenységekben (saját háztartás keretei között végzett mezőgazdasági munka, helyi termékfeldolgozás, stb.). Nagy szerepe van a helyi közösségeknek a XXI. századi körülményekre is adaptálható hagyományok (pl. tájba illő növénytermesztési technológiák, népi gyógyászati módok és praktikák) feltárásában, dokumentálásában és továbbfejlesztésében. Fontos, azonban az is, hogy a gazdaság és a felsőoktatás együttműködése is jelenjen meg az egyetemeken és főiskolákon. A „gyakorlatorientált képzés” lehetővé teszi, hogy a hallgatók a megszerzett elméleti

tudást valós körülmények közepette mélyítsék el (a pozitív tapasztalatok alapján a tanulmányban bemutatott kutatótábor például mindenképp alkalmas a fenti célkitűzések elérésére).

Irodalom

- Csatári Béla (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2004/06/wcsatari.pdf> Letöltés dátuma: 2015. február 14.
- Kengyel Ákos (2008): Kohézió és finanszírozás – Az EU regionális politikája és költségvetése. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Madarász Imre (2003): Mezőgazdaság és vidékfejlesztés, TSF MFK jegyzet, Mezőtúr.

„Hitellel vagy hitel nélkül?”

Pénzügyi tudatosság a lakossági hitelfelvételek során

Holmár Krisztina

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

A pénzügyi válság óta egyre nagyobb jelentőséggel bír hazánkban az emberek pénzügyi műveltsége, hiszen – többek között – a hitelpiac drámai változásainak eredményeképpen nagyon fontossá vált az ügyfelek részéről a tudatos pénzügyi attitűd kialakítása. Magyarországon sokszor hallani, hogy „soha többet hitelt”. Valóban ez a jó megoldás? Természetesen nem – a hitel tudatosan alkalmazva mindig segít céljaink elérésében –, de a lehető legapróbb részletekig meg kell ismernünk a lehetőségeinket és a kötelezettségeinket, mielőtt döntenénk egy hitel felvételéről. E tanulmány segítséget kíván nyújtani az Olvasó számára a felelős döntés meghozatalában. Kijelenthető, hogy Magyarországon a lakosság alapvetően bizalmatlan a pénzügyi szolgáltatókkal szemben, a pénzügyi döntéseket pedig nem alapozza meg kellő ismeret, tapasztalat és tájékozódás.

*„A felelősség-nem-vállalás és -hárítás
mára össznépi élettevékenységgé vált.”
Vavoyan Fable*

Bevezetés

A pénzügyi termékek és szolgáltatások összetettsége és kockázatossága, valamint a közelmúltban lezajlott pénzügyi válság miatt világszerte egyre nagyobb jelentőséggel bír az emberek pénzügyi műveltsége. Az egyes országok pénzügyi kultúrájának fejlettsége minden gazdasági szereplő együttes érdeke, hiszen a megfelelő pénzügyi ismeretekkel és készségekkel rendelkező háztartások és vállalkozások által hozott pénzügyi döntések legtöbbször kényelmesen felvállalható pénzügyi kockázatot jelentenek (pl. házi költségvetés, illetve likviditási terv alapján hozott – megfelelő időtartamú, magas hozamú és alacsony költségű – befektetési és hitelfelvételi döntések). Klapper et al. (2012) kutatásai szerint továbbá megállapítható, hogy a magasabb szintű pénzügyi kultúra nagyobb mértékben

támogatja a gazdasági szereplőket a váratlan makrogazdasági és jövedelmi sokkok kezelésében, valamint minél fejlettebb egy társadalom pénzügyi kultúrája, annál kifejezettebb az igény a pénzügyi intézmények átláthatóságára, illetve annál nagyobbak a rendelkezésre álló megtakarítások az országban, valamint stabilabb a pénzügyi rendszer is (Widdowson – Hailwood 2007).

Magyarországon az elmúlt években talán a legnagyobb presztízsveszteségen a hitelpiac esett át, így fontossá vált a hazai ügyfelek részéről is a tudatos pénzügyi attitűd kialakítása. Tudatos(abb) pénzügyi magatartás esetén – többek között – kisebb a valószínűsége, hogy adósságcsapdába, illetve adósságspirálba kerülünk.

Tanulmányom a címben feltett kérdéssel kapcsolatban („**Hitellel vagy hitel nélkül?**”) igyekszik – a hazai lakosság hitelfelvételi kedvének alakulása és a pénzügyi személyiség-kutatások eredményei ismeretében – megfelelő szakmai útmutatást adni.

1. A hazai lakosság hitelfelvételi kedvének alakulása

A lakossági hitelezésben a „devizahitel-sokk” minden bizonnyal még jó néhány évig érezteti hatását Magyarországon. A válság következtében a hazai lakosság valósággal „megundorodott” a hitelektől, a veszteségek hatására inkább megtakarít, mintsem hitelt venne fel. A Bankmonitor (2015) segítségével kövessük nyomon, hogy **hogyan is jutottunk el idáig?**

A rendszerváltás idején a magyar lakosság megtakarításokkal nem, csak mesterségesen alacsonyan tartott kamatozású hitelekkel rendelkezett, ennek következtében az ország a „piacgazdaság építését” relatíve magas, 60% feletti eladósodottsági szint mellett kezdte el. Az **1990-es években azonban** megindult a korábban felépült hitelállomány visszafizetése és a lakosság elkezdett megtakarítani.¹ Ennek eredményeként az évtized végére 10% alá csökkent a háztartások hiteleinek és pénzügyi megtakarításainak az aránya. A XXI. században az infláció és a kamatok mérséklődésének hatására indult meg újból a hitelezés. Először piaci alapon kezdődött meg a kölcsönnyújtás, majd később ezt egészítette ki az államilag

¹ Az évtized közepén – a Bokros-csomag idején – 30% feletti kamatok mellett szó sem volt érdemi lakossági hitelezésről.

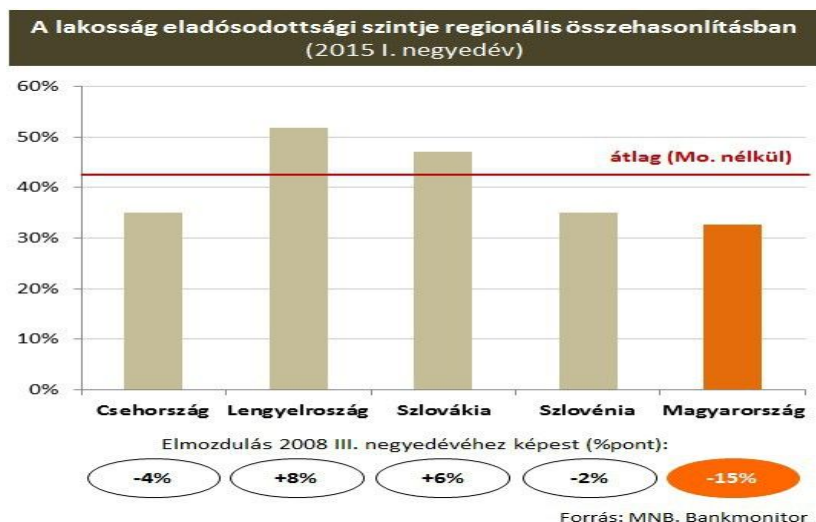
támogatott lakáshitel konstrukció, valamint a lakásépítési, lakásvásárlási kedvezmény (szocpol). 2005 után igazi hitelboomnak lehettünk szemtanúi, az új folyósítások drámai növekedésének fő mozgatórugója a devizaalapú hitelezés volt. 2008 végére a lakosság eladósodottsági szintje megközelítette rendszerváltáskori értékét. A válság előtt a lakossági hitelállományon belül **70%-ra rúgott a javarészt svájci frank alapú devizahitelek aránya**². A válságot követő időszakban, azaz 2008 ősze és 2014 vége között azonban a magyar forint 30%-kal ért kevesebbet az euróval, és 80%-kal gyengült a svájci frankkal szemben. Ennek következtében óriási mértékben megemelkedtek a devizahitelek törlesztőrészei, így a magyar családok komoly spórolásba és a hitelállományuk leépítésébe kezdtek. Törekvéseiket a kedvezményes végtörlesztés és a bankok elszámoltatása révén a magyar állam is támogatta: 2015-re a lakosság eladósodottsága a 2004-es szintre csökkent (**1. ábra**).

1. ábra

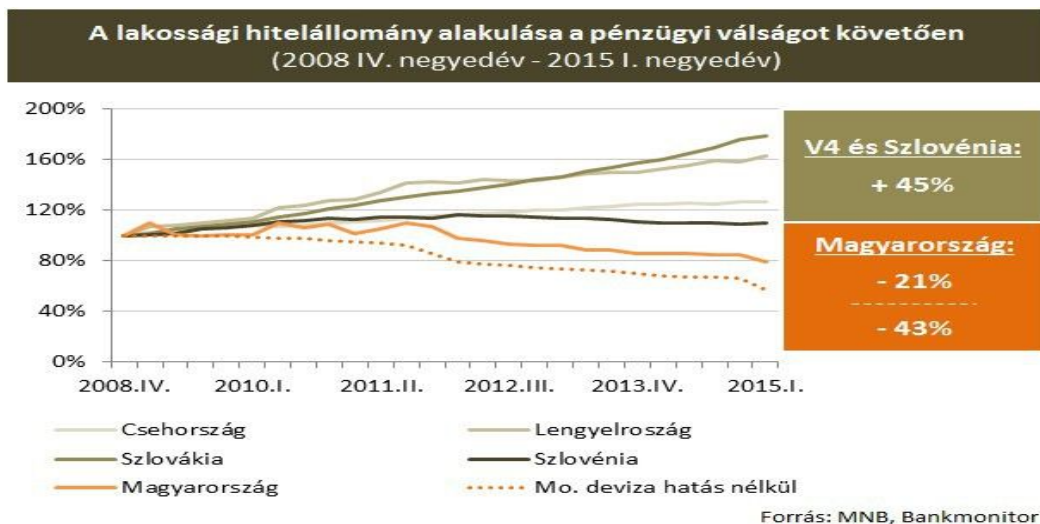
Nemzetközi kitekintésünk során közép-kelet-európai régióink országait vizsgáljuk meg az eladósodottsági szint alapján felállított rangsor tekintetében (**2. ábra**). Magyarország ma már sereghajtónak számít, holott a válság előtt listavezető volt. A **lakossági hitelállományt mintegy 2.264 milliárd forinttal (29%-kal) kellene növelni ahhoz, hogy eladósodottság tekintetében hazánk elérje a regionális átlagot.**

² A közép-kelet-európai régió második legnagyobb devizahitel-aránnyal rendelkező országa Lengyelország volt a válság előtt, ahol mindössze 40%-ot tett ki a devizában felvett hitelek aránya.

2. ábra

A gazdasági válság különböző módon érintette a régió országait. A **Visegrádi Négyek és Szlovénia** esetében átlagosan 45%-kal nőtt a hitelállomány, míg **Magyarországon 21%-kal csökkent** (ha a forint árfolyama nem gyengült volna, akkor 43%-os lett volna a visszaesés). Szlovéniát érdemes még kiemelni, ahol szintén lezajlott egy markáns bankválság, de ennek negatív hatásai ellenére is kis mértékben nőtt a lakosság hitelállománya (3. ábra).

3. ábra

2. Pénzügyi személyiség-kutatások a hazai lakosság körében

A magyar lakosság pénzügyi kultúrájára vonatkozóan az OECD, különböző költségvetési szervek és pénzügyi intézmények végeztek felméréseket, kutatásokat, illetve számos tanulmány jelent meg e témakörben. A kutatások, felmérések összességében negatív képet festenek a magyar lakosság pénzügyi kultúrájának fejlettségéről, és jellemzően ugyanazok a kockázatok, tudásbeli és készségbeli hiányosságok merülnek fel időről időre (ÁSZ 2016). A teljesség igénye nélkül tekintsük át a legfőbb kutatási eredményeket:

- a) **Az OECD 2012-es** – 4 kontinens 14 országában végzett – kutatásának (Atkinson – Messy 2012) eredményei azt mutatják, hogy míg a hazai válaszadók elméleti ismeretekből az első helyen végeztek, addig a gyakorlati alkalmazás alapján az utolsó előtti helyezést érték el. 2015-ben megismételték a felmérést, mely azt mutatja, hogy bár csökkent a napi megélhetési gondokkal küzdők aránya, a lakosság a pénzügyeit tekintve kevésbé megfontolt, gondos és előrelátó, a megkérdezettek csupán felének vannak pénzügyi céljai.
- b) **A Pénziránytű Alapítvány** 2015 nyarán egy Magyarországon egyedülálló pénzügyi személyiség kérdőívet tett közzé honlapján (www.penziranytu.hu).³ A kérdőív összesen 36 kérdésből állt, melyekre a kitöltők egytől ötig terjedő skálán válaszolhattak attól függően, hogy az adott állítást mennyire tartják jellemzőnek magukra (pl. „Előfordul, hogy egy nagyobb bevásárlás során többet költök, mint terveztem”; „Készítetek uzsonnát, hogy ne a büfében vásároljunk”; „A sárga csekkek a sírba visznek”). Az elemzők a kapott eredményeket összesen hat személyiségdimenzió mentén értékelték (1. árérzékeny, 2. beosztó, 3. mértéktartó, fegyelmezett, 4. takarékos, 5. dolgozó, 6. kézben tartja a pénzügyeit), melynek révén kirajzolódott a kitöltők személyiségprofilja és a rendszer személyre szabott visszajelzést is küldött a kitöltők számára. Az eredmények elemzése során a következő főbb megállapítások születtek:
 - A tudatosság és a dolgozóság pozitívan jelzik előre az adott személy pénzügyi kultúrájának szintjét.
 - A pénzügyi tudatosság dimenzióban magas pontszámot elért személyek általában nemcsak jobban tervezik és tartják kézben a pénzügyeiket, de

³ A teszt kidolgozója és a kutatás vezetője dr. Németh Erzsébet szociálpszichológus, egyetemi tanár, az Állami Számvevőszék pénzügyi kultúra munkacsoportjának vezetője volt. A teszt iránt igen jelentős érdeklődés mutatkozott; a megjelenés után két héttel mintegy 3.139 felhasználó töltötte ki.

mértékletesebbek is, az átlagnál jobban képesek takarékoskodni és beosztani a pénzüket.

- Az árérzékenység és a takarékoság magas szintje nem jelentette azt, hogy a válaszadók tudatosan kezelik pénzügyeiket és ellen tudnak állni a fogyasztói társadalom impulzusainak.
- A válaszadók többsége a legkevesebb pontszámot a mértéktartásra kapta, a legtöbb ember gyakran olyasmit is megvásárol, amit akciósan vagy vonzó marketing módszerekkel kínálnak, noha valójában nem szükséges számára.

Az eredmények közti összefüggések kimutatása érdekében az elemzők faktoranalízist futtattak le, melynek alapján az alábbi dimenziók, személyiségtípusok rajzolódtak ki:

- *Kispénzű beosztók*: igyekeznek beosztani a pénzüket, de adósságokkal is küzdenek.
- *Gyűjtögetők*: Egy-egy bevásárlás során – kihasználva az akciókat – általában több mindent vesznek és halmoznak fel, mint amit terveztek.
- *Pénznyelők*: A rövid távú célok dominálnak, szeretnek szórakozni és vásárolni, gyakran jutalmazták magukat.
- *Tervezők*: Megtervezik, hogy mit szeretnének vásárolni.
- *A rend értéket teremt*: Számon tartják a kiadásaikat, rendet tartanak háztartásukban, vásárlás előtt végiggondolják, hogy mire van szükségük.
- *Egyszer hopp, másszor kopp*: Spórolósak, akik időnként pénzszerűek.
- *Árérzékenyek*: Vásárlás előtt összehasonlítják az árakat, sokáig válogatnak, és nehezen válnak meg dolgaiktól.
- *Dolgosak*: A munka a központi szervező elvük, értékelik a megszerzett jövedelmet.
- *Nem tudják kézben tartani pénzügyeiket*: A kezükből kifolyik a pénz.

A kutatás alapján bebizonyosodott, hogy az egyének tehetnek azért, hogy jobban boldoguljanak. A tervezés, a hosszú távú szemlélet, a pénz megítélése az érte elvégzett munkán keresztül mind-mind pozitívak a pénzügyi személyiség szempontjából (Németh et al. 2016).

- c) **A hitelintézeti felmérések, kutatások** szerint a lakosság alapvetően bizalmatlan a pénzügyekkel és a szolgáltatókkal szemben, a pénzügyi döntéseket nem alapozza meg kellő ismeret, tapasztalat, tájékozódás. A lakosságot a passzív felhasználói attitűd jellemzi, a nem használt banki

szolgáltatások iránt minimális az érdeklődés és ismeret. A hosszú távú pénzügyi tervezés (anyagi öngondoskodás) hiánya szintén jellemző.

- d) A lakossági hitelezéssel kapcsolatban nagyon fontos a fiatalok mint potenciális banki ügyfelek hozzáállásának és jártasságának felmérése. Lusardi és Tufano (2009) szerint a pénzügyileg tájékozottabb fiatal nagyobb valószínűséggel tud szükség esetén kedvezőbb kondíciójú hitelt felvenni, a tájékozottság kialakulását azonban egyértelműen gátolja a túlzottan negatív attitűd. **Az MNB 2006-os** kutatásában a megkérdezett fiatalok egyharmada teljesen elutasította a hiteleket (MNB 2006). A konzervatívnak is mondható negatív magatartás viszont nem csak a fiatalok életkori sajátossága (Kovács Eszter 2015). Az **ÁSZ** pénzügyi kultúra kutatása (Béres et al. 2013) során használt kérdőív az általános és a szocio-demográfiai kérdéseken túl a megtakarításokra, befektetésekre és hitelekre vonatkozóan tett fel kérdéseket, valamint kalkulációs feladatokat is tartalmazott.⁴ A kutatás megállapította, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalok valós és vélt pénzügyi tudása között lényeges különbség van, a hallgatók pénzügyi műveltségét elsősorban az aktuális élethelyzet és a tapasztalatok határozzák meg. Luksander et al. (2014) a további tényezők vizsgálata során azt a fontos megállapítást teszik, hogy a középiskolai pénzügyi-gazdasági képzésben részesültek pénzügyi kultúrája nem fejlettebb az ilyen képzésben nem részesülteknél. Ez rávilágít a középiskolások oktatásának rendkívül alacsony eredményességére. További fontos megállapítás, hogy a hallgatók pénzügyi-gazdasági ismereteik szintjétől függetlenül erősen kockázatkerülők; összességében a 18–25 éves korosztály háromnegyede tartózkodik a kockázatoktól (Huzdik et al. 2014). A nemzetközileg is rendkívül népszerű „Money Week”-kezdeményezés jelentőségéről Kovács (2015a) ír.

A kutatásból levonható az a következtetés, hogy a kockázatvállalási hajlandóságot elsősorban a társadalom aktuális attitűdjei, félelmei, vágyai, tapasztalatai határozzák meg. A hitelekhez kötődő érzelmi viszonyulás témakörét vizsgálva Németh et al. (2015) tanulmánya pedig rávilágít arra, hogy a fiatalok elsősorban a szülőktől szerzik be a pénzügyi döntéseikhez

⁴ A kutatás résztvevői voltak még az Econventio Kerekasztal Közhasznú Egyesület, a Magyar Pénzügyi-Gazdasági Ellenőrök Közhasznú Egyesülete, valamint két felsőoktatási intézmény (a Szegedi Tudományegyetem és a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola – felülreprezentáltak voltak a gazdasági képzésben résztvevők). A kérdőíves felmérés a www.penzugyikultura.hu internetes oldalon történt, a kérdőív online kitöltésére 2012. december 1-je és 2013. február 14-e között került sor, és összesen 2.070 értékelhető kitöltést eredményezett.

szükséges információkat, ezáltal a családi minták is jelentős hatással vannak attitűdjükre, terveikre. Az előző kutatáshoz kapcsolódva Zsótér et al. (2015) klaszterelemzés segítségével jellemezték a fiatalokat, mivel feltételezték, hogy a magyar felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi attitűdjeiket és magatartásukat tekintve nem alkotnak homogén csoportot. Az állításokkal kapcsolatos egyetértést egy hétfokozatú Likert-skála segítségével fejezték ki a válaszadók, ahol az 1-es az „Egyáltalán nem értek egyet”, a 7-es pedig a „Teljes mértékben egyetértek”. A kutatásba bevont pénzügyi attitűd és magatartás állítások faktorelemzése után – az állítások főkomponens-elemzése egy négyfaktoros struktúrát eredményezett: tudatosság, a hitellel szembeni attitűdök, kockázatorientáció, morális értékek –, a faktorok átlagértékeit figyelembe véve először hierarchikus klaszterelemzés segítségével megállapították a klaszterek számát (a mintát három csoportra osztották). Ezt követően K-közép klaszterelemzéssel végezték el a csoportosítást (**1. táblázat**).

Pénzügyi attitűd dimenziói	1. Klaszter „Konzervatívok”	2. Klaszter „Lázadók”	3. Klaszter „Tapasztaltak”
Tudatosság	Magas (5,37)	Legalacsonyabb (4,24)	Legmagasabb (5,42)
Hitellel szembeni negatív attitűd	Legmagasabb (5,98)	Közepes (4,67)	Legalacsonyabb (3,73)
Kockázatvállalás	Legalacsonyabb (1,65)	Legmagasabb (3,84)	Alacsony (2,1)
Morális értékek	Magas (6,33)	Legalacsonyabb (5,48)	Legmagasabb (6,57)

1. táblázat: A három klaszter jellemzése: a fő faktorok; Forrás: Zsótér et al. (2015: 74)

A három klaszter jellemzése több változó mentén történt – pl. jövedelem és jövedelemforrás, célok, pénzügyi tájékozottság, információforrások, bankokkal és hitelekkel, valamint megtakarításokkal kapcsolatos tapasztalatok alapján –, a változók típusától függően keresztábra-elemzéssel vagy varianciaelemzéssel. A fenti táblázat mutatja, hogy az 1. és a 3. klaszter magas tudatossággal, alacsony kockázatvállalással és erős morális értékekkel rendelkezik, ugyanakkor a hitellel kapcsolatos hozzáállásukban eltérnek: az 1. klaszter áll a legnegatívabban a hitelekhez (nem akarnak eladósodni), a 3. pedig a legpozitívabban. A 2. klaszter az elsőhöz és a harmadikhoz képest is alacsonyabb tudatossággal és morális értékekkel, magasabb kockázatvállalási hajlandósággal rendelkezik, miközben a hitellel kapcsolatos attitűdjeik még nem kiforrottak. Az első klaszter főként konzervatív, szolid hozzáállású, míg a harmadikra inkább a pénzügyek terén tapasztalt,

felvilágosult szó illik. A középső csoport képviseli az önfeledt, a jövőre kevésbé koncentrált, inkább a mának élő diákságot, így rájuk leginkább a lázadó jelző lehet találó.

A fenti kutatási eredmények alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a pénzügyi kultúra fejlesztésének legeredményesebb módja, ha a jövőbeni kutatások és programok középpontjába a tudatosság növelése kerül. Az ezzel kapcsolatos teendőket Kovács (2015b) tekinti át. Mivel mind a magánszemélyek életének, mind a vállalkozások működésének egyik legérzékenyebb pénzügyi területe a hitelfelvétel, a következő fejezet szakmai útmutatást kíván nyújtani a tudatos hitelfelvétellel kapcsolatban.

3. A tudatos hitelfelvétel kritériumai

Amennyiben röviden szeretnénk megfogalmazni, hogy melyek a tudatos hitelfelvétel kritériumai, akkor legalább 5 kérdésre kell megfelelő választ találni: **milyen célból, mekkora összeget, kinek, mikor, milyen folyósítási és visszafizetési feltételekkel?** Mindaddig, amíg a válaszok közül akár csak egy is hiányzik, vagy bármelyik válasz nem teljesen egyértelmű, nem szabad a hitelszerződést aláírni. Más megfogalmazásban: a fenti kérdések megválaszolásával lehet a személyre szabott, a felvenni szándékozott lehető legkedvezőbb hitelt kiválasztani (Cégvezetők klubja 2007). Mivel a hitelfelvételhez kapcsolódó kockázatvállalás súlyos következményekkel járhat a magunk és családjunk életére nézve, érdemes részletesebben is megvizsgálni a tudatos hitelfelvétel szempontjait. A pénzügyi szakértők – a Pénzügyi Fogyasztóvédelmi Központ (MNB) 40 részes tájékoztató füzet sorozatának 16. részében – azt javasolják, hogy hitelfelvétel előtt minden esetben az alábbi 6 kérdést tegyük fel magunknak:

1. Milyen esetekben lehet szükséges a hitelfelvétel?

Mielőtt hitelt vennénk fel, mérlegeljük, hogy valóban nincs-e más mód az élethelyzet megoldására, illetve a kiválasztott tárgy, szolgáltatás megvásárlására.

Ingyen hitel nincs. A hitelfelvételnek költségei vannak és kötelezettségvállalással jár. Csak akkor vállaljunk hitelt, ha a kapcsolódó anyagi terheket is tudjuk vállalni.⁵

Hitelt – többek között – fontos és nagy összegű vásárlásokra (pl. lakás, autó), kivételes és életbevágóan fontos kiadások fedezésére (pl. nem várt egészségi kiadások), céges beruházásokra (pl. új gép, ami olcsóbban termel) érdemes felvenni. Alapszabály, hogy hitelből olyan dolgokra vagy szolgáltatásokra érdemes költeni, melyek akár közvetlenül, akár közvetetten pénzt termelnek. (BankRáció 2016)

Nem érdemes hitelt felvenni – többek között – pénzügyi korlátainkon túlmutató tárgyakra és szolgáltatásokra, értékvesztő dolgokra (pl. élelmiszer), egyszeri, hamar tűnő dolgokra és szolgáltatásokra (pl. kirándulás). (BankRáció 2016)

2. Hol lehet hitelt felvenni?

Hitelt az arra engedéllyel rendelkező pénzügyi intézménynél vehetünk fel. Az MNB fogyasztóknak szóló honlapján (www.mnb.hu/pfk), a „Piaci szereplők” menüpontban lehet ellenőrizni, hogy az adott pénzügyi intézmény rendelkezik-e a megfelelő engedélyekkel.

3. Mire figyeljünk a pénzügyi intézmények által nyújtott hiteltanácsadásnál?

Soha nem kell azonnal dönteni, a tanácsadást követően át kell gondolni az ajánlatot. Több ajánlatot kérjünk más banktól is. Előfordulhat, hogy egy „akciós termékajánlat” összességében többbe kerül a standard hiteleknél (pl. akciós időszak utáni feltételek). Minden esetben érdemes

- összehasonlítani a különböző futamidejű ajánlatokat, hiszen a futamidő meghatározhatja a kamat nagyságát (a hosszabb futamidő magasabb fizetendő kamatot eredményez; emellett mérlegelni kell azt is, hogy a hitelfelvétel célja és a futamidő hossza arányos legyen);
- rákérdezni a hitelfelvétellel járó költségekre és azok futamidő alatt bekövetkező változásaira (a hitel fix vagy változó kamatozású-e);

⁵ Fontos kérdés lehet, hogy **szabad-e devizaalapú hitelt felvenni?** Annak szabad csak ilyen hitelt felvenni, aki bízik az adott valuta erejében és a gazdaság élénkülésében, valamint még a kockázat árán is alacsonyabb havi törlesztőrészletet szeretne. Annak azonban, aki nem szeretne kockáztatni és kiszámítható, hosszú távon fix havi törlesztőrészletet szeretne vállalni, forintalapú kölcsön felvétele lehet célszerűbb – még ha így valamivel drágább is a kölcsön.

- rákérdezni a kapcsolódó kötelező, illetve lehetséges járulékos szolgáltatások kondícióira, azok módosításának feltételeire, gyakoriságára (bankszámla, biztosítási vagy megtakarítási termékek);
- listát kérni arra vonatkozóan, hogy milyen dokumentumokat kell majd benyújtani a hitelfelvételhez, illetve milyen feltételei vannak az igénylésnek;
- rákérdezni a felajánlható biztosítékok körére és a hitel nem időben történő vagy nemfizetése esetén követendő eljárásokra.

Kizárólag akkor szabad csak aláírni a szerződést, ha minden kérdésünkre választ kaptunk és a szerződés valamennyi rendelkezését értjük.

4. Mekkora törlesztőrészetet vállalhatunk?

Ehhez egy ún. családi költségvetést kell elkészíteni, összegezve a család bevételeit és kötelező kiadásait (a háztartási költségvetés számításához segítség kapható az MNB honlapján).

A kalkulációnál csak a rendszeresen érkező jövedelmünkkel kalkuláljunk, az egyszeri vagy esetleges bevételi tételekkel – prémium, túlórák díja, alkalmi másodállás – ne. Célszerű gondolni a váratlan kiadásokra és helyzetekre is (pl. betegség, munkahely elvesztése), továbbá számolni kell azzal is, hogy egy esetlegesen megemelkedő törlesztőrészetet tudnánk-e fizetni. Egy hitelfedezeti biztosítás kötése biztonságot nyújthat: bizonyos váratlan élethelyzetek esetén mentesít a törlesztőrészetek fizetése alól.

Mindig gondoljunk arra, hogy mit veszítünk akkor, ha nem tudjuk a törlesztést teljesíteni. A veszteség tipikusan: BAR-listára (KHR-listára – Központi Hitelinformációs Rendszer) kerülés, valamint a biztosítékok elvesztése.

5. Hogyan tudjuk összehasonlítani a különböző termékeket?

Az összehasonlításra azért van szükség, hogy a lehető legkedvezőbb hitelt vegyük fel. Minden hitelkonstrukció igénybevételének alapvető feltétele, hogy az a lehető legkedvezőbb legyen annak számára, akinek folyósítják. Természetesen a „lehető legkedvezőbb”-kritérium – valójában kritériumegyüttes – mindig „személyre szabottan” értelmezhető és értelmezendő, akár a vállalati, akár pedig a lakosságnak nyújtott banki szolgáltatásokat vizsgáljuk.

Költségoldalról azonban legegyszerűbben a Teljes Hiteldíj Mutató (röviden: THM) van segítségünkre a hitelek közötti választáskor, léteznek azonban olyan költségek (pl. közjegyzői díj, késedelmi kamat), melyeket a THM nem tartalmaz.

6. Mit jelent az MNB-adósságfék és mikor kell alkalmazni?

2015. január 1-jétől hatályos az ún. adósságfék-szabályozás (**4. ábra**), ami két fő pillérből áll:

- a jövedelemarányos törlesztőrészlet mutató (röviden: JTM) az ügyfelek rendszeres, bejelentett jövedelmének meghatározott arányában korlátozza az új hitel felvételekor maximálisan vállalható törlesztési terheket, és ezáltal mérsékli az ügyfelek eladósodását;
- a hitelfedezeti mutató (röviden: HFM) a fedezett hiteleknél (pl. jelzáloghitelek, gépjárműhitelek) a fedezetek értékének arányában korlátozza a felvehető hitelek nagyságát.

Jövedelemarányos törlesztőrészlet mutató (JTM) korlátok		Hitelfedezeti mutató (HFM) korlátok*	
Mennyi az Ön és a hitelszerződésben adóstársként részt vevők havi igazolt jövedelme összesen?		Milyen típusú az Ön hitele?	
400 ezer forint alatt		400 ezer forint vagy afölött	
400 ezer forint alatt		Jelzáloghitel	Gépjárműhitel
A jövedelem legfeljebb mekkora százaléka fordítható hiteltörlesztésre:		A hitel maximális elbíráláskori értéke a fedezet forgalmi értékének arányában:	
Forinthitel esetén:	50%	60%	80%
Euró alapú és euróhitel esetén:	25%	30%	50%
Egyéb devizahitel esetén:	10%	15%	35%
			75%
			45%
			30%

*Megjegyzés: Pénzügyi lízing esetén a jelzáloghitelekre vonatkozóanál 5 százalékponttal magasabb hitelfedezeti korlátok alkalmazandóak

4. ábra: Adósságfék-szabályozás.

Forrás: <https://www.mnb.hu/letoltes/tajekoztato-a-tulzott-eladosodottsag-kockazatairol.pdf>

A JTM minden új, 300 ezer forintot meghaladó hitel (fogyasztási hitel, jelzáloghitel, gépjárműhitel stb.) felvételekor alkalmazandó, valamint a mutatóban az új hitel terhei mellett az ügyfél minden fennálló hiteléhez kapcsolódó törlesztési terhét figyelembe kell venni, rendelkezésre álló jövedelemként pedig csak az igazolt, legális nettó jövedelem (munkabér, nyugdíj stb.) számítható be. Az euróban és egyéb devizában felvett új hitelekre vonatkozóan sokkal szigorúbb JTM- és HFM-korlátokat kell alkalmazni.

Amennyiben bizonytalanok vagyunk a jó hitelfelvételi döntés meghozatalában, érdemes lehet szakértő segítségét is igénybe venni és előzetes hitelbírálatot végeztetni. A tanulmány címében feltett kérdésre („**Hitellel vagy hitel**

nélkül?") a válasz egyértelműen az, hogy **hitellel**, de mindig vegyük sorra a rendelkezésre álló információkat és mérlegeljük a hitelfelvétellel járó kockázati tényezőket.

Összegzés

Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt 26 esztendőben szinte tankönyvbe illő ciklikussággal változott a magyar lakosság eladósodottsága. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a hazai lakosság hozzáállása döntően negatív a hitelekhez, a túlzott eladósodás nem reális veszély, a válság következtében bevezetett állami és banki előírások gátat szabnak az átgondolatlan, túlzó mértékű hitelezésnek. Néhány éve figyelhető csak meg, hogy lassanként újból kezdünk bízni a gazdasági háttérben.

2016 közepe óta nő folyamatosan a hitelállomány (2016 nyarán már több hitelt vettek fel a háztartások, mint amennyit visszafizettek). A Világgazdaság információi szerint havi 40 milliárd forintnyi új lakáshitelt és 20 milliárd forintnyi személyi kölcsönt folyósítanak a bankok, de fogyasztási cikkekre is egyre nagyobb számban veszünk fel hitelt. A lakáshitelek piaca pörög a leginkább, amihez hozzájárul a családok otthonteremtési kedvezménye (CSOK) is. Legutóbb a végtörlesztések idején volt ekkora az igény, de akkor a devizahiteleket váltották ki személyi kölcsönökkel a háztartások (Piltman–Horváth 2016).

Bár több hitelválságot is hozott a történelem, leszögezhetjük, hogy a hitel a gazdasági növekedés egyik nélkülözhetetlen eleme, melynek felvételére azonban csak tudatos döntés keretében kerülhet sor.

Irodalom

Atkinson, A. – Messy, F. (2012): Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15*, OECD Publishing. http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/measuring-financial-literacy_5k9csfs90fr4-en

- ÁSZ (= Állami Számvevőszék) (2016): *Pénzügyi kultúra fejlesztési programok felmérése – Kutatási jelentés*. Kutatásvezető: Dr. Németh Erzsébet, 2016. április. ISBN 978-615-5222-12-2. https://www.asz.hu/storage/files/files/Publikaciok/Elemzesek_tanulmányok/2016/penzugyi_kult_fejl_programok.pdf?ctid=976
- Bankmonitor (2015): <http://bankmonitor.hu/cikk/soha-nem-gondolna-a-magyarok-a-legkevesbe-eladosodottak-kozep-europaban/> 2015. 11. 23.
- BankRáció (2016): *Mire érdemes hitelt felvenni és mire nem?* 2016. 04. 07. <https://www.bankracio.hu/cikkek/16-mire-erdemes-hitelt-felvenni-es-mire-nem>
- Béres Dániel – Huzdik Katalin – Kovács Péter – Sági Ákos – Németh Erzsébet (2013): *Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról*. Kutatási jelentés 2013. június. <https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2013/t353.pdf>
- Huzdik Katalin – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2014): Pénzügyi kultúra versus kockázatvállalás empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanulóknál. *Pénzügyi Szemle* 2014/4. https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2014/huzdik_beres_nemeth_2014_4.pdf
- Klapper, L. – Lusardi, A. – Panos, G. A. (2012): Financial Literacy and the Financial Crisis. *Netspar Discussion Papers*, DP03/2012-007. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=122421>
- Kovács Eszter (2015): *A fiatalok pénzügyi kultúrája: Pénzügyi tudatosság vagy pénzügyi tudatlanság?* OTDK-DOLGOZAT. Kézirat lezárása: 2014. november 5. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=44057>
- Kovács Levente (2015a): A „Money Week” szerepe és jelentősége. In: Fata Ildikó – Kissné Budai Rita (szerk.): *Határtalan értékek a valós és a virtuális világban*. Kalocsa: Tomori Pál Főiskola. (Tudományos Mozaik 12.) 87-100.
- Kovács Levente (2015b): A pénzügyi kultúra kutatása és aktuális feladataink. *GAZDASÁG ÉS PÉNZÜGY* 2 (1), 79-88.
- Luksander Alexandra – Béres Dániel – Huzdik Katalin – Németh Erzsébet (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *Pénzügyi Szemle* 2014/2. https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2014/luksandera_2014_2.pdf
- Lusardi, A. – Tufano, P. (2009): Debt Literacy, Financial Experiences and Overindebtedness. *NBER Working Paper*, 14808. <http://www.nber.org/papers/w14808.pdf>
- MNB (2006): *A lakosság pénzügyi kultúrájának felmérése – Kvantitatív kutatás a 14–17, illetve a 18–30 évesek körében. Kvalitatív kutatás a 15–17, illetve a 18–30 évesek körében*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
- Németh Erzsébet – Béres Dániel – Huzdik Katalin (2015): The Attitude of Young Hungarian Adults to Loans. *Journal of Business and Social Science* Vol. 6, No. 4; April 2015. http://ijbssnet.com/journals/Vol_6_No_4_April_2015/7.pdf
- Németh Erzsébet – Béres Dániel – Huzdik Katalin – Zsótér Boglárka (2016): Pénzügyi személyiség típusok Magyarországon – kutatási módszerek és primer eredmények. *Hitelintézeti Szemle* 15. évf. 2. szám, 2016. június, 153–172. <http://www.hitelintezetiszemle.hu/letoltes/nemeth-erzsebet-beres-daniel-huzdik-katalin-zsoter-boglarka.pdf>

Pénzügyi Navigátor Füzet 16.: Tervezze meg hitelfelvételét! <http://www.mnb.hu/letoltes/16-hitelvalaszto-1.pdf>

Piltman–Horváth Barbara (2016): Megtört a jég – Újra merünk hitelt felvenni. 2016. 10. 07. 07:30 <https://veol.hu/gazdasag/ujra-merunk-hitelt-felvenni-1793252>

Widdowson, D. – Hailwood, K. (2007): Financial literacy and its role in promoting a sound financial system. Reserve Bank of New Zealand: *Bulletin*, Vol. 70, No. 2, 2007. <http://www.rbnz.govt.nz/research-and-publications/reserve-bank-bulletin/2007/rbb2007-70-02-04>

Zsótér Boglárka – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2015): A magyar fiatalok jellemzése pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén – Vizsgálat a felsőoktatásban tanulók pénzügyi attitűdjeiről és magatartásáról. *Vezetéstudomány* XLVI. Évf. 2015. 6. szám / ISSN 0133-0179 <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1981/1/vt2015n6p70.pdf>

Internetes források

<http://cegvezetokklubja.hu/2007/06/1-a-tudatos-bankolas/>

<http://cegvezetokklubja.hu/2007/06/6-hitelfelvetel/>

http://hepe.blog.hu/2010/09/20/tudatos_hitelfelvetel

http://penziranytu.hu/sites/default/files/csatolmany/penzugyi_szemelyiseg_kutatasi_jelentes_2015_11_02.pdf

<http://www.beol.hu/orszag-vilag/gazdasag/mennyire-merjunk-eladosodni-500910>

<http://www.mkkve.hu/hirek/biztositas/4446-mutatjuk-igy-kell-okosan-hitelt-felvenni>

<http://www.penziranytu.hu/penzugyi-szemelyisegteszt-kutatasi-jelentes>

A magyar bankszektor helyzete régiós vetületben

Dr. Kovács Levente

főtitkár, Magyar Bankszövetség

tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem

Magyarország gazdasági helyzetének, fejlettségének, fejlődésének az összehasonlítása akkor reális, ha a hasonló sorsú és múltú versenytárs országokkal vetjük össze. Azaz a visegrádi országok pályáját érdemes összevetni hazánkéval, ha reális képet szeretnénk nyerni lehetőségeinkről. Ez így van a hitelintézeti szektor esetében is. A régióinkban elsőként Magyarországon kezdődött meg a gazdaság átalakítása, így pl. az áttérés a kétszintű bankrendszerre és a privatizáció. Az indulási előnyünk másfél évtizedig, az EU-csatlakozásig mindenképpen tartott, azonban azóta az európai közösség részeként a gazdaságra, benne a hitelintézetekre, ugyanazok a nemzetközi szabályozások érvényesek.

A világgazdasági válság és helyi következményei, a nemzetgazdasági adottságok, a kulturális különbségek, az eltérő nemzeti szabályozások, az országok különböző válságkezelése, stb. hatására országonként igen eltérővé vált a bankszektor gazdaságélénkítő készsége és képessége, valamint következményként az egyes nemzetgazdaságok fejlődési tendenciái is.

Tekintettel arra, hogy a bankszektor és a gazdaság kölcsönös egymásrautaltságban működik (az egyik sikere/sikertelensége determinálja a másikat is!), érdemes összevetni a magyar bankszektor tényszerű helyzetét és kilátásait a versenytárs visegrádi országokéval, hiszen ez determinálni fogja a jövőbeli gazdasági teljesítményeket is.

Kulcsszavak: bankszektor, gazdasági válság, bankszabályozás

JEL-kódok: G21, O16, R11

A kétszintű magyar bankszektor fejlődése 1987-től napjainkig

A magyarországi kétszintű bankszektor közel három évtizedes történetét bankszövetségi/érdekképviseleti szempontból öt szakaszra szoktuk felosztani (Kovács 2015):

1. Az 1987–1993-as időszak a kétszintű bankrendszer létrejöttétől a bankkonszolidációig tartott. Ekkor kerültek kialakításra a piacgazdasági működés szabályai, ekkor jelentek meg a pénzügyi, a számviteli és a csődtörvények, valamint a bankfelügyeleti rendeletek. Ezt követően a hangsúly a bank- és az adókonszolidációra helyeződött át.

2. A bankrendszer stabilizációja az 1994–2000-es időszakra tehető, mely időszakot a privatizáció, a vállalati hitelezés felfutása és a passzív banki üzletágak (pl. a folyószámla-vezetés, az elektronikus elszámolásforgalom elindulása, a bankkártya elterjedése) fejlődése jellemezte. A szabályozás tovább finomodott, így a pénzügyi törvényt a hitelintézeti törvény váltotta fel, továbbá megjelentek az értékpapír-piaci és a szakosított hitelintézetekről szóló törvények.

3. A harmadik időszaknak a 2000–2004-es éveket tekintjük, amikor is a nyereséges és gyorsan fejlődő bankrendszer felkészült az EU-csatlakozásra. Ennek a korszaknak a szabályozása már a csatlakozási felkészüléssel függött össze. A forintalapú (a magas magyar kamatkörnyezetben kormányzatilag jelentősen támogatott) jelzálog-hitelezés felfutása is ekkor történt meg.

4. Az EU-csatlakozástól a 2008-as válság kitöréséig tartó időszakot a piaci verseny erősödése jellemezte. Ebben az időszakban (a magas magyar kamatkörnyezet és a forintalapú jelzáloghitelek kormányzati támogatásának megszűntetése miatt) a deviza, ezen belül elsősorban svájci frank alapú jelzálog-hitelezés szinte kizárólagos szerepre tett szert; az ügyfelek igen nagy számban vették ezt igénybe.

5. Az ötödik időszakot 2008 végétől 2015-ig számoljuk. Ez magába foglalja a pénzügyi eredetű világgazdasági megrendülés 2008–2011-es időszakát, mely elhúzódó (Csontos – Szalai 2015) bizalmi válságba torkollott. A válságot követő esztendőket a bizalmatlanság érzése hatotta át. Ebben az időszakban a bankszektor célul kitűzött stabilitásának elérése érdekében EU-s és nemzeti szinten is túlszabályozásokra került sor; azaz a szabályozói inga erősen túllendült.

	1987 > 1993-94	1993-94 > 2000	2000 > 2004	2004 > 2008	2008 > 2015
Szabályozás	A kétszintű bankrendszer létrejöttétől a konszolidációig	A bankrendszer stabilizációja	Felkészülés az EU csatlakozásra	Az EU csatlakozástól a válságig	A válság után
	Gyerekbetegségek	Kamaszkor	Aranykor		7 szűk esztendő
	A piacgazdasági működés szabályrendszerének a kialakítása Pénzügyi törvény számvetési törvény csődtörvény értékpapír-törvény BAF alaprendeletek	Hitelintézeti tv., Tőkepiaci tv., külön törvények a szakosított hitelintézetekről Az infrastruktúrák és a védelmi rendszerek kialakítása Giro, VIBER, KHR(BAR) OBA, Beva Hitelgarancia	Az EU csatlakozás szabályozási előfeltételeinek a megteremtése	Az új irányelvek átültetése A verseny erősítése	Az új irányelvek átültetése, a mindinkább rendeleti formát öltő szabályok közvetlen alkalmazása A fogyasztóvédelem előtérbe kerülése
Súlypontok	A bankok egymás közötti kapcsolatának a szabályozása Etikai kódex	Privatizáció A vállalati hitelezés felfutása	Aktív bekapcsolódás az Európai Bankföderáció munkájába	Önszabályozási kísérletek Magatartási kódex, Alapszámla, Bankváltás	Kármentés A szektor számára jelentős anyagi hátránnyal járó szabályok finomítása
	Bank- és adókonszolidáció	A passzív lakossági üzletág fejlődése: folyószámla, bankkártya	A lakossági hitelezés felfutása		

1. táblázat: A magyar bankszektor fejlődéstörténete. Forrás: MBSZ

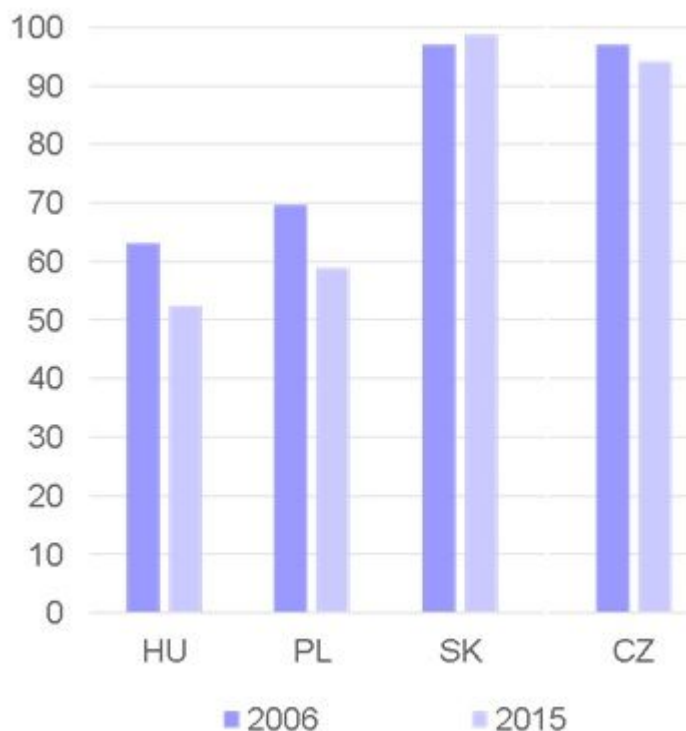
A 2016-os esztendő Magyarországon egy új fejlődési ciklus kezdetének tekinthető, hiszen a bizalmatlansági árnyékkorszak után már a bankszektorban és a gazdaságban is látjuk a fejlődésipályára-állás egyértelmű jeleit. A bankszektor egyes szereplőinek eredményeit vizsgálva ugyanis – az előző időszakhoz képest – egyértelmű elmozdulást tapasztalhattunk a nyereségesség és a mérlegfőösszeg növekedése vonatkozásában (Patai 2016). Ugyanez az állapot azonban nem mondható el a többi európai ország esetében, hiszen ne feledjük, hogy pl. az olasz bankszektor tőkerendezése még hátravan, de meghatározó német bankok esetében is bizonytalan a befektetői megítélés.

A gazdasági válság hatása a bankszektorra

A 2008-as gazdasági válság igen felkészületlenül érte az akkori magyar politikai és gazdaságpolitikai vezetést. A magyar gazdaság felkészületlensége és a pénzügyi biztonsági tartalékok hiánya miatt a magyar válságkezelési megoldások eltértek a térség többi országáétól. Történelmi távlatból majd minden bizonnyal ezek egy részét sikeresnek vagy eredményesnek, másik részét pedig sikertelennek fogják besorolni. A korai értékítéletet nem tekintjük feladatunknak, és most nem is vállalkozunk rá.

Jelen tanulmányban a bankszektor helyzete és aktivitása kapcsán a gazdasági eredmények függvényében egyes vonatkozásban régiós összevetéseket mutatunk be. Ehhez két bázis- vagy összehasonlító csoportot képeztünk: 1. A tőlünk Északra levő ún. visegrádi országok (Szlovákia, Csehország, Lengyelország, jelölésük V3). 2. A hagyományos, kontinentális EU-magországot (Franciaország, Belgium, Hollandia, Németország). A csoportok vonatkozásában átlagot képeztünk, a számításokban minden ország azonos súllyal szerepelt.

2016-ra a magyar bankszektorban kormányzati és piaci bankvásárlások, illetve a különböző banki aktivitások hatására tovább növekedett a nemzeti, magyar tulajdonú bankok aránya. Ez a régióban a legmagasabb, és szintjében közelíti a nyugat-európai országok szintjét. Érdeemes még megemlíteni, hogy a többi közép- és kelet-európai országok esetében a hazai irányítás mögött jellemzően a sikertelen vagy elhúzódo privatizáció miatti állami tulajdon húzódik meg, míg Magyarországon a hazai irányítás mögött jellemzően magyar magántulajdon húzódik meg.

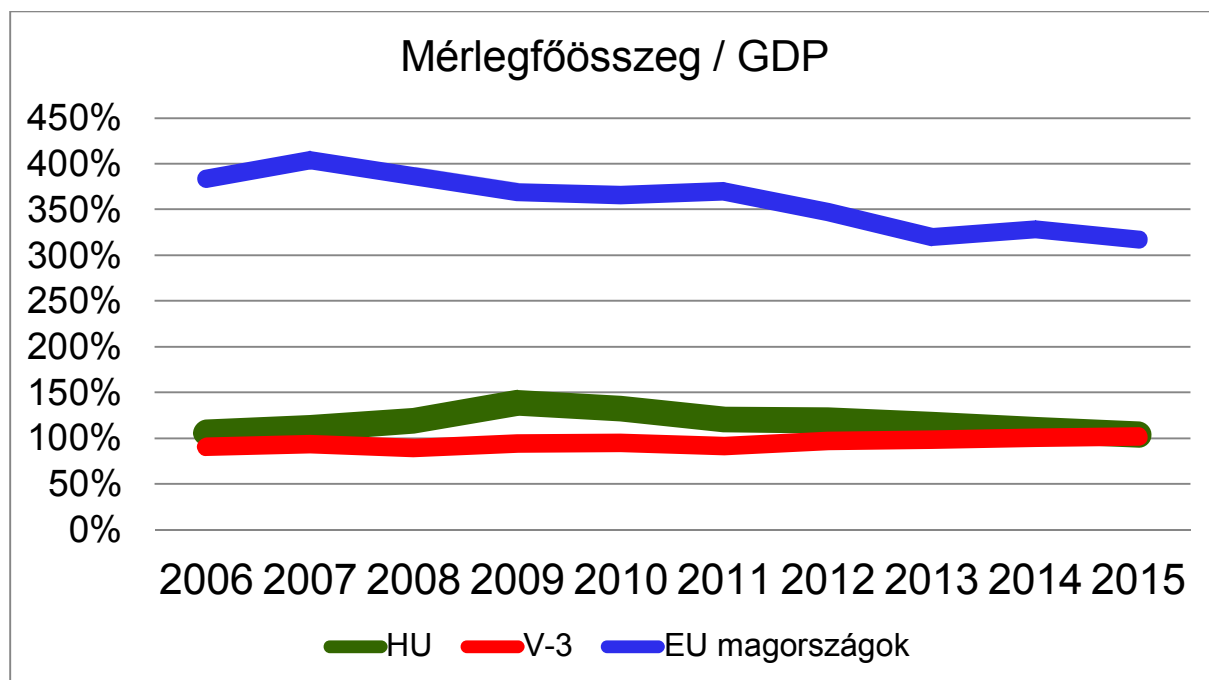

1. ábra: Külföldi tulajdoni arányok a visegrádi országok bankszektorában (mérlegfőösszeg alapján) – A külföldi bankok aránya (HU, PL, CZ, SK). Forrás: Patai 2016 (BSCEE)

A válság legnehezebb éveiben a jellemzően nyugat-európai tulajdonú bankházak sok milliárd eurós tőke biztosításával álltak helyt közép- és kelet-európai leánybankjaikért, így a mi régióinkban a bankszektor alapvetően stabil maradt (Kovács 2014). A magyarországi bankszektorban való növekvő és az 50%-ot meghaladó nemzeti tulajdonlás természetes következménye lesz az, hogy a jövőben a magyar tulajdonú bankok működéséért a felelősséget a végső, azaz a magyar tulajdonosnak kell majd vállalnia. Ennek megfelelően a teljes magyarországi bankszektor menedzselése vonatkozásában a jövőben is igen felelős, megfontolt és konzervatív magatartással, valamint szigorú bankfelügyelettel számolhatunk.

A bankszektor és a gazdaság működése egymással szorosan összefügg, az egyik sikere magával hozza a másikat, míg a sikertelenség a másikat is sújtja. A szoros kapcsolat leginkább a fejlődési időszakokban érhető tetten, hiszen az új beruházások, a vállalatok gyors ütemű fejlesztése jellemzően bankhitelekkel szokott megtörténni. Ezért is érdemes a banki penetrációval foglalkozni, azaz megnézni, hogy hogyan alakul a teljes bankszektor mérlegfőösszegének és az ország GDP-jének (*Gross Domestic Product*) az aránya. Ez a szint (hagyományosan azonos pénzügyi struktúrák esetében) a fejlettebb országokban jellemzően magasabb, mint a

fejletlenebbekben, továbbá az iránya egyértelműen növekvő a gazdasági fejlődések idején.

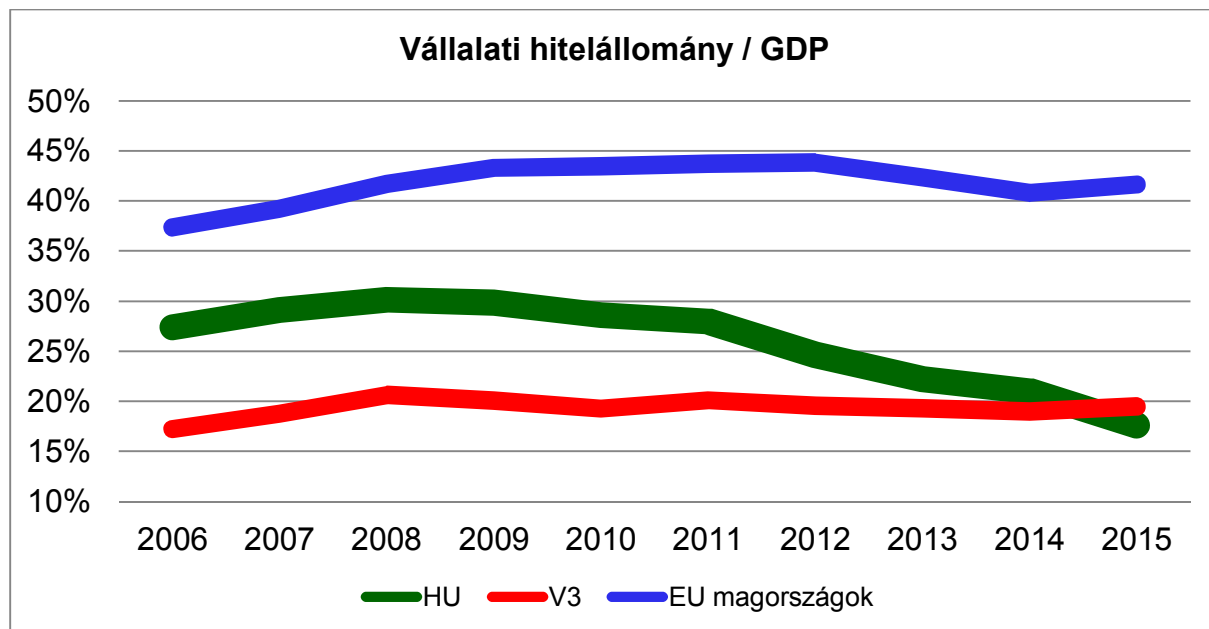

2. ábra: A banki penetráció Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU magországaiban.
Forrás: Saját szerkesztés, MBSZ

Az adatok azt mutatják, hogy a bankszektor aktivitásának eredményeként a régióban Magyarország hagyományosan előnyben bírt, azonban az közelmúltbeli tendenciák alapján a magyar csökkenés és a V3 országok gyors fejlődése eredményeként versenytársaink ebben felzárkóztak mellénk. A rossz tendenciák megváltoztatásához a magyar bankszektornak az extra terhek, a különadók megszüntetésével és teljesítményének társadalmi elismerésével vissza kell adni régiós versenyképességét. Csak így lesz képes aktív szerepet vállalni a magyar gazdaság gyors növekedési pályára állításában.

A kereskedelmi bankszektor tevékenységét négy fő részre szoktuk bontani: hitelügyletek, betétügyletek, fizetési forgalom lebonyolítása, egyéb bankszolgáltatások (Merényi és szerzőtársai 2016: 163.). A bankszektornak a gazdasági fejlődéshez való hozzájárulásának vizsgálatakor legfőképpen a lakossági és a vállalati hitelállomány alakulását (növekedését) szokták vizsgálni. Hagyományosan jónak azt tekintik, ha a hitelállomány a GDP-hez hasonlóan szigorúan monoton növekszik. Ez gazdasági válságok, majd a bizalomhelyreállítás idején általában nem teljesíthető; minél erősebben hatja át a válság a gazdaságot és a társadalmat, annál kevésbé sikerül megfelelni ezen elvárásnak. A vállalati hitelállomány alakulása a gazdaság fejlődését, fejlődési képességét és a gazdaság

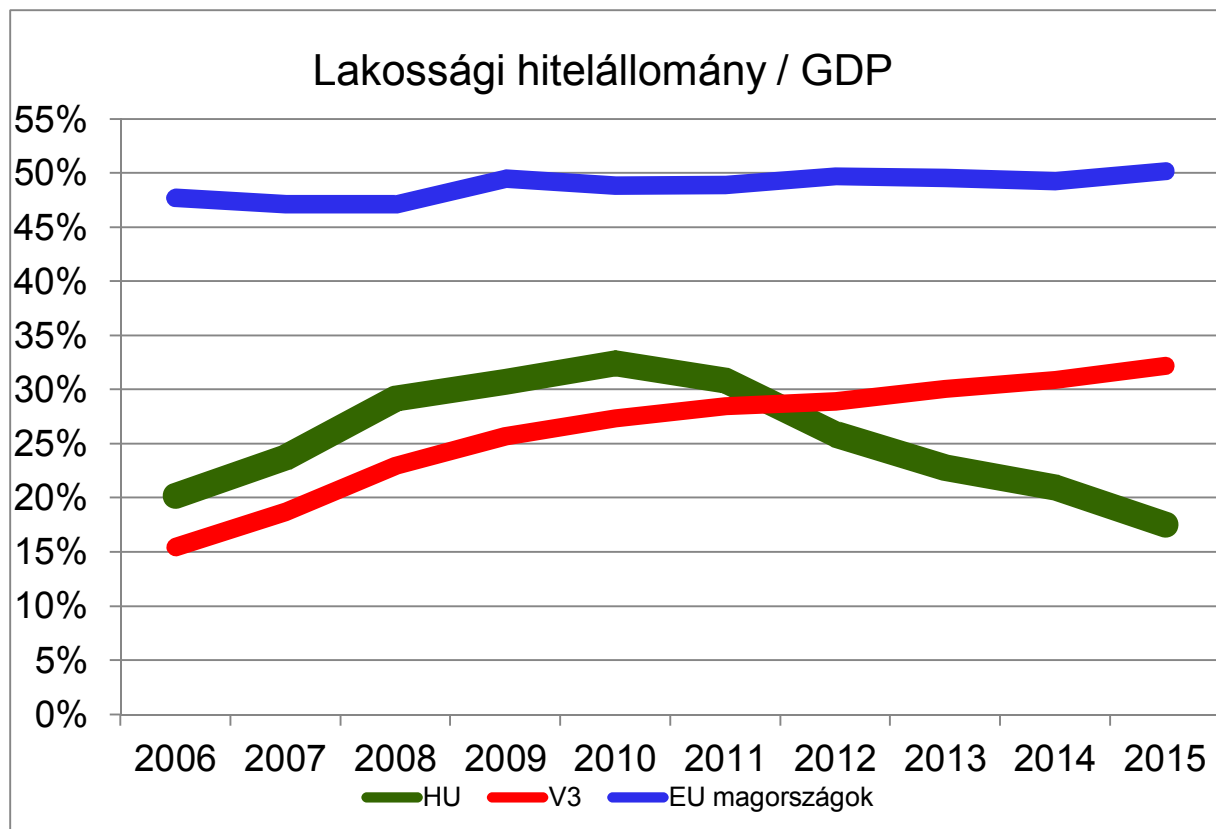
regenerációját mutatja leginkább. A lakossági hitelállomány pedig a társadalom helyzetét és a válság nehézségeire való reagálást, azaz a bizalmi állapotot tükrözi vissza.

3. ábra: A vállalati hitelállomány Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU magországaiban.
Forrás: Saját szerkesztés, MBSZ

A magyarországi hitelvolumen-csökkenés kapcsán a következő összetevőkre hívom fel a figyelmet: A külföldi tulajdonú közép- és nagyvállalatok esetében a teljes forrásállomány cca. 2/3-a anyavállalati (tulajdonosi) hitel, illetve külföldi (jellemzően az anyavállalat otthoni bankjától származó) hitel (Patai 2015). Ennek az aránya a vizsgált időszakban emelkedett: azaz a reálszféra hitelállománya inkább stagnált, azonban a szerkezete átrendeződött. Tehát: a magyar reálgazdaság természetes hiteligenyének 1/3-a csapódik le a magyar bankszektorban mint állomány, majd következményként nyereség formájában. Ez a nemzeti bankszektorra nézve hátrányos hatás a hozzánk hasonló múltú országok esetében is érzékelhető.

Magyarországon érdemes még megemlíteni a Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitel Programját (NHP), mely kapcsán két hatást emelek ki. A mérsékelt hitelezési aktivitás idején bejelentett és jól kommunikált NHP a fejlesztési lehetőségek újravizsgálására ösztönözte a vállalkozókat, cégtulajdonosokat. Ezzel a legnehezebb feladatot a gondolkodásmód megváltoztatását, segítette elő. A másik hatás a KKV-hitelállomány csökkenő trendjének a megváltoztatása volt (Nagy 2015).

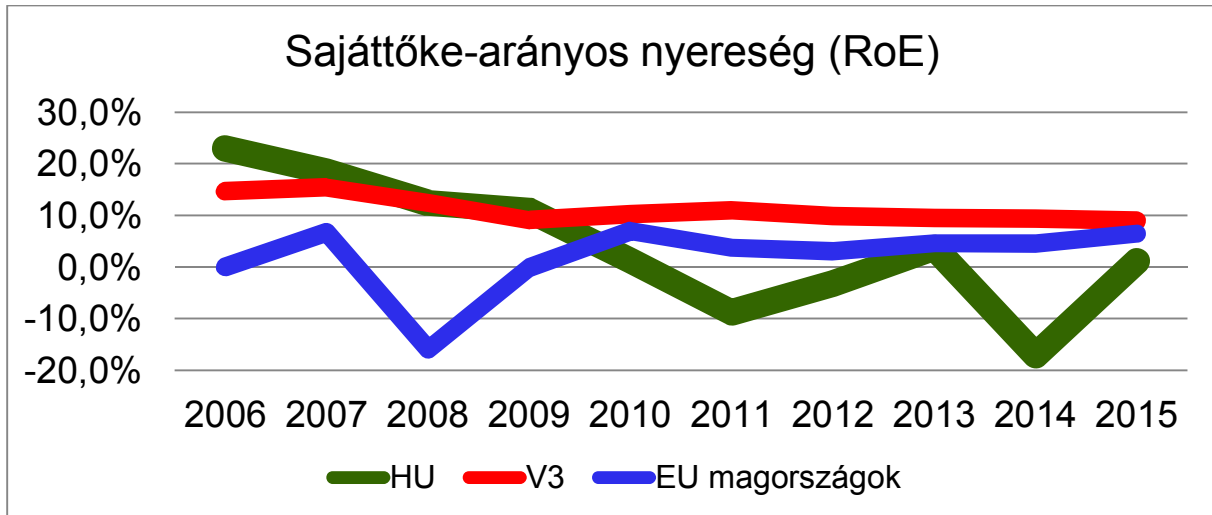
4. ábra: A lakossági hitelállomány Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU országokban. Forrás: Saját szerkesztés, MBSZ

A magyarországi lakossági hitelállomány kapcsán a devizahiteles rendezés hatását kell megemlíteni. A magyar utas megvalósítás következményeit az érintett bankszektor még hosszú ideig fogja viselni.

A 2016-os év itt is trendfordulót hozott, hiszen a CSOK (Családi Otthonteremtési Kedvezmény) új szabályai az ingatlanpiacon szükséges motivációs hatást megtették, mely erőteljes építőipari aktivitást és növekvő lakossági jelzáloghitel-érdeklődést hozott magával. Az építőipari beruházások átfutása miatt a CSOK első eredménye 2017 végére lesz elemezhető.

A bankszektor a világ egyik legtőkeigényesebb iparága. Az Európai Unió bankjainak együttes tőkéje pl. 2015-ben 30 453 114 000 000,- euró volt (EBF 2015). Az elképesztő tőkeigény mögött jellemzően intézményi befektetők (pl. nyugdíjalapok) és sok kis magánrészvényes áll. Azaz a végső tulajdonos, még ha áttételesen is, maga a társadalom, annak természetes alkotóelemével, a kispolgárral. A bankszektor működési eredménye végső soron náluk csapódik le, pl. osztalék, befektetési alapok vagy nyugdíjpénztári hozamok formájában. Az ő természetes elvárásuk az, hogy

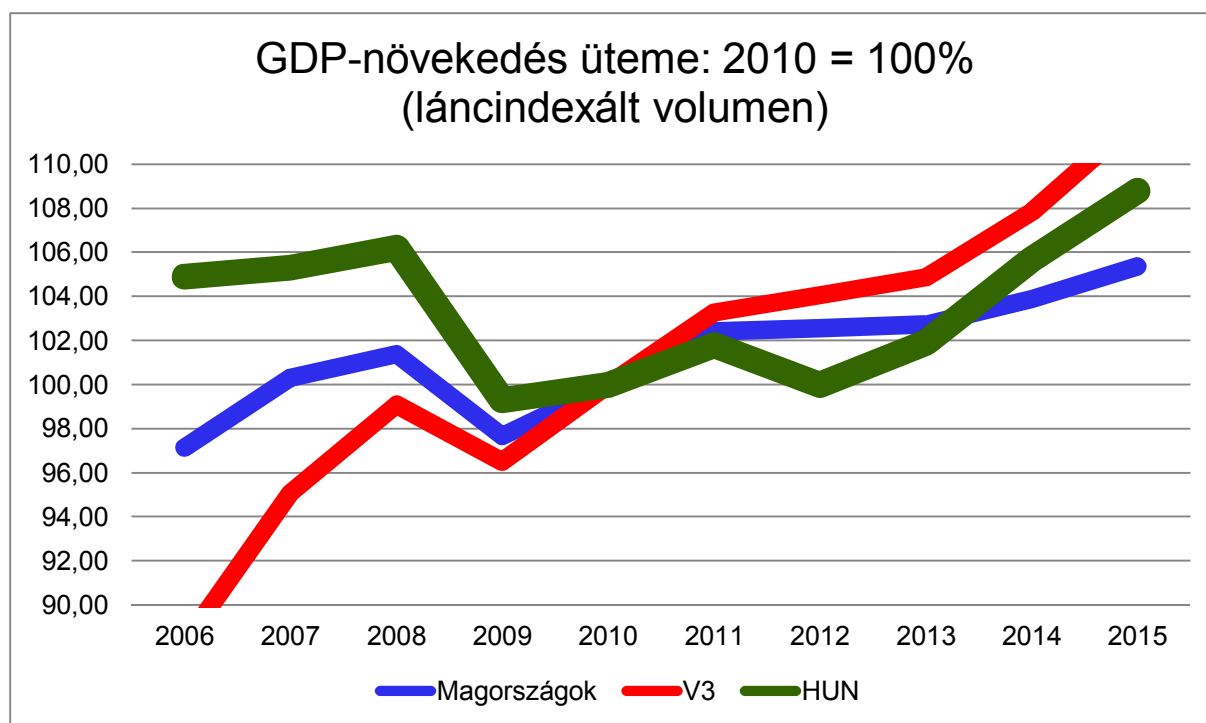
hosszú távú megtakarításaik értéke növekedjen. Ez vonatkozik a banki részvényekre is. Az elmúlt években az európai bankszektor hézagosan tudott csak megfelelni a tulajdonosi elvárásoknak.

5. ábra: A bankszektor saját-tőke-arányos nyeresége (RoE) Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU országokban. Forrás: Saját szerkesztés, MBSZ

A magyar bankszektor a gazdasági válság, a különböző kormányzati intézkedések (különadók, devizaadós-mentés, brókereszközök utáni kárpótlás, stb.) eredményeként hosszú évekre elvesztette nyereségtermelő képességét. Szektor szinten a veszteség a teljes tőkeállomány 1/3-ára rúgott. Mindezen terhek mellett a magyar bankszektor, köszönhetően a tulajdonosok, a menedzsment és a munkatársak áldozatos helytállásának, megőrizte stabilitását. A 2016–2017-es évek fordulóján már egyértelműen láthatók az első jelei annak, hogy az elmúlt 7 szűk, veszteséges esztendő korszaka lezárult, és jelen információink alapján a bankszektor a növekedés és az igen mérsékelt eredményesség pályájára tud lépni.

Ez a trendforduló a gazdasági életben is bekövetkezett. A gazdaság és a bankszektor működése természetesen nem elválasztható. Így a következő ábrán azt láthatjuk, hogy a gazdasági válság nehéz évei után mostanra a GDP-növekedés társadalmi szinten is stabilan érzékelhető szintre került.

6. ábra: A GDP-növekedés Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU magországaiban.
Forrás: Saját szerkesztés, MBSZ

Amint az az ábrából is látható, a V3-ak és tőlük ugyan némileg lemaradva Magyarország is az európai átlagot meghaladó fejlődési pályára állt rá.

Következtetések, összefoglalás

A magyar bankszektor állapotának bemutatásához a lényegesnek tartott banki adatokat használtuk fel. Ezek alapján a helyzetértékelés kettős: Egyes adataink, pl. a bankszektor tulajdonosi szerkezete, GDP alakulása előremutatnak, és azt jelzik, hogy van rá esély, hogy belátható időn belül felzárkózzunk az Európai Unió fejlettebb országaihoz. Ugyanakkor más lényeges adatok (pl. hitelállomány) és tendenciák pedig azt mutatják, hogy Magyarország a V3 országoktól némileg elmaradt (ld.: http://index.hu/belfold/2016/10/18/lazar_janos_kormanyinfo/). Felelős közgazdászként ehhez annyit kell hozzátennem (amit több gazdasági interjú zárásaként is elmondtam az elmúlt években), hogy visszafordíthatatlanul eljött a kemény munka ideje. Csak a kiszámíthatóság talaján, az extra terhektől megszabadulva, a kitartó és kemény munka eredményeként van rá esélyünk, hogy a

magyar gazdaság – a megerősödő bankszektor aktív közreműködésével – tartósan az EU-átlagot meghaladó növekedési pályán maradjon.

Ehhez a bankszektortól kiszámítható üzleti modellek, alapfunkciókhoz való visszatérés, értéknövelő megtakarítási termékek, folyamatos monitoringgal kísért aktív hitelezés és a pénzügyi kultúra terjesztése várható el (Lautenschläger 2015). A bankszektor felé pedig társadalmi szinten is érezhető bizalomra, az extra terhek megszüntetésére, a kötelezettségek és szerződések maradéktalan betartására és megbecsülésre lesz szükség. Ennek az eléréséhez pedig minden érintettnek a saját területén kell egy-egy lépéssel folyamatosan hozzájárulnia.

Irodalom

Csontos Orsolya – Szalai Zoltán: A globális pénzügyi válság kezelésének nehézségei: elméleti és gazdaságpolitikai tanulságok. *Hitelintézeti Szemle* 2015/3, 5–38.

EBF Facts & Figures – European Banking Sector 2015. Ed.: Dennis Schulz. Kiadó: European Banking Federation, Brussel, 2015.

http://index.hu/belfold/2016/10/18/lazar_janos_kormanyinfo/ (= A régiós országok jobban növekednek, mint Magyarország)

Kovács Levente (2014): Hitelintézeti konszolidáció és adóskonszolidáció. *Magyar Pénzügyi Almanach 2014–2015*, 62–67.

Kovács Levente (2015): Bankszektor a válság árnyékában. *Magyar Pénzügyi Almanach 2015–2016*, 79–82.

Kovács Levente (2016): *A magyar bankszektor Európában* – előadás. Elhangzott: Nyugat-magyarországi Egyetem / Közgazdász Klub, Sopron, 2016. október 17.

Lautenschläger, Sabine (2015): *Reintegrating the banking sector into society: earning and re-establishing trust* – Előadás a 7. Nemzetközi Bankkonferencián, Milánói Egyetem, 2015. szeptember 28.

Merényi Zsuzsanna, Vasné Botár Ágnes, Fritz Sepúlveda Pablo Arnoldo (2016): *Iránytű a pénzügyekhez*. Budapest: Könyvtárellátó.

Nagy Márton (2015): A Növekedési Hitelprogram szerepe a hitelbefagyás elkerülésében és a gazdasági növekedés élénkítésében. *Polgári Szemle: 2015/1–3*. http://www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=653

Patai Mihály (2015): *A magyar bankrendszer régiós vetületben* – előadás, Mérleg és Kihívások Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolci Egyetem/Lillafüred, 2015. október 15.

Patai Mihály (2016): *A magyar bankrendszer regionális vetületben* – előadás, Magyar Közgazdasági Vándorgyűlés, Kecskemét, 2016. szeptember 15.

Fogyasztói racionalitás, Maslow-piramis és egyéb gazdaságtani tévhitek

Dr. Lipécz György

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

A hagyományos közgazdaságtani, üzleti tananyagokban több olyan elméleti megközelítés, állítás van, amely alapjaiban vitatható. Ilyen a fogyasztói hasznosság elmélete, amely matematikailag korrekt, de reménytelenül irreleváns, szembetűnően nincs összhangban mindennapi fogyasztói tapasztalatunkkal.

A Maslow-féle szükséglet-hierarchia problémái, úgy gondolom, szorosan összefüggnek az absztrakt fogyasztói elmélet szemléleti hibáival. A marketingtankönyvek előszeretettel emlegetik a Maslow-piramist mint a fogyasztói magatartás megértésének alapját, de én úgy látom, hogy a tényleges marketingtevékenység: a piackutatók eredményei, a reklámkészítők tevékenysége Maslow-nak homlokegyenest ellentmondanak.

Ezzel a véleményemmel nem állok egyedül, nem én fogalmazok meg először ilyen ellenvetéseket, valamiért azonban a tananyagokban ezek a tévhitek makacsul tovább élnek. Véleményem szerint mind Maslow elméletét, mind a fogyasztói hasznosság elméletét egyszerűen ki kellene hagyni a tananyagokból.

Korrekt, de irreleváns

Az oktatás a kritikai gondolatok születésének is alkalmas terepe: ahányszor előad a tanár egy anyagot, annyiszor van lehetősége azt újra végiggondolni. Ilyen többszöri végiggondolás eredménye az alább következő néhány kritikai gondolat. Másfél évtizeden keresztül tanítottam absztrakt közgazdaságtant (makro- és mikrokonómiát) és ezen belül absztrakt fogyasztói elméletet, és – bár nem tanítottam –, nagyjából ugyanennyi ideje találkozom igen gyakran közgazdászhallgatók szakdolgozataiban, diplomamunkáiban a Maslow-piramissal. Mindkét elmélettel kapcsolatban erős fentartásaim vannak, sőt, elfogadhatatlannak tartom őket. Nem egy bonyolult gondolatmenet eredményeként állítom, hogy tévesek, hanem úgy gondolom, hogy **nyilvánvalóan** tévesek. Azért nyilvánvalóan, mert mindannyian fogyasztók is vagyunk, van fogalmunk, tapasztalatunk a szükségletekről, ily módon

belülről is láthatjuk, hogy ezek az absztrakt összefüggések mennyire távol állnak a valóságtól.

A hagyományos közgazdaságtani, üzleti tananyagokban, fura mód leginkább a bevezető jellegű tankönyvekben szerepelnek leggyakrabban az ilyen alapjaiban vitatható elméleti megközelítések. Ilyen a fogyasztói hasznosság elmélete, amely minden mikroökonómiai alaptankönyvben szerepel. A tananyagbeli helyét olyan kiemelkedő elméleti közgazdászok munkássága legitimálja, mint a Nobel-díjas *Arrow* és *Debreu*. Az elméletet **axiomatikus** szokás a mikroökonómiai tananyagokban bevezetni. Már ezt is kifogásolom, legalábbis egy gyakorlatias gazdasági képzés bevezetésében, mert úgy gondolom, hogy didaktikai szempontból nem ajánlatos az elméleti kifejtést az axiómákkal kezdeni, ellenkezőleg: amikor a hallgató már megismerkedett az elmélet lényeges állításaival, amikor már van egy áttekintése az anyag egészéről, akkor jöhet szóba a szigorú axiomatikus kifejtés – vagy akár el is hagyható. Az axiomatikus felépítés a legmagasabb szintet jelenti, oda nem kell a gyakorlati képzésben fölmászni, és az elméleti képzésben is csak keveseknek.

De ez még csupán didaktikai kifogás. A fő probléma, hogy miközben az elmélet matematikailag korrekt, reménytelenül **irreleváns**: szembeűnően nincs összhangban mindennapi fogyasztói tapasztalatunkkal. Ily módon egy alapvetően gyakorlatias gazdasági képzésben – megítélésem szerint – hasznavehetetlen.

Az alábbiakban 5 pontban próbálom összefoglalni a problémák fő forrásait:

1. A gazdaság téves fogalma. 2. Az egyéni szükségletek téves fogalma. 3. Az egyéni fogyasztó racionalitásának téves feltételezése. 4. A valóságos fogyasztó és a racionalitás világa. 5. Maslow-féle szükséglet-hierarchia problémái.

1. A gazdaság téves fogalma

Az elméleti közgazdaságtan kiindulópontja a „termelés – elosztás – fogyasztás” hármassága, amivel a gazdaság általános fogalmát is definiálni szokták.

A problémák alapja, hogy a gazdaság és a társadalom, illetve a nem gazdasági szféra fogalmát az elméleti tankönyvek nem választják szét. A közgazdasági elmélet számára van egy absztrakt világ, ez a gazdaság világa, ennek főszereplői egyfelől a

szükségletekkel rendelkező fogyasztók, másfelől a nyereségre törekvő termelőegységek. A racionális (azaz módszeres, precíz számításokon alapuló) nyereségmaximalizálás nemcsak a termelőkre, hanem a fogyasztókra is érvényes, itt hasznosságmaximalizálásnak nevezik. Mindenki a saját érdekeit követi, ami ebben az absztrakt világban valamilyen eredmény maximalizálásában jelenik meg: vagy az egyéni hasznosság vagy a profit formájában. A gazdasági modellekben a haszonmaximalizáló fogyasztó igényeit a nyereségmaximalizáló termelők elégítik ki. Mindenki maximalizál, mindenki a gazdaság résztvevője. Ezzel eltüntetik a gazdasági és a nem gazdasági szféra határait. A fogyasztók olyan egyének, akiknek igényei gazdasági javakkal kielégíthetők, ők tehát a vásárló egyének, a *homo oeconomicus* a esetei. Pedig a fogyasztó, a háztartás nem úgy viselkedik, mint egy gazdasági termelőüzem. Nem tartozik bele a gazdaság tulajdonképpeni szférájába. Sőt úgy gondolom, a családnak, a háztartásnak, a modern családnak is inkább premodern, autark jellege van. (Erről lásd egy korábbi cikkemet: Lipécz 2001). Amikor egy anya főz a gyermekének, abban semmiféle nyereségre törekvés nincs jelen, sem pénzben, sem valamilyen absztrakt hasznosság-egységben. Amikor a család a gyerekeknek ruhát vesz, amikor összegzik a gyerekekre költött összegeket, akkor ezzel szemben nem áll semmilyen bevétel, amiből levonva a költségeket nyereséget lehetne kalkulálni. A család persze folyamatosan kapcsolatban áll a tulajdonképpeni gazdaság világával, mert a gazdasági javakat pénzért vásárolja. De ezek felhasználása, továbbá a saját tevékenysége, mint például a főzés és más házimunkák, a gyerekekkel és a családtagokkal való foglalkozás stb, nem tekinthetők gazdasági termelőtevékenységnek. Ez az elméleti tankönyvek világán kívül teljesen magától értetődő. A társasági törvényben felsorolt társasági formák között – természetesen – nincs felsorolva a háztartás. A háztartás a nemzeti gazdagságnak nem **termelője**, hanem **fogyasztója**.

2. Az egyéni szükségletek téves fogalma

A **tankönyvek szükséglet**-fogalmával is problémák vannak. E fogalom mögött egy nagyfokú leegyszerűsítés áll: a javak attól hasznosak, hogy szükségletet elégítenek ki; először vannak az egyén szükségletei, **ezek adottak**, ezért ez a kiindulópont, és ez határozza meg a fogyasztó vásárlói viselkedését. A szükségleteket aztán a termelés elégíti ki; ahányféle szükséglet, annyiféle jószág. A

valóság persze sokkal összetettebb, és a szükséglet fogalma leszűkíti azokat az összetett tényezőket, amelyek a vásárlás indítékául szolgálnak. Egy egyszerű példa: az elmélet szerint, amikor veszek egy kávé, a kávé iránti szükségletemet elégítem ki. De ha találkozom az utcán egy rég nem látott ismerőssel, akkor eldöntjük, hogy beülünk egy kávézóba, vagy inkább egy sörözőbe, vagy sétálunk egyet. Nem a szomjúságunk kielégítése végett iszunk kávé vagy sört, és nem a séta iránti szükségletünket elégítjük ki a sétával, hiszen mindez eszünkbe sem jut, ha nem találkozunk.

Maslow szükséglet-fogalmának problémái, úgy gondolom, – a különbségek ellenére – szorosan összefüggnek az absztrakt fogyasztói elmélet szemléleti hibáival. Maslow 1943-as, később továbbfejlesztett – és mindmáig igen népszerű – elméletének fő állítása, hogy az **egyéni szükségletek határozzák meg az egyén viselkedését, magatartását**. Ez ugyanolyan jellegű, de még súlyosabb leegyszerűsítés, mint amit a gazdasági tankönyvekben látunk, miszerint az egyéni szükségletek határozzák meg a **fogyasztói** viselkedést. Bármilyen tevékenységünk indítéka tehát az egyéni szükséglet, és ezek között ott van az „önmegvalósítás szükséglete” is, ami Maslow érdeklődésének középpontjában állt. A gazdasági elméletek leszűkített szükségletfogalma mögött legalább ott áll a fizetőképes kereslet kézzelfogható és reális fogalma, a szükséglet **általános** fogalma mint magatartásunk, viselkedésünk alapja, viszont meghatározatlan és üres fogalom.

Hogy milyen indítékok állnak cselekedeteink mögött, arra motivációelméletek sokasága próbál eligazítást adni. Hogy nem egy elmélet van, hanem sok, az teljesen érthető, hiszen életünk, társadalmi létünk annyira összetett, szerepeink annyifélek és olyan színesek, hogy ezt egyetlen elmélet nem tudja leírni. Hasonló a helyzet a kommunikáció elméletével: csak elméletek vannak, de nincs egyetlen elmélet, mivel a kommunikáció is olyan összetett és olyan sokféle, hogy az elemzéshez szempontok sokasága kínálkozik, és ennek megfelelően elméletekből is soknak kell lennie.

3. A fogyasztó racionalitásának téves feltételezése

Az elméleti közgazdaságtanban a **racionalitás** az alapvető módszertani kiindulópont. A racionális döntés minden szereplőre, így a fogyasztóra is egyformán jellemző.

A racionális fogyasztó jól meghatározott **hasznossági függvénnyel**, illetve **preferenciákkal** rendelkezik, ráadásul nemcsak egy-egy termékre vonatkozóan, hanem bármely elképzelhető fogyasztói kosárra vonatkozóan is. Aztán, figyelembe véve a – számára külsőleg adott – árakat, továbbá a fogyasztó jövedelmét, matematikailag is precíz módon meghatározza önmaga számára az optimális fogyasztói kosarat, **összhasznát maximalizálva**.

Ez nyilvánvalóan ellenkezik mindennapi fogyasztói tapasztalatainkkal:

a) Természetesen nem rendelkezünk minden termékre – különösen nem bármely elképzelhető fogyasztói kosarunkra vonatkozóan – hasznossági függvénnyel vagy rendezett és következetes preferenciákkal. Ha rendelkeznénk, valami halvány érzetünk lenne róla.

b) Nem jellemző ránk, fogyasztókra, a haszonmaximalizás axiómája sem. Nem akarunk mindenáron egyre nagyobb hasznosságérzetet elérni, a piackutatók ezt pontosan tudják, és a fogyasztási javak növekvő tömegének értékesítése a piackutatók, reklámpszichológusok óriási erőfeszítését igényli.

c) Nem jellemző ránk a racionalitás sem. Amikor leemelünk a polcra egy üveg sört, ezt nem előzi meg a hasznossági függvényünk precíz matematikai analízise. Nem arról van szó, hogy irracionális lenne a fogyasztó, hogy kifejezetten ésszerűtlenül, a józan észnek ellentmondó döntéseket hozna. Sokszor, sőt általában megfontolt döntéseket hoz, de emögött jellemzően nincs túl sok módszeresség. Vannak esetek, amikor egyfajta elemi módszerességet igénybevesz, pl egy lakásvásárlásnál, a továbbtanulásnál, a főiskola vagy az egyetem megválasztásánál, vagy amikor arról kell dönteni, hová menjen nyaralni a család. Ilyenkor néhány döntési lehetőség áll a fogyasztó előtt és – a rendelkezésre álló információkat figyelembe véve – kielégítően jó döntést lehet hozni. Sokszor a megszokás, a korábbi döntések ismétlése vagy pillanatnyi hangulat, vagy alkalmi körülmények befolyásolják a döntésünket, mint a fentebbi kávézásos példában.

Az **racionális fogyasztó** absztrakt fogalma tehát kétszeresen is problematikus, egyrészt túl absztrakt, az elmélet alkotói (és nyomukban a tankönyvek) elvonakoztatnak a valóságos fogyasztók lényeges jellemzőitől, másrészt viszont olyan sajátosságokkal ruházzák föl, amelyek a valóságos fogyasztókra egyáltalán nem jellemzők.

A fogyasztóra vonatkozó axiómák és definíciók lehetővé teszik, hogy az absztrakt fogyasztó absztrakt szükségleteiből és precízen leírható preferenciából, hasznossági függvényéből kiindulva kiépítsék a racionális fogyasztói döntések kerek

elméletét, amihez a termelés elméletét kapcsolva kikerekíthető egy általános egyensúlyelmélet. Az elmélet végletes absztraktságát több irányzat is megpróbálta enyhíteni, az elméletet a realitások felé elmozdítani. Ezek közül kiemelendő a korlátozott racionalitás *H. Simon*-féle elmélete és a viselkedés-gazdaságtan, amelynek alapjait *Kahnemann* és *Tversky* fektette le. Ezek érdemleges és érdekes eredmények, az említett kutatók Nobel-díjat is kaptak értük. Az elemzés kerete azonban változatlan, továbbra is stabil preferenciákkal (hasznossági függvénnyel) rendelkező **racionális** piaci szereplők racionális döntései adják a kiindulópontot, és a valósággal való találkozást az elmélet úgy fogalmazza meg, hogy a valóságos fogyasztó **megsérti az axiómákat**, az „anomáliák” elemzése alapján azonban a feltételezéseket igyekeznek enyhíteni.

4. A valóságos fogyasztó kapcsolata a racionalitás világával

Az egyén mint fogyasztó maga nem racionális, de racionális gazdasági és társadalmi viszonyok között él.

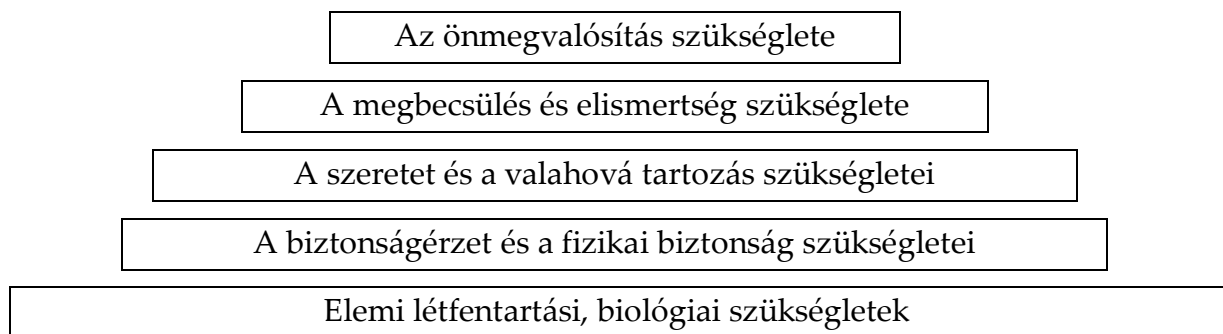
A legegyszerűbb kapcsolat a gazdasági racionalitás világával, hogy a fogyasztó vásárol. A vásárlás révén a fogyasztó a gazdasági szférában alkalmazott racionális döntések eredményét vásárolja meg. Mondhatni, megvásárolja a racionalitást, mégpedig olyan szintű racionalitást, amely mellett eltöri az ő mindennapi ésszerűsége, döntéseinek józansága. Ha vásárolunk egy autót, abban olyan magas szintű technikai és – nem mellesleg – gazdasági tudás, azaz racionalitás tárgyiasult, amellyel nem hasonlítható össze az az ésszerűség, amivel megfontoltan kiválasztottuk a nekünk leginkább megfelelő gépkocsit. Ráadásul most már olyan szoftverhez is hozzájutunk, például egy okostelefon vásárlásával, amely megtervezi az úticélunkhoz vezető legrövidebb vagy leggyorsabb útvonalat. De ha hagyományos módon, térkép segítségével tájékozódunk, a térkép is mérhetetlen sok információ racionális feldolgozásán alapul, és a példákat folytathatnánk a végtelenségig. A világ, amiben élünk, racionálisan megalkotott és szervezett világ, amelyben rutinosan mozgunk, élvezzük az előnyeit – anélkül, hogy átlátnánk ennek a világnak a működési elveit. Egy-egy részének a megalkotásában vagy működtetésében esetleg magunk is részt veszünk mérnökként, szervezőként, vagy valamilyen szakemberként. De nekünk fogyasztóként, egyénként a mindennapi

életünkben nincs szükségünk, de lehetőségünk se arra, hogy ilyen magas szinten racionális döntéseket hozzunk.

A gazdasági szférán túli világ is racionális világ, a társadalom, amelyben élünk – minden problémájával együtt is – racionálisan szervezett társadalom. Mindennapi életünk része az is, hogy használjuk a racionális társadalmi intézményeket: a jogrendszert, az autópályák racionálisan megtervezett rendszerét, a városi közlekedés jól szervezett rendjét, a jelzőlámpák megtervezett és összehangolt működését, az oktatás, az egészségügy rendszerét, a demokratikus intézményeket.

5. A Maslow-féle szükséglethierarchia problémái

Maslow elmélete nem gazdaságelmélet, de gazdasági könyvek gyakran hivatkoznak rá. A szükségletekről Maslow úgy gondolta, hogy azok hierarchikusan egymásra épülnek, mivel a magasabb rendű szükségletek csak akkor fejtik ki hatásukat, ha az alacsonyabb rendűek már kielégültek. Később elterjedt, hogy ezt a hierarchiát piramis formájában ábrázolják, és az elemi fiziológiai szükségletek adják a piramis talapzatát.

Az elméletet megszületése óta bírálják. Mondhatni nem is nagyon fogadják el, még azok a tankönyvek is éles bírálatokat fogalmaznak meg, amelyek nem tudnak megszabadulni Maslow sémájától.

A fő probléma az – ahogy fentebb már említettük –, hogy a szükségleteket eleve adottnak feltételezi, még a leginkább magasrendű szükségletet, az önmegvalósítás szükségletét is. Bármit teszünk, azért tesszük, mert valamilyen szükségletünket elégítjük ki vele. Ezzel a szükséglet fogalmát kitágítja, az egyéni viselkedés motivációit pedig leszűkíti és leegyszerűsíti.

Gyakori és általános az a kritika, hogy a hierarchia feltételezése sem felel meg a valóságnak: a magasabb rendű motívumok a legelemibb szükségleteket is felülírhatják, például egy éhségstrájk ezt jól szemlélteti. Azt gondolom, hogy ez jogos észrevétel, de Maslow szükségletfogalmának elemi problematikusága, sematikusága ezt az észrevételt már másodlagossá teszi.

Cselekedeteink, viselkedésünk, magatartásunk magyarázó tényezői rendkívül összetettek, ezeknek feltárására-megértésére ez a séma alkalmatlan. Részletesebb kritika helyett álljon itt két példa. Az autógyárak annak érdekében, hogy az ő terméküket vegyék a vásárlók, a reklámokban nem a műszaki paramétereket emlegetik, hanem például látunk egy fiatal párt, akik szemmel láthatóan éppen haragban vannak, amikor beszállnak a szép autójukba. Csendesen elindul a motor, gyönyörű tájakon száguldanak át, aztán egyszer összenéznek, elmosolyodnak, és a harag már el is szállt.

Ha ruhát vesz valaki, azt nem elegendő a ruhaszükséglettel magyarázni. Lehet, hogy bánatában ment a hölgy ruhát venni, és hasonló ruhája már van otthon több is. Ha közeleg a tél, csináltathat magának egy rókaprémes kabátot, vagy vehet egy használt kabátot. Vagy ahogy *Polányi Károly* elemzi egy helyütt: abból, hogy valaki éhes, semmi határozott nem következik. Lehet, hogy egy elegáns étterembe megy be, vagy éppen elhalasztja az evést, mert – bár pénze volna elég – de nem érzi jól magát egy ilyen étteremben. De az is lehet, hogy lopni fog egy boltban. Vagy amikor egy külügyminiszter újságírókkal reggelizik – az indítékok, motivációk milyen bonyolult hálója rejlik emögött! „Éhesek, ezért esznek” – ki elégedne meg egy ilyen magyarázattal? Az „alapvető szükségletek” kielégítése – ahogy a többié is egyébként – mindig beágyazódik a „magasabb rendű” igények, a szokások, tradíciók, társadalmi státus, elvárások bonyolult hálózatába.

A vállalatgazdaságtani és a marketingtankönyvek előszeretettel említik a Maslow-piramist mint motivációs elméletet, a fogyasztói magatartás megértésének alapját, de én úgy látom, hogy a tényleges marketingtevékenység: a piackutatók eredményei, a reklámok hatásmechanizmusai Maslow-nak homlokegyenest ellentmondanak.

Összegzés

A fogyasztói racionalitásról, a fogyasztók hasznossági függvényéről, Maslow elméletéről alkotott véleményemmel nem állok egyedül, nem én fogalmazok meg először ilyen ellenvetéseket. Valamiért azonban a tananyagokban ezek a tévhitek makacsul tovább élnek. Az is gyakran előfordul, hogy Maslow elméletének bemutatásával egyidejűleg felsorolják a bíráló észrevételeket is, amitől úgy tűnhet, hogy itt egy eldöntetlen vitáról van szó. Véleményem szerint azonban Maslow sémája nem fogadható el, és a a fogyasztói hasznosság elméletével együtt egyszerűen ki kellene hagyni a tananyagokból.

Irodalom

- Hunyady György – Székely Mózés (szerk.) (2003): *Gazdaságpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kahneman, Daniel – Tversky, Amos (1998): Kilitáselmélet: A kockázatos helyzetekben hozott döntések elemzése. In: Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 82–112.
- Lipécz György (2001): Gondolatok az absztrakt közgazdaságtan hasznáról. In: G. Márkus György (szerk.): *Tudományos Közlemények, 5. szám*. Budapest: Általános Vállalkozási Főiskola, 83–89.
- Polányi Károly (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Rabin, Matthew (2008): *Pszichológia és közgazdaságtan*. Budapest: Alinea.
- Dr. Roóz József – Dr. Heidrich Balázs (2010): *Vállalati gazdaságtan és menedzsment alapjai*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola.
- Simon, Herbert A. (1983): *Korlátozott racionalitás. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Varian, Hal R. (2001): *Mikroökonómia középfokon. Egy modern megközelítés*. Budapest: KJK-Kerszöv.
- Zalai Ernő (2011): *Matematikai közgazdaságtan. I. Általános egyensúlyi modellek és mikroökonómiai elemzések*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Speciális mentális terek és fejlesztési lehetőségeik Romániában¹

Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

A tanulmány a romániai, jellemzően erdélyi román *țara* területi entitás jellegzetességeit, osztályozási szempontjait és jelentőségét igyekszik feltárni. A román szakirodalomban az elemzett területek speciális mentális terekként jelennek meg: sajátos hegyvidéki civilizációt konzerváló téregységként elemzik őket, de szisztematikus vizsgálatuk csak néhány éve kezdődött el a tudományos kutatásokban. A tanulmány mindezek elemzésén túl kitér a *țara*-k jövőjére és fejlesztési lehetőségeire is.

Román mentális terek

Amikor 1918 végén Nagy-Románia új határai körvonalazódtak, egyre több társadalmi, politikai, közigazgatási és gazdasági probléma indukálódott a területén. Az országrészek közötti nagy történelmi és hagyománybeli különbségek hátráltatták az egységesítő központosítási törekvéseket, amelyek Nagy-Románia történetét jellemezték. Ezek a különbségek napjainkra is fennmaradtak, ezt a szociológusok, a választási eredmények területi megoszlásai, a gazdasági különbségek és az etnikai jellegzetességek is alátámasztják.

A területi értelemben is sokszínű mai Románia esetében is izgalmas kérdés azt vizsgálni, hogy milyen térbeli sajátosságokkal bír és miképpen osztják kisebb területi egységekre. A legérdekesebb a mentális terek vizsgálata, az, hogy a román köztudatban és a szakirodalomban milyen módon jelennek meg a különböző térfelfogások. Amit napjainkban a román szakirodalom mentális tereknek nevez, azok sokrétű területi entitásokként jelennek meg és hierarchiába szerveződnek. A románok számára a következő mentális terek léteznek a nemzetet illetően:

¹ Jelen tanulmány megírását az OTKA K 104801 „A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurdítások a XX–XXI. század fordulóján)” elnevezésű pályázat segítette.

1. *A nemzeti mentális tér:* ez túlmutat a mai Románia határain, és tulajdonképpen az 1918-40 között létrejött Nagy-Románia határai között értelmezhető;
2. *A provinciák földrajzi-történelmi terei:* Dobrudzsa (Dobrogea), Munténia (Muntenia), Olténia (Olténia), Bánát (Banat), Kőrös-vidék (Crişana), Erdély (Transilvania), Máramaros (Maramureş) és Moldova;
3. *Etnográfiai terek (ţara-k):* amelyeket sajátos kultúra, szokások és hagyományok jellemeznek;
4. *lakhely szerinti terek, települések;*
5. *metropolisz terek* (különösen a főváros agglomerációja).²

Speciális mentális tér: a ţara entitás

Jelen tanulmányban nem térünk ki az összes román mentális tér leírására, hanem egyetlen érdekes területi entitást emelünk ki és vizsgálunk: ezek a *ţara* térségek, amelyek jellemzően Erdély területén találhatóak.

A *ţara* sajátos mikrotérség, melynek történelme a középkorig nyúlik vissza, amely időszakban adminisztratív-politikai szerveződési rendszerként működött. A szám szerint 18 ilyen térség hegyvidéki elhelyezkedésű és ez a sajátosság nagyban meghatározza a lakosság gazdasági lehetőségeit is, de nagyon érdekes jelenség, hogy egy-egy ilyen térségnek azonos hagyományai, szokásai, népviselete alakult ki.³

A *ţara-k* szisztematikus feltérképezését és vizsgálatát Pompei Cocean kolozsvári geográfus indította útjára az elmúlt években, és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretein belül lehetővé tették azt, hogy doktoranduszhallgatók segítségével minden ilyen térségről disszertációk, illetve ezek alapján monográfiák készülhessenek.⁴

Érdekes megfigyelni, hogy több román szakértő a román civilizáció bölcsőjének tekinti ezeket a térségtípusokat, és az a tény, hogy e terek történelme a középkortól a jelenig folytonosságot mutat, a kontinuitás-elmélet egyik megcáfolhatatlan alapkövévé emeli őket a románok számára. Ez azt is jelenti, hogy a szakemberek szerint a *ţara-k* a román nyelv és nép genezisében nagy szerepet

² Cocean 2008. 37.

³ Pavel 2012; Cocean 2012

⁴ Lásd például: Puşcaş 2007; Pavel 2012; Pop 2011; Vilcea 2012

játszottak és a román nép születésének, formálódásának első regionális megnyilvánulásaiként tartják őket számon.⁵

A *țara* térségtípus történelmének leírása kapcsán kitérnek arra, hogy ezeknek a tereknek mindig volt egy központi települése, amely védelmi, politikai és gazdasági funkciókat látott el, vagyis a hatalom helyszíneiként értelmezhetőek egy-egy sűrűn lakott agrártérségben.⁶ A szakirodalomban megjelenik a térség védelmi funkciója, amely a hegyvidéki elhelyezkedés okán kiemelkedő jelentőségű, a hegy sajátos szerepe okán az ott élő közösségek hathatósan védekezhettek a vándorló népek ellen is. Ez alól akadnak kivételek is, például a Țara Moșilor, Țara Hațegului, Țara Zarandului és Țara Beiușului.⁷

Több szakirodalmi feldolgozás is utal külföldi párhuzamokra, amelyek a *țara* jelenségét más országokban fellelhető térségtípusokkal rokonítják. Ilyen rokonságot vélnek felfedezni a francia 'pays', az olasz 'paese', a spanyol 'pais', a német 'land', valamint az orosz 'crai, strana' esetében.⁸

A *țara*-k a földrajzi információ bázisai, egy meghatározó genetikai-földrajzi kódot jelentenek, amelyek mentális térré alakultak. Nagy jelentőséggel bír az a tény, hogy ez a térségtípus még mindig a területi identitás hordozója, hiszen erős regionális identitással találkozunk bármelyikben. Nemhiába köthető össze a *țara* neve és az ott lakók megnevezése: pl. Țara Maramureșului – maramureșan – máramarosi; Țara Moșilor – moș – móc. Ugyanakkor a *țara*-k olyan „területi prototípusok”, amelyeken új regionális struktúrák épülhetnek vagy újraépülhetnek.⁹

Genézisét tekintve egyes vélemények szerint a *țara* kialakulásának alapját a faluközösségek és azok szövetségei alkották, a mai napig konzerválják a nemzethemzetséghez való tartozást, így lehetnek „a román spiritualitás legfontosabb őrzői”.¹⁰

Etimológiai szempontból a *țara* szó a latin „terra” szóhoz köthető, amely a neolatin nyelvek többségében 'föld'-et jelent, de a román nyelvben mindez kibővül a 'régió, vidék, terület, ország, síkság' jelentésekkel. De feltűnő a *țara* és a *țăran*

⁵ Surd 2005; Pușcaș 2007

⁶ Surd 2005

⁷ Pușcaș 2007

⁸ Pavel 2012; Pușcaș 2007; Pop 2011; Cocean 2012

⁹ Surd 2005: 48.

¹⁰ Pușcaș 2007: 16.

(földműves) szavak etimológiai rokonsága is, ugyanis közös etimológiai gyökérből ered a 'föld' és annak 'művelője, az emberi tényező' megnevezése is.

A *țara* szó a román nyelvben különböző konnotációkkal bír, amelyek közül a legrelevánsabbak a következők:

- sík terület, a hegyvidék ellentéte, amely kedvez a mezőgazdasági termelésnek (népi értelmezés);
- középkori adminisztratív-politikai forma;
- egy nép által lakott térség, amely adminisztratív és politikai értelemben országgá szerveződik;
- egy hely, valaki született vagy él ('haza' értelemben);
- vidéki térség;
- etnográfiai mentális tér: azonos hagyományok, szokások, népviselet.¹¹

A területhasználat tekintetében a *țara* térségtípus vegyes képet mutat, ugyanis a térség domborzati meghatározottságától függött, hogy az alapvetően agrártérségben melyik ágazat dominált, de összességében hármassal jellemezte őket: agrártermelés – erdőgazdálkodás – állattenyésztés.

A hegyvidék, különösen a Kárpátok a román nép számára archetipikus mentális térség, kiemelik a menedékhely funkcióját, amely a hegyvidéki nép számára biztosítékul szolgált különösen a népvándorlások korában. Ennek a speciális mentális térnek számos olyan jellemzője is van, amely okán külön elemzendő és értékelendő. Ilyenek például az alábbiak:

- a *speciális mesterségek* megjelenése az egyik fő különlegesség: az állattenyésztés, a fafeldolgozás és a bányászat kiemelendő a hegyvidéken;
- a *felhalmozott hagyományok és szokások* szintén megkülönböztető jegyként szolgálnak: például a pásztorok fesztiváljai és vásárai csak itt lelhetőek fel;
- a *sajátos mitológia* térnyerése: a szellemek, tündérek, farkasemberek, törpék benépesítik a hegyvidéki nép fantáziáját, meséit, balladáit – a leghíresebb román népballada, a *Miorița* történéseinek helyszíne is a hegyvidék;
- a *föld, mint tulajdon ideájának megjelenése*: a „mi földünk” érzete, a románság erdőkhöz, hegyekhez való kötődése kiemelkedő.¹²

Miközben a *țara*-k speciális hegyvidéki civilizációt konzerváló téregységként jelennek meg a szakirodalomban,¹³ legtöbbjük a hegyvidék és az alacsonyabb fekvésű

¹¹ Pavel 2012

¹² Cocean 2006

domborzati forma találkozásánál jött létre, mely által ki tudták használni mindkét forma előnyeit: a hegyvidék védelmi funkcióját és a síkvidék termőföldjeit. A számos domborzat alapján történő tipizálásból a jelen tanulmányban kettőt emelünk ki.

Az egyik tipológiai kísérlet három csoportba osztja őket:

1. hegyvidék és alacsonyabb fekvésű terek kombinációja (Kárpátok belső ívében): Țara Năsăudului, Țara Lăpușului, Țara Chioarului, Țara Hațegului, Țara Amlășului;
2. előbbiek megduplázódó terei a Kárpátok külső ívében: Țara Zarandului, Țara Severinului, Țara Vrancei, Țara Beiușului, Țara Oașului, Țara Silvaniei;
3. hegyvidéki térségek: Țara Maramureșului, Țara Moșilor, Țara Almăjului, Țara Loviștei, Țara Dornelor.¹⁴

Egy másik felosztás szerint:

1. térség egy hegyvidéki folyóvölgyben, magas és közepesen magas hegyek által körülölelve: Țara Moșilor;
2. hegycsúcsok által körbevett térségek a Kárpátok belső medencéiben: Țara Maramureșului, Țara Dornelor, Țara Bârsei, Țara Loviștei, Țara Almăjului;
3. a Kárpátok és nyitottabb, alacsonyabban fekvő térségek találkozásánál: Țara Zarandului, Țara Beiușului, Țara Hațegului, Țara Oașului;
4. Kárpátok körüli térségek (pericarpatic): Țara Vrancei, Țara Severinului, Țara Făgărașului, Țara Amlășului, Țara Năsăudului, Țara Lăpușului, Țara Chioarului.¹⁵

¹³ Pavel 2012

¹⁴ Pavel, 2012

¹⁵ Pușcaș 2007. A Țara-k lakói többségében román nemzetiségűek (Cocean 2012), de néhány ilyen térségben magyarok is élnek és emiatt, vagy a magyarlakta térségekhez való közelségük okán a legtöbb ilyen regionális képződménynek magyar neve is van. Például: Țara Moșilor – Mócok földje; Țara Făgărașului – Fogarasföld; Țara Bârsei – Barcaság; Țara Hațegului – Hátszeg; Țara Năsăudului – Naszód; Țara Lăpușului – Lápos-vidék; Țara Chioarului – Kővár; Țara Silvaniei – Szilágyság; Țara Zarandului – Zaránd.

A țara térségek fejlesztési lehetőségei

A țara regionális entitás esetében nagyon fontos három különböző idősík vizsgálata: a múlt feltérképezése, a jelen sajátosságainak a feltárása és a jövő lehetőségeinek kiépítése.¹⁶ A térségek jövőjét és fejlesztését napjainkban már szintén számos szakirodalmi munka igyekezett körülírni, feltárni. A szerzők nagy része kihangsúlyozza az elemzett térségekre jellemző kohéziót, azokat a sajátosságokat, amelyek csak ezekre a térségekre jellemzőek, és a komplexitást, ahogyan ezek a sajátosságok egyedi módon jelennek meg.¹⁷

Az elemzett térségekben sajátos regionális identitás alakult ki¹⁸, amely a helyi közösségeknek a helyhez való különös kötődését jelenti és a területi kohézió alapját alkotja, ebből adódik „a több évszázados sajátosságokkal rendelkező etnográfiai mentális tér-jelleg”¹⁹. A területi kohézió megléte a țara-k számára lehetőséget adhat arra, hogy fejlesztési régiókká váljanak, különösen azért, mivel önálló „márkát” alkotnak, képviselnek. Ezen márka egyedi sajátosságait négy kategóriába sorolják: a *folklór, az építészet, a történelem és a komplex kulturális-etnográfiai jegyek* különböző módon jellemzik az elemzett tereket.²⁰ Az 1. táblázat ezeket a sajátosságokat összegzi, kiemelve azon térségeket, amelyek esetében a legrelevánsabban jelentkeznek.

¹⁶ Ilovan 2013

¹⁷ Cocean 2012; Surd 2005; Pușcaș 2007; Pavel 2012; Pop 2011

¹⁸ Ilovan 2013

¹⁹ Cocean 2012

²⁰ Cocean 2012

Sajátosságok	Țara-k, amelyek esetében a sajátosságok relevánsak
A <i>folklor</i> : sajátos zenei, néptánci és népviseleti elemek megjelenése	Țara Oașului, Țara Năsăudului, Țara Almăjului, Țara Vrancei
Az <i>építészet</i> : a fa felhasználása, feldolgozása kapcsán kialakult építészeti sajátosságok révén bír jelentőséggel, mint a fatemplomok, faházak, zsindeletetű vagy zsúpfedeles csűrök, pajták	Țara Maramureșului, Țara Lăpușului, Țara Moșilor;
A <i>történelem</i> : jelentős történelmi örökség – várak, épületek –fellelhetősége	Țara Chioarului, Țara Zarandului, Țara Hațegului, Țara Amlășului, Țara Loviștei
A <i>kulturális-etnográfiai sajátosságok</i> : olyan térségekre jellemzőek, ahol az anyagi és szellemi értékek komplex módon jelennek meg, és ezen értékek nagy része etnográfiai eredetű. Ezekben a térségekben a történelmi és építészeti elemek szintén jelen vannak	Țara Dornelor, Țara Silvaniei, Țara Beiușului, Țara Bârsei, Țara Vrancei, Țara Severinului

1. táblázat: A țara területi entitások sajátosságai. Forrás: Cocean 2012 alapján saját szerkesztés

A țara-k jövőjét és fejlesztési lehetőségeit vizsgálva a szakirodalom a következő fontos lehetőségeket emeli ki: a helyi sajátosságok kiaknázása, a helyi identitás erősítése; helyi termékek előállítás és azok forgalmazása; sajátos térségi atmoszféra megteremtése különböző események (koncertek, fesztiválok, sport és kulturális rendezvények), szolgáltatások (éttermek, kávézók, galériák, wellness) és szimbólumok használata (térségi marketing, identitás-erősítés) által.²¹

Számos elemzés kiemeli a *falusi turizmus* szerepét ezekben a sajátos vidéki terekben, amelyek az említett látványosságok, lehetőségek és egyediségek miatt vonzóak lehetnek a turisták számára. A falusi turizmus fejlesztése ezekben a térségekben összekapcsolódhat számos szociális és egyéb probléma megoldásával is: hozzájárulhatna új munkahelyek létrehozásához, pozitív hatással lehetne az épített és kulturális örökségvédelemhez, a tájvédelemhez, a hagyományok megőrzéséhez.²²

²¹ Ilovan 2013

²² Pușcaș 2007; Pavel 2012; Pop 2011; Vilcea 2012; Cocean 2012

Mindezek az említett fejlesztési lehetőségek szorosan kapcsolódnak az Európai Unió 2014-2020 közötti regionális politikai koncepciójához, amely kiemeli a helyi közösségek szerepét a saját fejlesztéseik terén.²³

Irodalom

- Coccean, Pompei (2012) The Future of „Lands” in Romania. *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, 2012. 56, (1). 11–19.
- Coccean, Pompei (2008) Stages in the Formation of the Romanian Mental Space. *Romanian Review of Regional Studies*, 2012. Vol. IV, Nr. 2. 31–42.
- Coccean, Pompei (2006) The Carpathians as Archetypical Mental Space of the Romanian People. *Romanian Review of Regional Studies*, 2006. Vol. II, Nr. 2. 3–8.
- Ilovan, Oana-Ramona (2013): Integrating the „Lands” of Romania in the Experience Economy. *Romanian Review of Regional Studies*, 2013. Vol. IX, Nr. 1. 91–98.
- Pavel, Ion Horațiu (2012): *Țara Amlășului: studiu de geografie regională*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Pop, Ana-Maria (2011): *Țara Bârsei: studiu de geografie regională*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Pușcaș, Angelica (2007): *Țara Chioarului: studiu de geografie regională*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Surd, Vasile (2005): Regions in Romania: Purpose and Territorial Realities. *Romanian Review of Regional Studies*, 2005. Vol. I, Nr. 1. 47–50.
- Vîlcea, Ioana-Cristina (2012): *Țara Severinului: studiu de geografie regională*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

²³ Ilovan 2013

Szakmatörténet és szaknyelvtörténet Brassai *Bankismeret* című művében

Dr. Sturcz Zoltán

c. egyetemi tanár, BMGTE

A legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak a reformkori nagy művei – *Hitel, Világ, Stádium* – rendkívüli hatással voltak kortársaira. Gondolataiból kiindulva a hitel, a bank, a pénzügyek kérdésköre sokakat inspirált hasonló tematikájú munkák, tervezetek írására. Az erdélyi polihisztor, Brassai Sámuel (1797–1897) is ezen alkotók sorába tartozott.

Brassai nyelvalkotó és főleg szaknyelvalkotó tevékenysége kevésbé feltárt, pedig ez irányú munkássága igen sokoldalú, mivel polihisztorként számos, egymástól távol álló tudományágat, egyben szaknyelvet művelt. A tudományágak között az egyikkel – a szakmatörténeti, gazdaságtörténeti szempontból jól feltárt gazdaságtudománnyal – évtizedeken át foglalkozott. Ennek szaknyelvi világát bátran formálta, alakította, és egyben a témakörben alkotó szerzőtársait ő is hasonló művek írására sarkallta.

Legismertebb és egyben legnagyobb terjedelmű gazdaságtudományi munkáján: a *Bankismeret*-en (1842) túl mintegy negyven tágabb értelemben vett gazdasági tárgyú művet, tanulmányorozatot, cikket írt: részben tudományos, részben ismeretterjesztő jelleggel. Brassai a maga gazdasági szaknyelvét ugyanúgy, mint az általa művelt egyéb más tudományágak szaknyelvét, nyelvészeti alapelveinek – mondatközpontúságának –, sajátos stílusának, egyéni szóalkotási, mondhatni nyelvtechnológiai módszereinek megfelelően alakította. A különböző műfajokra, szerepekre is bontható nyelvalkotó, szövegalkotó tevékenysége az erdélyi, de egyben a tágabb magyar gazdasági szaknyelvtörténet szerves részét képezi.

Munkássága párhuzamba állítható a korabeli, más, hasonló témájú magyar művekkel is, és megállapítható, hogy művei – mind szakmatörténeti, mind szaknyelvtörténeti, mind pedig szakmai nyelvművelési szempontból – az egyetemes magyar kultúrtörténet és tudománytörténet kiemelkedő alkotásaiként tarthatók számon.

1. Tudásközösség, beszélőközösség és történetiség

Ha a különböző szakterületi, szakmai közösségeket megvizsgáljuk, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy ezek ún. kételemű közösségek: szakmai tudásközösségként és ezzel szerves kapcsolódásban szaknyelvi diskurzusközösségként (beszélőközösségként) működnek. Kautz Gyula, a XIX. század jeles közgazdasági szakírója 1860-ban egy jegyzetében a következőket írja: „Egy tudomány története lényegének része, rendszerének alapja; szükséges segédeszköze tovább fejlesztésének, és feltétele mélyebb megértésének.” (Az már sajátos és szerencsétlen tény, hogy nagy ívű és részletező gazdaságtörténeti művéből éppen – írásunk hőse – Brassai maradt ki. Nehéz lenne kideríteni az okát, hogy miért. Nem találtam semmiféle magyarázatot erre vonatkozólag.)

Sokkal problematikusabb az a kérdés, hogy miért nem tartjuk a szakmatörténet, pontosabban a szakmatörténetek részének az egyes szaknyelvtörténeteket, hiszen ezeket is a szakmák alapvető ismeretéhez tartozó tényeknek, ismereteknek kellene tekintenünk. Úgy tűnik, hogy ehhez a feltáró munkához sem a szakmatörténeti műveket alkotó szakembereknek, sem pedig a nyelvtörténeti kérdésekkel foglalkozó nyelvészeknek nincs nagyobb késztetésük.

Éppen ezért most egy szaknyelvtörténeti időutazásra, egyben nyelvi játékokra invitálom a kedves olvasót: Képzelve magát időben az 1836. év novemberébe, helyileg pedig a Pesti Nemzeti Kaszinó nagytermébe. Kezébe veszi a Jelenkor legfrissebb számát, ami egyébként hetente kétszer jelenik meg – magyar nyelven – és, amit Széchenyi támogat. A hírek között a következőket olvassa:

A pénzhajtár megállapítja, hogy a pénz böcsének habzása, a pénzdagály, a pénzcsernőkök haszonkémelő cselekménye meg a pénzápoló intézetek rosszul megválasztott útja miatt az álladalom az államtönk felé iparkodik.

A szövegünk – általam konstruált – álhír, de szavai, szövegezése minden tekintetben az 1830-as évek gazdasági szaknyelvhasználatát idézi: a szavak, a kifejezések az alakuló gazdasági szaknyelvünk sajátos termékei. (Ezek között Brassai által használt szavak is megjelennek.) Ráadásul ezt a témát, illetve hírt akár két-három korabeli nyelvi változatban is rögzíthetnénk, mivel az ún. szaknyelvi standard még nem alakult ki. A nyelvi játék további része, hogy a kedves olvasó fordítsa magyarról magyarra a szöveget. A próbálkozások bizonyára rendre elakadnának, ezért magunk kínálunk egy szakszerű fordítást. Mai szaknyelvünkön így hangzik a szöveg:

A pénzügyminiszter megállapította, hogy az árfolyam-ingadozás, az infláció, a bankárok spekulatív ügyletei és a bankok rosszul megválasztott ajánlatai miatt államcsőd fenyeget.

2. Brassai Sámuel, a polihisztor, a közgazdász

Mielőtt továbblépnénk, mutassuk be a címben jelzett szereplőnket. Brassai Sámuel 1797-ben, Erdélyben, a fenséges Székelykő lábainál, a csodálatos Torockó-vidéken, Torockószentgyörgyön született; és száz évig élt, 1897-ben hunyt el Kolozsváron, a híres Házsongárdi temetőben nyugszik. Élete a 10-es szám „bűvöletében” telt el, mivel 10 évtizedet élt, önmagát az élete vége felé a „százal haladónak nevezte; 10 szakterületet művelt, úgymint: nyelvészet, bölcsélet, pedagógia, esztétika, gazdaságtan, statisztika, természettudomány, matematika, meteorológia, botanika, és egyáltalán nem mellékes, hogy 10 nyelv ismeretének a birtokában volt.

Mikó Imre – Brassai legalaposabb méltatója – Brassai Sámuel a „legnagyobb erdélyi polihisztornak” nevezte. Úgy gondolom, hogy – nem tagadva Mikó jelzős szerkezetét sem – Brassait nyugodtan nevezhetjük a legnagyobb magyar polihisztornak is, hiszen tevékenységét sem mennyiségben, sem pedig minőségében nem múlta felül magyar polihisztor, ráadásul gondolatvilága és tevékenysége mindig kiterjedt, ahogy Brassai fogalmazott a *Bankismeret*-e előszavában, a „két Magyarhon” – azaz Magyarország és Erdély – világára. Témánk szempontjából számunkra most a polihisztorból a gyakorlati közgazdász, azon belül ennek a tevékenységének a szakmai és a nyelvi világa érdekes. Brassai esetében a közgazdász tevékenységét illetően megtörtént a szakmai igazságtétel. Somai József *Gazdaság és gazdaságtörténet Brassai Sámuel életművében* (2006) című monográfiája feltárta ezt a munkásságot. Elég csak a mű bevezetőjében elolvasni azt a hat kifejtő érvet, amit Somai felsorol Brassai közgazdaszi voltának bizonyítására, és máris elfogadjuk az állítást, hogy közgazdász is volt, ráadásul az érvekből tevékenységének súlya is megérezhető.

Meg kell jegyezni, hogy az *Erdély, Magyarország, Brassai, gazdaság* kulcsszavak tematikus összefüggésében és főleg a reformkori folyamatok megértésében szintén megkerülhetetlen munka Egyed – Csetri – Péter – Somai *Széchenyi és Erdély* című 2002-ben megjelent tanulmánykötete.

De közgazdasági tevékenységével kapcsolatban érdemes idézni Concha Győző értékelését, amit nem sokkal Brassai halála után, 1899 májusában a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén olvasott fel: „Ebből az időszakból (alkotó tevékenysége első szakaszából) látszólag a legmeglepőbb azonban Brassainak 1842-ben megjelent munkája: „*Bankismeret*”. Terjedelmes 359 oldalú művében, mint a közgazdaság világirodalmában teljesen tájékozott, élesítéletű közgazda jelentkezik. Munkáját 48 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb termékei közé sorolhatjuk. Meglepő úgy általános közgazdasági alapossága, valamint a tudomány mai álláspontjának is megfelelő természetes bankelmélete és helyes érzéke a tekintetben, miként lehet a közgazdaság általános tanait hazánk primitív viszonyai között alkalmazni.” (Concha 1899: 11).

3. Brassai, a közgazdász szakíró

Brassai sokszínű közgazdasági szakírói tevékenysége gyakorlatilag kiterjed teljes életére, de ugyanakkor ez szakaszokra is bontható, és ezekhez a szakaszokhoz – szorosabban véve a gazdasági jellegű írásait – mintegy félszáz írás sorolható. A reformkorral egybeeső első szakasz az 1830-as évektől 1848-ig; a második szakasz az 1850-es évektől nagyjából a kiegyezésig, azaz 1867-ig; a harmadik a kiegyezéstől a haláláig, 1897-ig tart. Közgazdasági és szaknyelvi szempontból megítélve az első és a második szakaszra tehető az igen aktív korszaka. Ekkor bontakozik ki gazdasági újságírói tevékenysége is a *Gazdasági Lapok*, a *Mezei Gazdaság*, a *Falusi Gazda* és az általa szerkesztett *Vasárnapi Újság* hasábjain, és ekkor születnek meg legjelentősebb és egyben legterjedelmesebb gazdasági írásai. Ebből a korszakolásból, pontosabban az első szakaszból, illetve az ekkor született gazdaságtudományi írásaiból mind tartalmi, mind pedig nyelvi, nyelvalkotási szempontból kiemelhetjük az alábbi, a reformkorban született és nagyobb horderejű műveit. Ezek közül a *Bank* (1834) című tanulmány az első, majd ezt követi egy hosszabb írása, a *Persely-bánkok* (1837). Gazdasági főműve: a *Bankismeret* (1842) című 359 oldalas monográfia a legterjedelmesebb gazdasági írása, ami részben Széchenyi biztatására, kettőjük levelezése nyomán született meg. E művének ajánlása is Széchenyinek szól: „Ajánlat a Hitel’ halhatatlan írójának a’ nemzeti jóllét útmutatójának és buzgó munkásának Gróf Szechenyi Istvánnak hódolatul.” Néhány évvel később jelent meg *A fiatal kereskedő arany ABC-je* (1847) című munkája, ami sajátos tartalmú és jellegű mű. Ez a könyve Ignaz Bernhard Montag *Das goldene A-B-C des jungen Kaufmanns* című könyvének egyszerre fordítása, átírata és némi bővítése a hazai viszonyokra nézve, és a szerző „a kereskedelmi tudományok vezérfonalául nyújtja” művét az olvasónak. Az átdolgozás alapján jogos, hogy a főlapon az „M. I. B. német munkája után” írói megjegyzés szerepel.

4. Széchenyi fellépése, hatása és kapcsolata Brassáival

A reformkor politikai-gazdasági vitáinak középpontjában az ősiség, a jobbágyfelszabadítás, a közteljesítés, a hitel és a bank álltak. Ma azt mondanánk, hogy ezekre a kulcsszavakra vagy hívószavakra kisebb-nagyobb tematizált tervezetek, művek egész sora jelent meg. Ezek a témák a direkt vagy indirekt kifejtések sorával a reformkori politikai publicisztika gerincét képezték, ráadásul mindezt írták – nyelvész analógiával élve – ortológus és neológus indulattal és keménységgel, értsük persze ez alatt a politikai maradást és haladást. Az ortológia és neológia azért nemcsak indulatilag, hanem nyelvileg is

értelmezhető ezekre a művekre, hiszen egy új témakör szavait és kifejezésmódját is keresték ezek az írások. Természetesen ennek a folyamatnak a politikai, a szakmai, a tematikai és nyelvi elindítója Széchenyi István három jelentős műve: a *Hitel* (1830), a *Világ* (1831), a *Stádium* (1833) volt. Ebbe a reformkori tematizált műsorozatba iktathatók bele Brassai fentebb már felsorolt írásai is. Azt is meg kell említeni, hogy Brassai alapállását és témaérzékenységét jól mutatja, hogy 1832-ben a Nemzeti Társalkodóban – Széchenyi védelmében, annak támadóit bírálva, de mondhatjuk, hogy Széchenyi gondolatvilágával azonosulva – három jelentős terjedelmű tanulmányt is megjelentet 'W' álnév alatt.

Maga a „banki témakör” természetesen politikai szinten, a politikai vitákban már hosszabb ideje foglalkoztatja Erdély nagy egyéniségeit is, de az 'írás és tudatosítás' elsőbbsége úgy tűnik, Brassainál van. Jellemző az erdélyi Bölöni Farkas egyik nyilatkozata, pontosabban levélrészlete, amelyet Egyed Ákos idéz tanulmányában: „Ezen tárgyról (*értsd: bank, hitel*) én sokat elmélkedtem, de se nyelvet, se formát nem tudtam adni gondolataimnak.” (Egyed 2002: 21). Talán a tematizálás említése kapcsán ne hagyjuk ki azt a gondolatot, illetve történelmi tényt sem, hogy a reformokból a forradalomba torkolló események során megfogalmazódott márciusi 12 pontnak a 9. pontja: *Nemzeti Bank*, a 12. pont pedig a „két hon egyesítése”: *Unio*, amit Brassai írásaiban és tetteiben is erősen támogatott. Beáll nemzetörnek, sőt szervezi az ifjúságot, egy csatában is részt vesz, felhívásokkal támogatja a „függetlenségi és az uniós” gondolatot. A császáriak előtt ezért vált közellenséggé, és ezért kellett 1848 novemberében a Kolozsvárra bevonuló Urbán hadai elől Pestre menekülnie, majd később – a megtorlás elől – hosszú időn át bujdosnia.

Brassai általunk most kiemelt művével, a *Bankismeret*-tel való összevetésre számtalan mű kínálkozik, ahogy erről Brassai műve bevezetőjében fogalmazott: „a bankokról azon időtájban sereglő röpiratok’ és hirlapi cikkek tömkelegében” kellett bőszes mondanivalójának egy „könyvbe” beférnie. Ezekből a hasonló témájú művekből most a legfajszúlyosabbakat emeljük ki. A fentebb kulcsszavakkal felsorolt témakörben a korabeli szerzők – így az alábbiakban felsorolt öt szerző is – eltérő politikai platformról fogalmaztak; publicisztikai, közgazdasági, nyelvi és műfaji megközelítésük, terjedelmük sokszínűséget mutat. Bár – mint azt művei felsorolásából láttuk – Brassai igen korán felkarolta a bankügy témáját, főműve a *Bankismeret*, az 1842-es megjelenéssel igen jól betagozható az időbeli fősodorba, a nagy viták szakaszába.

Rövid bemutatással vegyük sorra azokat az általunk kiemelt szerzőket és műveket, amelyek tematika, nyelv, szerkezet szempontjából kontaktusba hozható Brassai művével.

Fogarasi János: Magyar Bank (1841, Pest, 46 oldal). Ez egy szakszerű jogi és államapparátusi banktervezet, amit a híres szótáríró páros (Czuczor – Fogarasi) egyik tagja írt, aki szintén a kor kiváló polihistora, hiszen nyelvész, jogász, zenész, néprajztudós és legfőképp elképesztő szaktudású, professzionális hivatalnok: a nádor, István főherceg bizalmasa, sőt 1841–1848 között titkára volt.

Farkas Ferenc: Egy Nemzeti Magyar Hitelbank és Élelembiztosító Intézetnek tervezett szabályai (1841, Buda, 84 oldal). Műve egy nemzeti alapú bankterv és mély szociális gondolkodásra valló biztosító – a szegények életfenntartását szolgáló – tervezet.

Dessewffy Emil: Alföldi levelek (1839–1842 között; teljes sorozat kiadása: Buda, 1842, 366 oldal, benne: X. levél Bank, 22 oldal). Levélformátumú elemző és vitatkozó sorozat, amely a magyar valóság feltárására, bemutatására törekszik, közben politikai polémia folytat. A bankról szóló levél banktörténeti, bankelméleti megközelítés, a magyar lehetőségek mérlegelése. Rövidsége ellenére struktúráját és gondolatiságát tekintve ez az írás közelít leginkább Brassai művéhez.

Trefort Ágoston: Bankügy (1842, Pest, 45 oldal). Egy másik nagy polihisztor a XIX. századból, akit inkább nagy miniszterként ismertünk meg, pedig közgazdasági, történeti jellegű művei alapján már 1841-ben az MTA tagjává választják. Elvontabb, elméleti jellegű, kimondottan közgazdasági szemléletű munkát írt, melyben az ősiség törvénye, mint a haladás legnagyobb gátja jelenik meg, ahogy írja: „Az ősiség azon lidércz, melly egész hazánkat kínozza.”

Kovács László: A Bankokról (1842, Debrecen, 94 oldal). Kimondottan jogi szempontú alkotás, a magyar jogrend és a bankügy összekapcsolhatóságát, problémáit, lehetőségeit vizsgálja a szerző, aki a mű címlapja szerint „debreczeni köz és váltójog ügyvéd”.

5. Bankismeret: tartalom és szaknyelv

5.1. Tartalmi megközelítés

A fenti tematikus műsorozatba tagolódik be Brassai műve. A kérdés az, hogy alapvetően miben különbözik, illetve mennyiben több Brassai műve a felsoroltaknál. Egyértelműen leszögezhetjük, hogy van egy mennyiségi különbség, hiszen egyik munka sem közelíti meg az ő művét oldalszám tekintetében, mivel Brassai 359 oldalas vaskos könyve messze lekörözi az összevetésre szánt munkákat. Ez a terjedelmi nagyság a mű struktúrájában is megnyilvánul: a bankügyet elemző rész hosszabb-rövidebb formában mindegyik műben – az övében is – jelen van, de olyan nemzetközi összevető bankleíró példatár és gazdasági, pénzügyi statisztikai adathalmaz, mint amilyen Brassai művének második részében szerepel, egyik műben sincs. A mű két szerkezeti és tartalmi egységre tagolódik.

Első rész. Eszméleti Rész. Bank' értelmezése. (1–65. oldal): Az első rész hossza 65 oldal, tartalma szerint részben elméleti feltárás a bankrendszeréről, a különböző bankformákról, a bankok funkcionális megoszlásáról: ezt nevezhetjük akár banktipológiának is, másrészt pedig a működésük leírásával – mai megfogalmazással élve – egy banküzemtan született. Az alábbiakban az első rész – általam összeállított és szöveghű – tartalomjegyzékének beillesztésével mutatjuk be azt a széles témakört, amit a szerző feldolgoz:

- 1.§. Fogalom-határozás.
- 2.§. Tárbank = Depozitbank.
- 3.§. Forгатóbank = Girobank.
- 4.§. Országos Giro-bank.
- 5.§. Perselybank (Sparbank.)
- 6.§. Ország' adósságai.
- 7.§ Részvényes vállalatok. (Actiengesellschaften. / Societes en commandite.)
- 8.§. Zálogházak.
- 9.§. Kereskedői kölcsönzés.
- 10.§. Kölcsönző bank.
- 11.§. (Címnélküli kiegészítés az előző fejezethez)
- 12.§. Disconto-bank.
- 13.§. Czedulabank.
- 14.§. Következmények:
- 15.§. Pénzszaporítás.
- 16.§. Hitel.
- 17.§. A' bankjegyek' árbecse.
- 18.§. A' bank' viszonya a' kormányhoz.
- 19.§. Óvakodások.
- 20.§. Végszó.

Második rész. Szemléleti Rész. Bankok históriája. (66–359. oldal): A második rész 253 oldal, tartalma részletes banktörténet a középkori bankok megjelenésétől egészen a XIX. század első feléig. Az egyes bankügyek fejlődéstörténetét vizsgálja mintegy 13 nemzeti bankrendszeren, illetve ezek kialakulásán és történetén keresztül. Mindegyik esetben eljut a jelen működés leírásáig, elemzéséig. A tabló rendkívül impozáns és meggyőző, mivel a világ legjelentősebb bankrendszereit: az itáliai, angol, skót, francia, német, osztrák, svéd, orosz és amerikai bankrendszereket mutatja be. Ennek a hosszú és alapos második résznek is célszerű az általam összeállított tartalomjegyzékét teljes egészében bemutatni, mivel ebből világosan látszik az a gazdag monografikus feldolgozás, amit nemcsak a kortársak, hanem az utókor is nagyra értékel:

- 1.§. A' világ történetei a' bankok' szempontjából.
- 2.§. Folytatás. Az újabb kor.
- 3.§. A' velencei bank.
- 4.§. A' genuai bank. Banco di S. Giorgio.
- 5.§. Az amsterdami giróbank.
- 6.§. A' hamburgi bank.
- 7.§. Angolhon' bankja. Készületek.
- 8.§. Angolhon' bankja. I-ő Időszak.
- 9.§. Folytatás. II. Időszak.
- 10.§. Angolhon' bankja. III. Időszak.
- 11.§. Angolhon' bankja' működései 's viszonyai.
- 12.§. Visszatekintés.
- 13.§. Scot bankok. (Scot királyi bank. Britt len-társaság.)
- 14.§. Scot rendszer, az első alapvonalásig.
- 15.§. Scot rendszer, a második alapvonalása. (Pénztári számítás.)
- 16.§. Scotia' bankja. Berekesztés.
- 17.§. Irlandi 's az apróbb angol bankok.
- 18.§. Frankhoni királyi bank.
- 19.§. Frankhon' bankja.
- 20.§. Svédbank.

21.§. Orosz bank.

22.§. Bankügy az Egyesült Országokban.

23.§. Bajor zálog- és váltó-bank.

24.§. Bankügy Austriában.

25.§. Bérekesztés.

A korabeli hasonló művekhez képest lényeges különbség van a szövegezés egészében is. Brassai bátran, lendületesen, érzékletesen és főleg kifejtően fogalmaz. Nem rágódik az alapfogalmakon vagy éppen a neologizmusokon, hanem körülírással, gyakorlati példákkal bevezeti olvasóját a témába, és nem hagyja őt homályban a főgondolatokat illetően. Ez a 'bátorság', vagy nevezzük inkább alkotói lendületnek, de akár szakmai és nyelvi másságnak, a többi műtől való szakmai és nyelvi eltérésnek a mű egészét végig kíséri.

Tényeiben, adataiban viszont rendkívül óvatos és körültekintő. Csak biztos forrásokra és hátterekre támaszkodik. Példaként hozhatjuk az amerikai bankrendszer fejlődéséről bemutatott és felkutatott adatsorát, amiről így ír (Brassai 1842: 336):

„...egy újan feltörött föld' saját termékenységevel szaporodnak a' bankok Északamerikában, mert az ipari szükség teremti őket...[...]

1815-ben volt 208 bank 82,259,590 dollar tőkével

1820 - 308 - 137,210,611 - -

1830 - 330 - 145,192,268 - -

1834 - 507 - 205,123,788 - -

1835 - 558 - 231,250,337 - -

(146 fiókkal)."

5.2. Szaknyelvi, szaknyelvtörténeti megközelítés

Ha elkezdjük a címben megígért 'szaknyelvtörténeti' elemzést, akkor a nyelvészeti rendszertant követve mindjárt megragadhatunk a hangtani példánál. Az egész műnek sajátos hangtani világa, íze van. Nehéz eldönteni, hogy ebből mennyi a koré, a régióé, esetleg a nyelvjárásé, bár gyanítható, hogy Brassai egyéni nyelvhasználata a meghatározó, meg persze – sokszor bevallott – ragaszkodása a népnyelvi használathoz.

Ha e műve hangtani, de egyben részben már alaktani színeiből, megoldásaiból kívánunk idézni, akkor a rendszerébe állított és tipikusan ismétlődő példák sorából idézhetjük a következőket: *bémutatás, bétett, béhatóbban / érettök, életökre, velök, közölhetnök / sükeresen, helyütteseire, / bekisirtjük, utasítóvány / számosok / költségpazérlás / vékonyabb, tereh / stb.*

Az alaktani jelenségek közül leginkább a képzők sajátos használatát emelhetjük ki, amelyek persze a szó- és fogalomalkotását is jelentősen érintik. Kedvelt formulája az -i képző sajátos használata tömörítő és fogalomalkotó funkcióban: *bennöki homály, róluki ismeret, pénzzeli kereskedés, bankárhozi letétel, körültünki dolgok.* Ide sorolhatunk további olyan példákat, ahol újszerűen használ különböző képzőket, sőt képzőbokrokat: *kétszerezet, háromszorzat, tizszerzet, többszörzet / intézvény, kötelezvény, nyugtatóvány / határzatlan letétel / néhány személy megtelepedvék Stokholmban.*

A legtermészetesebb dolognak tartjuk, hogy a bankügyben és a banki témájú művekben nemcsak a politikai-gazdasági elképzelések csaptak össze, hanem nyelvhasználati, nyelvalkotói oldalról az ortológia, a neológia, sőt ez utóbbinak a túlzásba futó ága, a vadneológia is megütközött egymással. Azt is mondhatjuk, hogy bizonyos értelemben, mind a művekben, mind pedig a hozzájuk kapcsolódó vitákban kettős – politikai és nyelvi – túlfűtöttséggel találkozhatunk.

Mielőtt Brassai 'banki szókinséről' részletesen íránk, előbb szót kell ejteni a nyelvújítással kapcsolatos véleményéről. Igazából így érthető meg az a 'bátorság' szóval illetett műalkotási és fogalmazási stílus, amelyről fentebb már említést tettem. Brassai nyelvújítási, de inkább 'nyelvalkotói' tevékenysége, illetve vitái végigkísérik teljes életét. Induljunk ki abból a Brassai-gondolatból, amelyet Fazakas Emese is megemlít Brassai nyelvújítói munkásságáról és harcairól szóló tanulmányában: „Azt mondom hát, hogy ki ezt a szót: nyelvújítás, legelőbb gyártotta, vagy fogalomba indította, annak észújításra lett volna szüksége.” (Fazakas 2005: 57).

Tolnai Vilmos *A nyelvújítás* című könyve, illetve összevető elemzése alapján tudjuk, hogy Brassai 1836-ban egy botanikai műve bevezetésében leírt 'nyelvalkotói elvei' Kazinczy gondolataival összetalálkoztak. Tolnai összefoglalásában és megfogalmazásában Brassai „...az ortológia és a neológia közt helyes középúton igyekszik haladni. Helyteleníti a műszók szertelen szaporítását, de szükség esetére célszerűnek mondja jó új szó alkotását. Ettől azt követeli, hogy: 1.) egyezzen meg a jelölt tárggyal s ne keltsen más, meg nem felelő fogalmat; 2.) minél ismertebb a szó, annál jobb; tehát régi, népies szó eléje teendő a vadonatújnak; az újat ismerttől képezzük; 3.) legyen állandó szava minden tárgynak, ne koholjunk egyre újat.” (Tolnai 1929: 166). De idézhetjük Grétsy Lászlót is Brassai hozzáállásáról általános vita ügyekben – de legfőképp magyar nyelvi – ügyekben: „Szenvedélyes vitatkozó volt; olyan vitázó, aki, ha úgy érezte, hogy igaza van, nem ismert sem Istent, sem embert; a legjobb barátaival is összerúgta a patkót.” (Grétsy 2005: 53). Brassai a Szemere Miklóssal való és a nyelvről szóló vitájában pedig maga szögezi le: „A nyelv nem cél, hanem eszköz.” (Brassai

1862: 133). Ebből az összeadható idézetsorból kialakítható Brassai úgymond független, önjáró magatartása nyelvújítás-ügyben. Hogy egészen konkrétta tegyük, és a gyakorlatával összekössük – főleg az utóbbi tételét –, idézzük fel egyik elvi jellegű lábjegyzetét éppen a Bankismeretének 3. oldaláról. A bankár szó körüljárása kapcsán írja: „Ki jobbat vagy szebbet tud, álljon elő velem. Jelen korunk műszavai úgysem a maradék számára készültek.” (Brassai 1842: 3).

A felsorolt tematikus művek esetében a korabeli viták centrumában két dolog állt: a koncepció és a nyelv, ezen belül a szakszókincs használata, pontosabban annak nyelvújítói mivolta. Brassai az általa alkotott, használt vagy módosított banki műszavak, szakkifejezések tekintetében sajátos és tudatos „nyelvtechnológiai” eljárásokat alkalmazott. Ezeket az eljárásokat négy csoportba sorolhatjuk. (Dessewffy Emil jegyzi meg a már említett műve 250. oldalán, hogy ezen a szakterületen, ezekben a témákban nagy a „szógyártási járatlanság”, ezzel utalva a lexikai útkeresés nehézségeire.)

Brassai szaknyelvalkotói, szaknyelvfejlesztői munkának is nevezhető művében talán első helyen a szóösszetétel, Brassai nyelvészeti műszavával élve az „összeragasztás” áll. Úgy tűnik a hasonló művek összevető olvasásából, hogy ő gyökereztetett meg olyan metaforikus jellegű szakszavakat, de egyben fogalmakat is, mint: *árbecs* (= árfolyam), *bankbirtokos* (= részvényes), *czédulabank* (= jegybank), *ércztár* (= aranyfedezet / kincstári fedezet), *fekvőjóságok* (= ingatlanok), *pengőpénz* (= ércpénz / fémpénz), *tőpénz* (= tőke), *pénzmozgékonyítás* (= pénzmozgatás), *perselybank* (= takarékbank). Másodsorban jelzős szerkezetű műszavak, a frazeológiai egységek terén is bátran mozgott nyelvalkotói fantáziája, amikor ilyen szerkezetek születtek művében: *apró ipar* (= kisipar), *forgató bank*, *hosszú és kurta kölcsön*, *időtelt váltólevél*, *szerfeletti szaporítás*. Harmadszorra meg kell állapítani, hogy az új szavak alkotásában a szóképzés is eszköztára volt, amelynek során – megint Brassai szavait idézve – „...a törzsök szóból előragok és utóragok és némi változtatások által származtatott szók alakíttatnak.” (Knecht 2005: 105). Ezzel a módszerrel születtek meg olyan szakszavai, mint *emésztő* (= pénzhasználó), *kamatol*, *kötelezvény*, *nyerekedés*, *oszlék*, *utasítmány* stb. (Ezekhez vegyük hozzá az alaktannál felhozott példákat is.) Végül negyedik eszközeként gyakran segítségül hívta a többnyelvűséget, illetve saját többnyelvűségét és hatalmas tájékozottságát, ami a szaknyelvekre, a külföldi szaksajtó világára is kiterjedt. Ha nem talált „reáliát”, azaz valós és a magyar társadalmi-gazdasági közegben meglévő alapot vagy nyelvi analógiás lehetőséget a fogalomra, akkor inkább a latin, német, angol és francia szakszavakat adta meg – többnyire mind egyszerre –, és tartalmi körülírást csatlakoztatott a fogalomhoz. (Dessewffy Emil is él ezzel a megoldással. Sőt az angol, német, latin példái miatt a már fentebb említett 250. oldalon mentegeti is magát, ily módon: „...a purizmus kedvelői az idegen szavakat nekem meg fogják bocsátani.”) Megjegyezhetjük, hogy Brassainak ez az eljárása – ami el is terjedt – a mai napig élő nyelvi jelenség a közgazdaságtanban, főleg a gyorsan alakuló, változó banküzemtanban vagy a tőzsdézés világában.

Somai József Brassai monográfiájának egyik megállapítása szerint Brassai gazdasági írásainak egyik fő érdeme és szerepe, hogy „elültette” a fogalmakat és ezzel együtt a hozzájuk tartozó – többnyire az általa alkotott – műszavakat a magyar gazdasági gondolkodásban. A *Bankismeret*-re ez különösen igaz, hiszen nagy terjedelmű könyvével az akkori bankrendszer és banküzemtan teljes fogalomvilágát érintette.

5.3. Kortársi összevetések

Brassai művét nyelvileg a leginkább kompetens és egyben más elgondolásokban élő személy, Fogarasi részéről érte bírálat. Az Atheneum 1842 őszi, 65., 66., 67., 68. számaiban tizenhét oldalon foglalkozik a művel. Brassai nyelvi eredetiségét gyakorlatilag nem tudja megtámadni. Igazából a névelőhasználati gyakorlatába köt bele: „A szerző az a', az', articulust, mint itt is tömérdekszer használja, midőn helye nincsen.”. Az ún. *Eszméleti rész* elnevezését bírálja, mondván miért nem nevezte 'elméleti' résznek. Felveti, hogy miért „önkényt folynak” nála a dolgok, miért nem önként; és miért használ „individuális nevezeteket”, mint például a cédulabank megnevezést, a szerinte jobb jegybank helyett. (Bár megjegyezhetjük, hogy Fogarasi is a saját művében sok individuális és vitatható fogalommal él. Mint például: *nyerkémllet* (= nyereség), *üzérlet* (= banki művelet) stb.). Nyelvi oldalról nézve mindössze ennyi kritikát akár dicséretnek is lehet venni. Annál elemzőbb, de inkább harciasabb a tartalom, a koncepció tekintetében. Brassai felfogását a modern, polgári és nemzeti alapú bankalapítás módjáról, egyáltalán annak gondolatáról nem tudja elfogadni. Fogarasi más politikai nyelvet beszél, a racionális, a független, a nemzeti banki gondolat elfogadhatatlan számára. Az ilyen gondolatmenetű írásokat – és konkrétan Brassai művét – a „bankfirkák” jelzővel illeti. Fogarasi nem egészen tudta felmérni annak a hatalmas tudásanyagnak, feldolgozott forrás- és mintaanyagának az értékét, amit Brassai közvetített. Igaz, hogy erről azért néhány elismerő sort is ír, és az elemzése végén szabadkozik a szokatlan keménységéért. Azt mondhatjuk, hogy Brassai európai, sőt világra látó kitekintése és Fogarasinak a szigorúan monarchikus gondolkörön belül maradó szemlélete erősen ütötte egymást.

Brassai nyelvi modernitását több dolog is jelzi. Az egyik apró megjegyzésünk az lehet, hogy ha összevetjük szakszókincshasználatát, szakszókincs-alkotási gyakorlatát például Trefortéval, akkor azt érezzük, hogy Brassai többnyire frissebb, találóbb. Brassai – Trefort összevetésben néhány példa: *bankár* – *bankász*; *tőpénz* – *tőkepénz*; *kamatol* – *kamatoz*; *bankjegy* – *banknota*; *összeg* – *öszveg*; *bátorságban* – *biztonságban*; *bankbirtokos* – *részes*. És Brassai még inkább találóbbnak, olvashatóbbnak tűnik a Farkas-féle banktervezettel vagy az azzal hasonlókkal szemben, mind tartalmi, mind nyelvi vonatkozásban, mivel ezek szűken a jog alapján és annak nyelvén fogalmaztak. Farkas művéről Fogarasi egy több oldalas írásban – teljes joggal – lesújtóan nyilatkozik az Atheneumban, majd annak *Anticritica és polémia*

rovatában többkörös vitát folytatnak. Farkas banktervezete a vadneológia miatt gyakorlatilag nehezen olvasható mű. A műből kiemelt lexikai példákat idézve megértjük Brassai fogalmi és lexikai tisztaságát, meg Fogarasi indulatait is. Jelentés-azonosításokkal ellátva idézünk Farkas művének az *él* alapszóra épített szakszókincséből: *élde* (= intézet, bank, biztosító), *éldem* (= részvény), *éldet* – *éldecs* – *éldetke* (= részvény, egyre kisebb tételű), *éldér* (= a részvényes általában), *éldész* (= egész részvényes), *éldencz* (= rész vagy töredék részvényes). Az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy a nyelvileg vitatható lexikai példák és még inkább vitatható szövegezés mögött egy tiszteletre méltó törekvés állt: a szakmai distinkciók megragadásának szándéka (Fogarasi 1842).

5.4. A siker titka

Brassai műve – mint már említettük – 359 oldal. Ekkora hosszúságú és ilyen témájú szöveg még ma is riasztó lehet, hát még a saját korában. Ennek ellenére azt állíthatjuk, hogy a mű jól olvasható, sőt olvasmányos. Ennek több oka és magyarázata is van. Egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a mondatalkotás, a szövegfűzés, a szerkesztés minősége a magyarázat. Brassai számára a mondat a központ. Nagyon világosan fogalmaz meg minden állítást, pedig ritkán fogalmaz egyszerű mondattal. Többnyire bonyolult, többszörösen, sőt sokszorosán összetett mondatokat használ. Találtam tizenhat tagmondatos példát is a szövegében, mégis érthető, követhető a mondanivaló: a tagolás, az utalások, a vonatkoztatások, a szerkesztési logika tisztasága miatt. Ez önmagában kevés lenne egy ekkora szakmai szövegfolyam szellemi átfogásához. Ezt a folyamatot segíti hallatlanul logikus szövegtagolása, szerkesztése, fejezetekre (nála paragrafusokra), címekre, alcímekre tagolása, az egyes részek kerekése. Így ráadásul a munka részletekben is olvasható.

Az olvasmányosságot segíti az elméleti elemeknek és a példatáraknak bőséges magyarázatokkal, ábrákkal, analógiás példákkal való követése. Mondhatni, hogy Brassai a szerkesztésen belül a vizuális vezetés eszközeivel is tisztában volt, és ezeket nagyon tudatosan használta. Jól tudta, hogy a tipográfiai kiemelések, a megkülönböztetések, a belső tagolások (számokkal, nagybetűkkel, kisbetűkkel stb.) mennyire fontosak a megértetés szempontjából: a kulcsszavakat, a definitív jellegű mondatokat betűritkítással hozta ki. Alapos, néha fél oldal terjedelmű lábjegyzeteit pedig megfontoltan leválasztotta a főszövegekről, és tipográfiailag – kisbetűsen – is elkülönítette. Jellemző adat, hogy 104 lábjegyzet található a műben. Ezek között sok esetben a feldolgozás forrásaira: a dokumentumokra, formanyomtatványokra, statisztikákra és szakkönyvekre, szakfolyóiratokra hivatkozik. Mindebben anyagának teljes és biztos ismerete, és újságírói-szerkesztői gyakorlata is segítette. A lábjegyzetelésre az alábbiakban egy rövid példát, a századik lábjegyzetet idézzük, amely az amerikai bankok bemutatásához kapcsolódik:

„100) Az Éjszakámerikában divatozó „dollar” a’ tallér’ származéka. Typusa a’ spanyol piaster, ezüst tartalmánál fogva 2 fr. 4.1/2 krt ér conv. Pénzben. Osztják 100 centre, tehát a’ cent egy váltógarast vagy 1.1/4 conv. krt ér. A’ szóban forgó időszakban ugyan, szigoruan véve, nem volna szabad a’ d o l l a r névvel élnünk, mert csak 1785 óta van divatban; de bankról szóló értekezésben egy kis idő-e l ő l e g z é s (anachronismus) megengedhető.” (Brassai, 1842: 331).

5.5. Bemutató szemelvények, szövegminták

A következőkben – az alkotás egészének jellegét érzékeltető – néhány részletet mutatunk be: ezekkel egyrészt szemléltetve a tartalomról, a mondatalkotásról, a szövegezésről, a szerkesztésről írottakat, másrészt egy újabb és jellemző lábjegyzet beemelésével Brassainak a nyelvalkotáshoz és a népnyelvhez való viszonyát is érzékeltetjük (ez utóbbiról lásd a 9-es számmal illetett, a *Perselybank* címszó alatt található lábjegyzetet). Az egy-egy nagyobb szövegegységből kiválasztott és az alábbiakban idézett négy részlet a bank fogalmát, a takarékbank körülírását, a pénz-árfolyam viszony meghatározását és a zárásban szereplő tanácsadó formulák egyikét tartalmazza.

„1.§. Fogalom-határozás.

B a n k, germanszó, tulajdonkép padot tesz. E’ szó minden germánvegyületű nép’ nyelvébe átment, a’ franknak b a n c, ’s a’ képes értelmében: banque; az olasznak: b a c o; az angolnak: b a n k. Jelképes értelme mikép származott a’ tulajdonképiből, értekezésünk történeti részében fogjuk látni; itt annyit szükséges tudnunk: hogy a’ bank szó különböző dolgok’ eszméjét költheti fel bennünk, mikről előleges ismereteket kell szereznünk. Ha ezt elmulasztjuk, a’ beszélő ’s halló, vagy író ’s olvasó közt, a’ téntahal mivelete utánzódik, a’ melly, mint tudva van, az élelmére való állatkákat elfogandó, kibocsátott fekete levével a’ vizet maga körül elhomályosítja.” (Brassai 1842: 1).

„5.§. Perselybank (Sparbank.)

Most már 1-ő §-beli osztályozásunk I. 1. b.) pontjára jutottunk, miszerint a’ letett pénzt nemcsak bátorság és könnyebb kezelés, hanem haszonhajtás végett is adjuk be némi nyilvános pénztárba. Itt ismét megkülönböztetjük a’ bizonyos kamatot adó intézeteket, a’ határozatlan osztalékkal jutalmazó szerencsepróbálásoktól.

Kiszabott kamatot adó nyilvános intézet két rendbeli van, egyik a’ szegényebb sorsuak’ számára, hogy naponkint, hetenkint, vagy holdnaponkint megmentett keresményeiket, bármi kis öszvegecskékben is, biztos helyre letehessék, ’s egy kis kamatot is vehessenek belőle. Ezek valódi jótékony intézetek, mellyek mivel honunkban is léteznek, és mivoltukat már kézenforgó könyvekben ’s hírlapokban kifejtették, bővebb ismertetés nélkül nem szükölködnek. 9) A’ második pont következő czikkünk’ tárgya.

9) *P e r s e l y* valóságos eredeti magyar népszerű szó lévén azon edényke' kifejezésére, melybe valaki napi szükségleteiből megvonható pénzét be szokta tenni, sem elmellőzendőnek, sem más kifogás alá jöhető, származtatott kitéttel felcserélendőnek nem véljük." (Brassai 1842: 22).

„15.§ Pénzszaporítás.

Minden dolognak, mit valaha az emberek hasznukra fordítottak és fordítanak, kétféle becse van. Az egyiket a' valódi becsenek, a' másikat cserebecsenek, ár-becsenek, vagy értékeknek mondhatjuk. Valódi (abszolút, viszonytalan) becsét megadja az az igazi vagy annak hitt haszon vagy gyönyör, mit ember belőle veszen. Árbecsét arányozza az, a' mit mások érette adnának. [...] De van a cserebecsnek egy igen nevezetes elve, mire mint a' nemzeti gazdaság eszméletének legelső talp- és szeglet-kövére olvasóm' egész figyelmét kikérem. Az elv ez: „Minden dolog árbecsét azon munka mennyisége határozza meg, amibe előállításra került, vagy kerülnék hiszik.” (Brassai 1842:45)

A mű összefoglalásaként tíz pontból álló ún. 'Bérekesztés' áll a II. rész 25. fejezetében (paragrafusában). A bankalapításhoz elvi és gyakorlati tanácsokat fogalmaz meg. Mai szóhasználattal élve egy SWOT-analízist ad közre. Ezekben a pontokban ismét megnyilvánul tartalmi tisztánlátása, továbbá nyelvének természetessége, képszerűsége, népnyelvi közelsége, egyedisége. Nyelvi és részben tartalmi elemzésünk zárásaként ennek az összefoglalónak a tizedik pontját idézzük:

„ 25.§ Bérekesztés

T i z e d s z e r: bebizonyult, hogy a' pénzmozgékonyításon túlhangó ingyen tőketeremtés, és ez által valamely rengeteg rendszabás' vagy terv' végrehajtása – a' chimerák' országába tartozik; 's legfőlebb olly következeseket szülhet, millyeket háborus vagy más célokra kibocsátott papirospénz húzott néhány országra; mellynek nétalán pillanatnyi hűrfeszítését annál nagyobb petyhüdes követte.

Őrizze ettől a' magyarok' Istene szép, áldott hazánkat; s' adjon eszet és józanságot, hogy megelőzőink' példáin tanulva, a' polgáriadosás' segédeszközeit helyes választással, a' célok' tiszta ismeretével, 's így ki nem maradó sikerrel fordítsuk hasznunkra.” (Brassai 1842: 359)

6. A mű eredményei és utóélete

Brassai művének eredményeit több oldalról is vizsgálhatjuk. Ennek kapcsán először is szólnunk kell a reformkori szaknyelvi viszonyokról. Az 1825–1848 közötti nyelvújítási szakaszt az akadémiai korszaknak minősíthetjük: részben azért, mert az akadémiának és

programjainak valóban igen jelentős szerepe volt a szaknyelvek, főleg a szakszókincsek megteremtésében; másrészt azért, mert valóban az akadémiai, azaz a szakmai szféra, a szakemberek vállalták fel ebben a feladatokat, míg korábban az irodalmároké volt a főszerep. Bár a saját korát megítélő Wesselényi Miklós megjegyzése, de inkább korbíralata még ez időben is igaz és figyelemre méltó, miszerint: „Nem tartom értelmi előrehaladottságunk jelének, hogy nyelvünkön megjelent s jelenő könyveknek kétharmada költői mű.” – idézi a gondolatot egy könyvkritikus a nemrég megjelent Wesselényi-kiadvány kapcsán (S. Király: 2014: 35).

Brassai ebbe a szaknyelvgyarapító folyamatba sikeresen lép be, egyébként nemcsak ezzel a szakmai művével, és azon belül annak szaknyelvével, hanem az egyéb, általa művelt szakterületeken megírt műveivel is. Brassai kiváló tudásmenedzser is volt. A tudásmenedzsmet minden szabályát követve mondhatjuk, hogy tökéletes volt „kommunikátumának kontextus-felismerése”. Tökéletes pontossággal eltalálta, hogy mit, mikor, hol, kinek, milyen céllal, milyen stílusban kell eladni. A „két hon” égető problémájáról a kor hangján, a kor igényeinek, a kor közönségének megfelelően tudott szólni a témában. Didaktikus módon, az elvi részekhez jól kapcsolódó életszerű példákkal, ha kellett metaforikus példabeszédekkel világította meg mondanivalóját. A reformkor háromféle „írásmódját”: az újszerű zsurnalizmust, a didaktikus ismeretterjesztést, a reformpolitikai agitatív publikációs stílust sikeresen ötvözte egymással. Számára már ekkor is megvolt „szakirodalmi ars poetica”, amiről egy jóval későbbi írásában így nyilatkozott: „...a versenyző mű ne iskolai száraz kézikönyv, hanem művészi alakra öntött, kedveltető olvasmány legyen, mely a világ művelt fiát és lányát gyönyörködtetve oktassa, őket a tárgyalt tudománynak megnyerje.” (Brassai 1862: 185).

Ez a hozzáállás a mű sikerének és időtállóságának a titka. Meg az is, hogy a legteljesebb 'makroszöveg' volt a témában, a maga 359 oldalával, amely egyike azon műveknek, amelyek Magyarország és Erdély történelmi kényszerűségből fennálló politikai, közjogi divergenciáját igyekeztek feloldani a kulturális, szakmai, nyelvi és szaknyelvi konvergenciára való törekvéssel. Művével a „két Magyarhon” szakmai és nyelvi diskurzusközösségét erősítette, a gazdasági szaknyelvünk letisztulását és konvergenciáját segítette. Gyulai Pál már 1850-ben, az általa szerkesztett enciklopédiában, az *Újabb kori Ismeretek Tárában* másfél oldalon méltatta Brassait, ahogy ő nevezte a „practicus democrata tudós” tevékenységét és ezen belül a *Bankismeret* című művét, amelynek kapcsán – mintegy értékmérőként – megjegyzi, hogy: „Bankismeret című munkája Széchenyi barátságos figyelmét szerzé meg neki.” (Gyulai 1850: 650). Másfél évtizeddel később pedig az erdélyi tudomány- és gazdaságtörténész, Deák Farkas *A nemzetgazdaság története Magyarországon* című, 1866-ban kiadott könyvében kiemeli, hogy a reformkori művek: „...a nemzetgazdasági irodalom terén néhol a legmagasabb színvonalig emelkedtek. [...] ...jeles tehetségek szentelték idejüket és tanulmányaikat e még mondhatni új szaktudománynak...” (Deák

1866: 164). A „jeles tehetségek”, a kiemelkedő gazdasági szakírók – Széchenyi, Kossuth, Dessewffy, Trefort, Fáy, Pulszky – között emeli ki Brassait és *Bankismeret* című művét.

Brassai műve sikeres modell és mintamű is lett. Tartalmán kívül szerkesztése, adatolása, módszertana és egyéb tudományos erényei valóban hatást gyakoroltak a kortársakra, de a későbbi gazdasági szakírókra is. Bizonyára nem véletlen, hogy ma is több külföldi és idegen nyelvű kiadása van a műnek, hiszen teljes képet fest a XIX. század első felének bankvilágáról, így egyedülálló banktörténeti forrásnak is tekinthető. Kiemelhető és sokatmondó az a tény is, hogy a Harvard könyvtárának magyar nyelvű példánya digitalizált formában olvasható a világhálón. A példányt – a bejegyzés szerint – Brassai ajándékozta az egyetemnek. (Ezt az ajándékozási akciót igazából nyomdász barátja, egyben kiadója Stein János, valamint tanár barátja, az angoltanár Kovács János szervezte és intézte.)

Péntek János Brassai halálának centenáriuma (1997) kapcsán tartott előadásában, illetve később megjelent esszéjében a nyelvészet és persze Brassai felől nézve a „polihisztorság próbájáról” és a „regionalitás és az univerzalitás kényes egyensúlyáról” is elmélkedik (Péntek 2005). Úgy tűnik, hogy Brassai – *Bankismeret*-e, de más munkái alapján is – mind a polihisztorság, mind az egyetemesség próbáját kiállta. Ezt igazolják a gazdaságtudományi oldalról legmélyebb szakmai elemzőjének, Somai Józsefnek a következő sorai: „Brassai Sámuel által a magyar tudomány és irodalomtörténet nemcsak erdélyi, de magyarországi, valamint nemzetközi szinteken is csúcsra emelkedett. Ezt bizonyítja a tény, hogy az utóbbi öt évben 16 munkája jelent meg az Egyesült Államokban, Németországban és Magyarországon, angol, héber vagy magyar nyelven.” (Somai 2012: 50). A tizenhat kiadás között a *Bankismeret* különböző, öt kiadásán túl matematikai, logikai, filozófiai, nyelvészeti munkáit is megtalálhatjuk. Tegyük hozzá mindehhez, hogy Bekker Zsuzsa *A magyar közgazdasági gondolkodás-ról* írott és szerkesztett könyvében a magyarországi tudománytörténeti gondolkodásba is visszavezette Brassait: egy meggyőző arcéllal és néhány jól választott részlettel (Bekker 2002).

A szaknyelvtörténeti kutatásokkal kapcsolatos hiányérzetemet a bevezetőben megfogalmaztam. A zárszó okán „*A történetiség és a szakaszhatárok szerepe gazdasági szaknyelvünk fejlődésében*” című anyagomból idézek, mintegy nyelvpedagógiai és szaknyelvkutatói figyelmeztetésként: „A diakronikus megközelítés a szaknyelvek vizsgálatában több szempontból is lényeges. Egyrészt a diakronia tükrözi az adott tudományág vagy szakma fejlődését, továbbá a rá ható társadalmi fejlődés nyomvonalát, hatásait; másrészt a nyelvészeti kutatás számára számos feltárássra váró feladatot rejt.” (Sturcz 2010: 261). Írásom célja az volt, hogy némi törlesztés történjen ebben az ügyben. És ha már a törlesztés szó felmerült, akkor elgondolkozhatunk azon, hogy mi minden törlesztenivalónk van még Brassaival szemben. Talán egyszer – az érdekelt „két Magyarhon” kutatóinak szándékából – megszületik a polihisztor minden szakterületi tevékenységét, mind a tíz tudományterületet átfogó és összegző nagymonográfia.

A biztatás és a meggyőzés szándékával illesztettem ide a fenti gondolatsort. Ehhez még hozzáfűzhetjük Széchenyi szállóigévé vált mondatát: „Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn!”

Irodalom

- Bekker Zsuzsa (2002): *A magyar közgazdálkodási gondolkodás.* (A közgazdasági irodalom a II. világháborúig.) Budapest: Aula Kiadó.
- Berki Tímea (2007): A polihisztor viselkedéshagyomány erdélyi magyar tudósok körében. In: *Erdélyi Múzeum*, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2007/3–4. sz. füzet, 36–47.
- Brassai Samu (1842): *Bankismeret.* Kolozsvártt, Özv. Barráné és Stein tulajdona.
- Brassai Sámuel (1862): Nyelv és nyelvészet. *Szépirodalmi Figyelő.* 19–20. szám.
- Concha Győző (1899): *Brassai Samuel emlékezete.* Különnyomat az Akadémiai Értesítő X. kötet 6. füzetéből. (23 old.) Budapest, Hornyánszky Viktor és Cs. És Kir. Udv. Könyvnyomdája.
- Deák Farkas (1866): *A nemzetgazdaság története Magyarországon.* Pest, Heckenast Gusztáv sajátja. Kiadja Stolp Károly.
- Egyed Ákos, Csetri Elek, Péter György, Somai József (2002): *Széchenyi és Erdély.* Tanulmányok. Kiadja a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár.
- Fazakas Emese (2005): Brassai és a nyelvújítás. In: *A nyelvész Brassai öröksége.* Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai Péntek János szerkesztésében. Erdélyi Tudományos Füzetek 256. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár. 57–60.
- Fogarasi János (1842): Egy magyar hitelbank és élelembiztosító intézetnek tervezett szabályai Farkas Ferencről. *Athenaeum.* 1842. 1. szám 33–39.
- Fogarasi János (1842): *Bankismeret.* *Athenaeum.* 1842. 65–68. szám; 513–515., 521–526., 529–532., 537–540.
- Grétsy László (2005): Brassai, a magyar nyelv őre – s ellenőre. In: *A nyelvész Brassai öröksége.* Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai Péntek János kezdetektől szerkesztésében. Erdélyi Tudományos Füzetek 256. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár. 52–56.
- Gyulai Pál (1850): *Újabb kori Ismeretek Tára.* I. kötet, Pest.
- Knecht Tamás (2005): „A szóalakításáról” című Brassai kéziratához. In: *A nyelvész Brassai öröksége.* Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai Péntek János szerkesztésében. Erdélyi Tudományos Füzetek 256. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár. 103–105.

- Mikó Imre (1971): *Az utolsó erdélyi polihisztor*. (Mikó Imre könyve Brassai Sámuelről.) Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Péntek János (2005): Regionalitás és egyetemesség a kolozsvári nyelvészek munkásságában. In: *A nyelvész Brassai öröksége*. Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai Péntek János szerkesztésében. Erdélyi Tudományos Füzetek 256. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár. 48–51.
- S. Király Béla (2014): Két magyar haza. Foglalkozása: nemzetnevelő. (Könyvkritika: Dávid Gábor Csaba: „Célunk tökéletesedésünk” – A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. című művéről) *Népszabadság*. 2014. március 22., 35.
- Somai József (2006): *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében*, Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Somai József (2012): Erdélyi személyiségek emléknappjai 2012-ben és munkásságuk jelentősége az erdélyi magyar gazdasági kultúrában. *Közgazdasági Fórum*, 2012/3. szám, 47–64.
- Somai József (2014): *Erdélyi magyar gazdasági gondolkodók panteonja*. Kolozsvár: Romániai Magyar Közgazdász Társaság.
- Sturcz Zoltán (2010): A történetiség és a szakaszhatárok szerepe gazdasági szaknyelvünk fejlődésében. In: *Porta Lingua – 2010*. Tudományterületek és nyelvhasználat. Tanulmánykötet. Debrecen, 2010. 261–272.
- Sturcz Zoltán (2013): Nyelvpedagógiai képek és értékelések Brassai Sámuelről. In: *Társadalmi változások – nyelvi változatok. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. MANYE, Vol. 9, Budapest – Szeged, 2013. 13–23.
- Tolnai Vilmos (1929): *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

III. POLITIKATÖRTÉNETI ÉS -TUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A béke filozófiája¹

Dr. Frenyó Zoltán

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

Az I. világháború
magyar katonáinak
emlékére

Feltehetően senki nem vitatja, hogy a béke az ember egyik központi kérdése, a bennünket mindig érintő legfontosabb kérdések egyike. A béke átfogó fogalom, s mindenki érezheti, hogy életünk legtöbb tényezőjéhez, rétegéhez, eleméhez köze van. A béke a dolgok legjobbika, *pax optima rerum* – mondta Silius Italicus kétezer éve, éppenséggel a pusztító 2. pun háborúról szóló művében.²

Felvetődik azonban a kérdés: ha bevallottan mindenki a békére vágyik, hogyan lehetséges, hogy a történelem oly tragikusan szűken mérje a békét az emberiségnek? Ennél pedig még fontosabb kérdésként merül fel és marad mindig a szemünk előtt az a probléma, hogy lehetséges-e, és ha igen, miképpen, a tartós és szilárd béke rendszerének kialakítása, megvalósítása és megőrzése az emberiség életében?

Általános tapasztalat, hogy az emberiség hosszú történelmében elvétve találunk olyan rövid időszakot vagy akár évet, amikor a lakott világ minden pontján béke honolt. Bizonyos szempontból ezért megérthetjük Augustus császárt, aki büszkén hirdette:

„Janus Quirinus kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá tartozó területeken, szárazon és vízen mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint

¹ Előadás „A Magyar Tudomány Ünnepe” alkalmából „Oknyomozó tudomány” címmel rendezett konferencián. Tomori Pál Főiskola, Budapest, 2016. XI. 22.

² Silius Italicus: Punica XI. 592.

születésem előtt a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem éve alatt a senatus háromszor záratta be.”³

Most nem térhetünk ki a Pax Romana messzire vezető kérdésére.⁴

1. kép: Giovanni Battista Piranesi (1720–1778): Ianus Kapuja. / *Opere di G. B. Piranesi*. Paris, 1835–39. 17. köt. / *Vedute di Roma*, 2. köt. 24. tábla. / Róla: Cs. Dobrovits Dorottya (1993): Piranesi. Budapest.

2. kép: Ianus Kapuja, Velabrum, Roma

3. kép: Ara Pacis Augustae, Roma

Erasmus is így panaszodik: „Tekintsük át az utolsó tíz esztendő történetét. Ne beszéljünk a régi szörnyűséges háborúkról! Van-e a világnak olyan pontja, ahol nem dúlna a legelkeseredettebb háború szárazon és vízen? Melyik az a földrész,

³ Res gestae divi Augusti. Monumentum Ancyranum. Antik Tanulmányok, 1. évf. 1954. 323–332. Borzsák István (1979): Római Történeti Chrestomatia. Bp.: Tankönyvkiadó, 195.

⁴ Goldsworthy, Adrian (2016): *Pax Romana. War, Piece and Conquest in the Roman World*. New Haven & London: Yale University Press; Nestle, Wilhelm (1938): *Der Friedensgedanke in der antiken Welt*. Leipzig: Dietrich; Klingner, Friedrich (1965): *Virgil und die römische Idee des Friedens*. In Uő (1965): *Römische Geisteswelt* (Leipzig, 1943.), 5. Auflage. München: Ellermann, 614–644.; Momigliano, Arnaldo (1942): *The Peace of the Ara Pacis*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, Vol. 5 (1942), 228–231.; Ryberg, Inez Scott (1949): *The Procession of the Ara Pacis*. *Memoires of the American Academy in Rome*. Vol. 19 (1949), 77-101.

amelyet ne áztatott volna ezalatt keresztény vér? Melyik folyót nem festett pirosra az elhullott emberek százainak a vére? És szégyellem elmondani – fúzi hozzá –, a harcmodor ma vadabb, mint a régi zsidóké volt, bármely pogány népé, vagy akár a vadállatoké.”⁵

Míg tehát az ember szüntelenül azzal szembesül, hogy az egy ideig fennálló békeállapot törékeny, felfeslik, megszűnik, tehát voltaképpen nem volt igazi béke, mégis, paradox módon állandó törekvésünk marad, amelytől egyszerűen nem tekinthetünk el, hogy valamely tényezőre, különösen az emberi nem értelmesség mivoltára hivatkozva, az emberi észet segítségül hívja, s minden szereplő belátásában reménykedve megcélazzuk a béke átfogó megszerkesztését. Ennek a törekvésnek klasszikus gondolkodói példája Immanuel Kant „*Az örök békéről*” című könyve.

A béke feltételeiként és létrehozóiként természetesen egyéb tényezők is számításba jönnek. Ilyenek az érdekegyesítés, a helyes elrendezés, a kölcsönösség, az igazságosság, továbbá az emberbarátság, a szolidaritás, a társas érzés, voltaképpen az emberi élet minden fontosabb eleme vagy síkja.

Vérzivataros történelmünkben beláthatatlanul sok megnyilatkozást találunk, amelyben nemes lelkek a béke után sóvárognak, a háború borzalmaival szembeállítva leírják a béke eszményi állapotát, a béke által teremtett bőséget és boldogulást. Utóbbiak összetartozását jeleníti meg Képhiszodotosznak Eirénét és Plutoszt ábrázoló szobra. (4. kép) Tibullus pedig így fohászkodik a Békéhez: „Áldott Béke, jövel, jobbodban búzakalással, / s tündöklő öledet lepje gyümölcs özöne.”⁶ Izaiás próféta a messiási ország békéjét így érzékelteti: „Akkor majd együtt lakik a farkas a báránnyal, és a párduc együtt tanyázik a gödölyével. Együtt legelészik majd a borjú s az oroszlán, egy kis gyerek is elterelgetheti őket. (...) Sehol nem ártanak, s nem pusztítanak az én szent hegyemen.” (Iz 11,6–9)

⁵ Erasmus: *A béke panasza*. Budapest: Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, é. n. 69–70.

⁶ Tibullus: A béke dicsérete. In: Szepessy Tibor (szerk.) (1964): *Római költők antológiája*. Bp.: Európa, 1964². 218–219.; Ld. még: Hahn István: Antik békeutópiák. *Világosság* XXV. 1984. 8–9. 466–474.

4. kép: Eiréné és Plutosz: A Béke és a Bőség. Idősebb Képhiszodotosz athéni szobrának (Kr. e. 375 után) római másolata, Glyptothek, München, 219.

A háborút és a békét általában együtt emlegetjük, a kettőt fogalompárként szoktuk használni, s a békét közkeletű módon a háború után következő állapotként képzeljük el. Ha megfontoljuk, beláthatjuk, hogy ez a felfogás tulajdonképpen félrevezető. Lássuk, milyen esetek képzelhetők el háború és béke viszonyában!

A régi mondás szerint „*Pax, pax clamatur, sed pax per bella paratur*”, vagyis: „Béke, béke, kiáltozzák, de a béke a háború által készül”. Hugo Grotius kétes módon, de tulajdonképpen a tényekhez híven leszögezi: „A háborút a béke céljából indítják.”⁷ Sokat emlegetik továbbá Vegetius elvét, amely szerint: „*Si vis pacem, para bellum*”, azaz: „Ha békét akarsz, készülj a háborúra!”⁸

Maga a téma, a két elv elemzése Platónra megy vissza, aki kijelenti: „Nem lehet sem jó politikus (...) sem tökéletes törvényhozó, ha nem inkább a béke kedvéért

⁷ Grotius, Hugo (1960): *A háború és a béke jogáról, I–III.* Bp.: Akadémiai Kiadó, I. köt. 169.

⁸ Eredetileg: *Qui desiderat pacem, bellum praeparat.* Aki békét kíván, készüljön a háborúra. Vegetius *De re militaria* III. Bevezetés. Másik cím: *Epitoma rei militaris.* A hadtudomány foglalatja. Magyarul: Hahn István: *A hadművészet ókori klasszikusai.* Zrínyi, Bp. 1963. 797.; Az idézet előzményei az antik auktoroknál találhatóak, akik óvnak a hamis békétől és a káros nyugalomtól: Epaminondas ezt mondta Meneclidesnek: „Félrevezeted beszédeddel polgártársaidat, ha eltántorítod őket a küzdelemtől. A nyugalom ürügyén ugyanis a szolgaságot kedvelteted meg velük. Hiszen háború szüli a békét. Akik hosszan akarják élvezni a nyugalmat, azoknak sokat kell a háborúban forgolódniuk.” Cornelius Nepos: *Epaminondas* 5,4. *Híres férfiak.* Európa, Bp. 1984. 97.; „Nem a békét nem akarom én, hanem a béke nevével álcázott háborútól rettegek. Ezért, ha élvezni kívánjuk a békét, háborút kell viselnünk; ha lemondunk a háborúról, sosem fogjuk élvezni a békét.” Cicero: *Philippica* 7. 6. Bp.: Európa, 1990. 157.

szabályozza a háborús viszonyokat, semmint a háború kedvéért a békés viszonyokat.”⁹ Platón azonban itt felteszi a következő kérdést is, s ezzel a lényeg felé irányítja a gondolkodást: „S vajon azt választanánk-e, hogy inkább az egyik párt győzelme s a másik pusztulása árán álljon helyre a viszály után a béke, vagy pedig, hogy *kiengesztelődéssel* jöjjön létre a barátság és a béke?”¹⁰

Vajon mennyire lehet igaz tehát, hogy háborúból béke származzék? A válaszhoz folytassuk most vizsgálódásunkat a mitológia és az etimológia terén! A Béke a görög mitológiában Hésziodosz szerint Eiréné, Zeusz és Themisz leánya, a Hóráknak, a természeti rend és a harmónia istennőinek egyike, Eunomiának, a törvényességnek, és Dikének, az igazságosságnak a testvére. Az eiró (εἰρω) görög jelentése: *megállapodom* (ugyanakkor eiróneia alakoskodást jelent). Eiréné római megfelelője Pax. Az ebben rejlő latin ige jelentése ismét: *megegyezem* (pango 3, paciscor 3, vö. pactum). A szó származása érthető, de bizonyos értelemben félreviszi, illetve leszűkíti a fogalmat, mert a háborút követő megállapodást, a háború utáni háború-nélküliséget jelenti.

Egyébként a magyar „béke” szó származtatása bizonytalan. A nyelvészek a szót általában ismeretlen eredetűnek tekintik; egyesek összefüggésbe hozták különböző török nyelvek „köt”, továbbá „erős” szavaival, másoknak erre vonatkozóan mind hangtani, mind jelentéstani szempontból fenntartásaik vannak.¹¹ Ismét mások szerint a szó eredeti jelentése a „nyugalom” lehetett.¹² Bár itt a fogalom tartalma figyelemreméltó, nem látjuk be, hogy ezen a szinten miért indokoltabb egy szót származtatottnak tekintve egy másikkal magyarázni, mint történetesen fordítva, vagy egyszerűen önállóan tekinteni.

Tovább követte a háborúból eredő úgynevezett „béke” lehetőségének kérdését, vegyük szemügyre Clausewitz-nek (5. kép) a háborúról írott klasszikus művét és az ebben kifejtett tanait! Clausewitz szerint „a háború az erőszak aktusa, hogy akarunkat rákényszerítsük ellenfelünkre”, a háború katonai célja pedig az ellenség harcképtelenné tétele.¹³ Clausewitz előbb abszolút és valóságos háborút, utóbb megsemmisítő és korlátolt háborút különböztetett meg egymástól.¹⁴

⁹ Platón: Nomoi 628 d-e. *Törvények. Platón Összes Művei*. Bp.: Európa, 1984. (PÖM) III 443.

¹⁰ Platón: Nomoi 628 b. *Törvények, PÖM III 442*. Kiemelés: F. Z.

¹¹ Bárczi Géza (1991): *Magyar szövejtő szótár*. Bp.: Trezor Kiadó, 18.

¹² Zaicz Gábor (szerk.) (2006): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Bp.: Tinta Kiadó.

¹³ Perjés Géza (1983): *Clausewitz*. Bp.: Magvető, 232–233.

¹⁴ Perjés, i. m. 262–270.

5. kép: Carl von Clausewitz (1780–1831)

Bármelyik esetet vegyük is, mivel a háború célja az ellenség harcképtelenné tétele, ebből a háború végeztével győzelem-vereség, fegyverletétel, ezt követően pedig nem a jól elrendezetség békéje, hanem békediktátum, az ebből fakadó kirablás és elnyomás, ennek nyomán a gyűlölet és rossz emlékezet következik.¹⁵ (A győztes önmérsékletére, a pacifikálás talán egyetlen lehetőségére alig akad példa. Egyéb lehetőség lehet a közös érdek egy összeállás történelmi pillanatában.) A történelem egyrészt az így kialakult éles helyzeteknek a rétegeiből, sorából és visszahatásaiból áll. Ehhez annyi járul hozzá, hogy a történelem ebben a folyamatban a mérséklődés, a nem-végletesség, a kiegyenlítés és a soktényezős átalakulás jegyeit is felmutatja.

Az elmondottak után néhány megkülönböztetést kell tennünk. Milyen értelmet nyer a béke a világ/természet síkján, az evilágon túli vonatkozásban, logikai szempontból, valamint az ember világában?

A béke nem a nyugalom maga. A nyugalom logikai fikció. Evilágon túli szempontból, mivel ez időn, téren, kiterjedésen kívüli dimenzió és nem ismert struktúra, a béke: projekció és metafora. A nyugalom nem is a világ jellemvonása, mert a világ elve az állandóság és a változás dialektikus egysége. Mondhatni, a nyugalom, a mozdulatlanóság a síri nyugalom (*der Friedhof – temető, „békeudvar”*). Kérdés, van-e értelme a természetben békéről beszélni. Úgy tűnik, nincs, mert a „békés táj” és hasonló megannyi antropomorf kifejezés és képzet. A világban létrendről és rendezettségéről jogos beszélni. A béke kifejezetten az emberi világhoz tartozik.

¹⁵ Ld. pl.: John Maynard Keynes klasszikus művét: *A békeszerződés gazdasági következményei* (1920). Bp.: Európa, 1991.; Nitti, Francesco (1921): *Nincs béke Európában*. Bp.: Pallas, 1923².; Nitti, Francesco (1925): *A béke*. Bp.: Pallas.

Ebben az emberi világban a béke két – nem egyenrangú – fogalmát kell megkülönböztetnünk egymástól. 1) Az egyik a fegyvernyugvás, a háború nélküli állapot, amit az előbb leverésként és a békétlenség szülőjeként jellemeztünk. 2) A másik az elrendezettség elve. Az, ami a metafizikában a létrend, az emberi életben (mindig korlátolt módon) a béke. Ez nem statikus rend, nem megállás, hanem rendeltetés szerinti igazságos és arányos elrendezés, szubsztancia szerinti bontakozás, azaz *entelekheia*, az adekvát és autentikus egyéni és közösségi létezés folyamata. Ez a helyzet a legkevésbé pusztá békeszerződés, hanem összhangban álló működés, egyetértésben folyó fennállás, időleges elrendezettség. S nem kezdődik, hanem kialakul.

A békét azonban ritkán szokták így felfogni, hanem közkeletűen inkább szerződésként értik.¹⁶ Az emberek jó szerződéseket várnak, s szüntelenül csalódnak, amikor egyoldalú szerződéseket kapnak. Innen nézve azonban jobban érthető, hogy mi az, ami lehetséges, s mi az, ami nem valósítható meg a történelemben, az államok kapcsolatában, közös életünkben. Ezt az alábbiakban három gondolkodó eszméin keresztül szeretném vázlatosan megvilágítani.

Szent Ágoston (354–430) a béke kérdését egyrészt összekapcsolja az igazság elvével¹⁷, másrészt a béke tartalmát a következőképpen állapítja meg: a béke a rend nyugalma¹⁸. Ágoston „*Isten városáról*” című művének 19. könyvében hosszan értekezik a béke és a háború kérdéseiről¹⁹. Itt megkülönbözteti egymástól az igazságtalan és az igazságos háborút²⁰. A végső állapotot illetően megjegyzi, hogy ezt örök békeként emlegetik, holott inkább örök életnek kellene nevezni²¹.

¹⁶ Kardos Gábor: *Békeszerződések a nemzetközi jogban*. Rubicon, 1997/2. A szerző rámutat egy súlyos problémára: „A nemzetközi jog mai felfogása szerint – amely az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalmára épül – a háború lezárása érdekében alkalmazott fegyveres kényszer az agresszorral szembeni legitim eszköz. Így a békeszerződés kivétel az erőszak hatására kötött szerződések között, mivel minden egyéb, akár az állam, akár képviselői elleni erőszak hatására létrejött szerződés semmisnek tekintendő. Sőt, határt megállapító szerződés (tehát általában békeszerződés) esetében a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény szerint még a szerződéskötés körülmények alapvető megváltozására sem lehet hivatkozni!”

¹⁷ Ld. pl.: „*Omnes qui gaudent de pace, modo verum iudicate!*” Augustinus: *Psalmus contra partem Donati*. J.-P. Migne (szerk.): *Patrologia Latina*, 43. 23.

¹⁸ „*Pax omnium rerum tranquillitas ordinis.*” Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 13.

¹⁹ A kérdés átfogó feldolgozása: Fuchs, Harald (1926): *Augustin und der antike Friedensgedanke. Untersuchungen zum neunzehnten Buch der Civitas Dei*. Berlin: Weidmann.

²⁰ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 7.; Schmal Dániel: Szent Ágoston az igazságos háborúról. *Magyar Filozófiai Szemle* 38, 1994/1–2. 11–32.; Orozco, Jorge Medina: Az igazságos háború fogalma Szent Ágostontól. *Katekhon* 2004/1. 101–112.; Lenihan, David A. (1988): The Just War Theory in the Works of Saint Augustine. *Augustinian Studies* 19, 37–70.; Uő (1996): The Influence of Augustine's Just War: The Early Middle Ages. *Augustinian Studies* 27:1, 55–94.; Stevenson, W. R. (1987): *Christian Love and Just*

Ágoston megemlíti, hogy mindenki békét akar, de sokan alávetés utáni diadalmas békét, ami nem az igazi béke²². A továbbiakban kifejti:

„A gonoszok békéjét (...) nem lehet békének nevezni”. Figyelemreméltó, hogy ezzel kapcsolatban rámutat a történelem sajátos természetére, az egyoldalúságok bizonyos kiegyenlítődére: „Szükségszerű viszont, hogy ami visszájára fordult, az is békességben legyen azoknak a dolgoknak valamiféle részében és részével, amelyekben létezik, vagy amelyekből áll: másképpen egyáltalán semmi sem létezhetne.”²³ Ágoston azután megkülönbözteti a földi békét és a mennyei békét, s hangsúlyozza, hogy a földi békére is feltétlenül törekednünk kell ²⁴.

Szent Ágoston a béke kérdését átfogó perspektívában így helyezi el:

„A test békéje részeinek kiegyensúlyozott rendje; az ésszel nem bíró lélek békéje az ösztönök rendezett nyugalma; az ésszel bíró lélek békéje a megismerés és a cselekvés rendezett összhangja; a test és a lélek együttesének békéje a rendezett élet és a lelkes lény épsége; a halandó ember és Isten közötti béke az örök törvény alá rendezett hitbeli engedelmisség; az emberek egymás közötti békéje a rendezett egyetértés; a család békéje az együtt élők rendezett egyetértése a parancsolást és engedelmeskedést illetően; a városközösség békéje a polgárok rendezett egyetértése a parancsolást és engedelmeskedést illetően; a mennyei város békéje a legmagasabb szinten rendezett és egyetértő közösség Isten élvezetében és egymás Istenben való élvezetében; a béke minden dologban a rend nyugalma. A rend pedig a hasonló és különböző dolgok mindegyikének helyét kijelölő elrendezés.”²⁵

Szent Ágoston elemzéseinek végeredményeként megállapíthatjuk, hogy a béke három kategóriáját különbözteti meg egymástól: 1) a gonoszok békéje, 2) az igazak földi békéje, 3) az igazak mennyei békéje. Amire törekedhetünk, a második eset; az igazak földi békéje tökéletlen, mulandó, de reális.

War. Moral Paradox and Political Life in St. Augustine and his Modern Interpreters. Mercer University Press, Macon, GA, 1987.; Berit Van Nestle (2006.): *Cicero and St. Augustine's Just War Theory. Classical Influences on a Christian Idea.* Thesis. University of South Florida; Holmes, Robert L.: *St. Augustine and the Just War Theory.* In: Gareth B. Matthews (ed.) (1999): *The Augustinian Tradition.*, Los Angeles: University of California Press, 323–344.; Langan, John (1991): *The Elements of St. Augustine's Just War Theory.* In: Babcock, W. (ed.): *The Ethics of St. Augustine.* Atlanta, Georgia: Scholars Press, 169–191.; Markus, Robert (1983): A.: *Saint Augustine's views on the "Just War".* In: W. J. Sheils (ed.) (1983): *The Church and War.* London: Blackwell, 1–13.; Mattox, John Mark (2006): *Saint Augustine and the Theory of Just War.* London – New York: Continuum; Szalay Miklós (1942): *A háború fogalma a keresztény erkölcstudományban.* Budapest; Ladocsi Gáspár (1999): *Keresztény katona az egyházatyák korában. Tanítóány, 1999/3.* 15–21.; Clavadetscher-Thürlemann, Silvia (1985): *Polemos dikaios und bellum iustum. Versuch einer Ideengeschichte.* Zürich: Juris Verlag.

²¹ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 11.

²² Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 12.

²³ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 12.

²⁴ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 17.

²⁵ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 13.

Aquinói Szent Tamás (1224/5–1274) mindenekelőtt nagy összegző művének, a *Summa Theologiae*-nek második részében foglalkozik mind a béke, mind a háború kérdésével.²⁶ Előbbi helyen kifejti, hogy minden lény (valamilyen fajta) békére törekszik. Tamás szerint három eset lehetséges: 1) látszólagos és 2) valódi, azon belül 2a) tökéletes és 2b) tökéletlen békéről lehet szó. Az első a háborúzó saját érdek szerint békéje. Ami a többit illeti, ezt írja: „Mivel a valódi béke csak valódi jóban lehetséges, ahogy kétféleképpen lehet birtokolni a valódi jót: tökéletesen és tökéletlenül, ugyanúgy kétféle a valódi béke. Az egyik a tökéletes béke, amely a legfőbb jó tökéletes élvezetében áll. (...) Ez minden eszes teremtmény végső célja. (...) A másik a tökéletlen béke, amely itt e földön lehetséges.”²⁷

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Aquinói Szent Tamás vizsgálódásainak eredményeképpen a béke három kategóriája áll előttünk: 1) a látszólagos béke, 2) a tökéletlen valódi béke, és 3) a tökéletes valódi béke. Ez az osztályozás tartalmilag egybevág Szent Ágoston felfogásával. Tamás szerint a tökéletlen valódi békére törekedhetünk. Tamás hozzáteszi, hogy e tökéletlen valódi békéhez a kegyelem, a jóakarát és az igazságosság szükséges, és nagyon sok dolog zavarja földi megvalósulását.

6. kép: Marsilius Patavinus: *Defensor Pacis* (Paduai Marsilius: A béke védelmezője, 1324).
Kódex, 1400 körül. Freiburg, Franziskanerkloster, Ms. 28.

Fél évezreddel később, sok más traktátus (*Paduai Marsilius, Thomas Hobbes, Hugo Grotius, Abbé de Saint-Pierre*²⁸ és mások politikai filozófiai és jogfilozófiai

²⁶ Thomas Aquinas: *Summa Theologiae*, II–II. 29. 1–4.; II–II. 40.

²⁷ Thomas Aquinas: *Summa Theologiae*, p. II–II. q. 29. a. 2.

²⁸ Abbé de Saint-Pierre (1729): *Az örökbéke-tervezet foglalata*. Bukarest: Kriterion, 1979.

művei²⁹) után, az újkor egyik jellegzetes alkotásaként született meg Immanuel Kant (1724–1804) „Az örök békéhez” (1795) című munkája. A könyvet magyarra Babits Mihály fordította az I. világháború végén.³⁰ Sajátos szelleme miatt a könyvnek nagy irodalma keletkezett.³¹

7. kép: Immanuel Kant (1724–1804)

Kant az észről és az erkölcsről vallott nézeteit kívánja érvényesíteni a politikai filozófia területén. Megkülönbözteti az ember természeti állapotát, amelyhez a háborút köti, s a jogfejlődésen keresztül az ember valóban civilizált/kulturált állapotát, amelyhez a békét rendeli. Megállapítja: „A békeállapot az emberek között, akik egymás mellett élnek, nem természeti állapot, status naturalis. A természeti

²⁹ Zettel, Horst (1989): Pax Dei. Anmerkungen zu einer Friedensbewegung des Mittelalters. In: Hans-Jürgen Häbeler – Christian von Heusingen (Hrsg.) (1989): *Kultur gegen Krieg*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 239.; Somlyói Tóth Tibor (1984): Mennyei béke, földi háború. A háború keresztény megítélése a középkorban. *Világosság* XXV. 1984/2. 98-105.; Galtung, Johan (1967): *Theories of Peace*. Oslo.

³⁰ Immanuel Kant (1918): *Az örök béke*. Budapest: Új Magyarország Rt.; Immanuel Kant (1985): *Az örök békéhez*. Budapest: Európa. Az alábbiakban zárójelben ennek a kiadásnak az oldalszámaira utalunk.; Ld. még: Babits Mihály: *Kant és az örök béke*. Nyugat, 1918. 16. sz. = Babits Mihály: *Ezüstkor. Tanulmányok*. Budapest: Athenaeum, 1938. 118–130.; Hermann István: A béke gondolata a klasszikus német filozófiában. *Világosság* (25) 1984. 7–8. 499–507.; Bertók Rózsa (1985): *Egy aktuális utópia – Immanuel Kant: Az örök béke*. Bp.: Európa, Magyar Filozófiai Szemle (31) 1987. 2. 392–394.; Genest, Hartmut: Kant az örök békéről. *Magyar Filozófiai Szemle* (35) 1991. 4–5. 709–730.; Kelemen János: Kant, Babits és az örök béke. *Holmi* (6) 1995. 1. 62–65.; Szávai János: A béke viszonylagossága. (Platón, Kant, Babits, Martin du Gard.) *Vigilia* (60) 1995. 5. 337–343.; Habermas, Jürgen: Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. *Világosság* (37) 1996. 7. 42–53.; Infranca, Antonino: Kant „Örök béke” című írásának paradoxonjai. *Magyar Filozófiai Szemle* (42) 1998. 1–3. 193–212.; Molnár Máté: Kant és az örök béke. *Hadtörténelmi Közlemények* (114) 2001. 2– 3. 448–454.; Jobbágy József: Az örök béke a pusztaság határain belül. *Kellék*, 2004. 24. sz.;

³¹ Otfried Höffe (Hrsg.) (2011): *Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden*. Berlin: Akademie Verlag³.

állapot inkább a háború állapota.” „A békeállapotot tehát először intézményileg létesíteni kell.” (17)

Kant megkülönbözteti a fegyverszünetet és a békét (7), s megállapítja, hogy a békeszerződés nem vet véget a háborús állapotnak (28). A békéhez törvényesség kell, és szerinte köztársasági alkotmány szükséges. Kant ezután megfogalmazza a békeszövetségről alkotott elképzelését:

„Az ész a legmagasabb erkölcsi törvényhozó hatalom trónjáról a háborút, mint jogi (? sic) folyamatot, teljességgel elítéli, a békeállapotot ellenben közvetlen kötelességgé teszi; ezt pedig a népeknek egymás közötti szerződése nélkül sem létesíteni, sem biztosítani nem lehet. Ennélfogva kell lennie egy különös fajtájú szövetségnek, amelyet békeszövetségnek (*foedus pacificum*) nevezhetünk. Ez a békeszerződéstől abban lenne különböző, hogy ennek rendeltetése csak egy háborút, amazé azonban minden háborút egyszer s mindenkorra befejezni. (...) A föderalitás ezen eszméjének lassankint minden államra ki kell terjednie. S ez az út elvezet az örök békéhez.” (28–29)

A folyamat Kant látomása szerint a természetnek mintegy a célszerűsége. Nem az emberek erkölcsi javításáról van szó, hanem arról, hogy a természet az önző hajlamokkal az észre alapított akarat segítségére jön. (45–46), s az állam az erők kölcsönös kiegyenlítését végzi el. Kant azt vallja: „A természet ellenállhatatlanul akarja, hogy végre a jogé legyen a hatalom.” (47) Kant szerint szükséges az egyesített akarat kollektív egysége (55), s a törvényes állapot szükségképpen erő által veszi kezdetét (55). Felfogásában a jogállam nem a jólétre és a boldogulásra irányul, hanem tartalma a tiszta jogi kötelességben áll. (68)

Ami magának a békének a fogalmát illeti, azt szűrhetjük le, hogy Kant kettős felosztásban gondolkodik. Egyfelől tételezi a természeti önző állapotot, másfelől a moralitáson és kötelességen alapuló jogállamot és békeszövetséget.

Ahelyett, hogy a kis mű különös elemeit tovább forgatnánk, a megértést elősegíti, ha Babits Mihály esszéjéből elolvasunk két értelmező bekezdést. Az egyik így hangzik:

„Azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. (...) Mindaddig pedig, amíg ez teljes matematikai pontossággal bebizonyítva nincs – ahogyan sohasem lehet –, bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak legalább halvány vagy távoli lehetőségét megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség – bármily kicsi is különben – fennáll, alig megbocsátható bűnt követ

el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti.”³²

Más szóval: kanti szellemben azt lehet mondani, hogy a béke lehetősége valódi antinómia: mondható, hogy lehetséges, s mondható, hogy nem lehetséges. Semmi nem igazolja, és semmi nem cáfolja teljesen ezeket az eseteket. Bárhogyan van is, posztulálni lehet és kell. Ez az emberi paradoxon.

Babits Mihály másik fontos megállapítása írása végén a következő:

„Meg kell azonban gondolni, hogy a feladat, melyet Kant itt maga elé tűzött, csak ennyi volt: Megmutatni a békegondolat megvalósításának lehetőségét és módját a *mai* szellemi és erkölcsi feltételek mellett, tehát a *jelenlegi* ideológia keretein belül. Ezért ennek az ideológiának bírálóba Kant nem is bocsátkozik, habár egyáltalán nem csinál titkot belőle, hogy azt a legsúlyosabban elítéli.”³³

Ami Kant politikai filozófiáját illeti, ismerünk ennél kevésbé megértő hangokat is.³⁴ Ilyen Oriana Fallaci, aki Kant álláspontjának egyik gyenge pontjára utalva egyenesen kijelenti: „1795-ben Immanuel Kant publikált egy demagóg tanulmányt 'Az örök béke' címmel. Demagóg, mert anélkül, hogy bármiféle tiszteletet mutatott volna az ember történelme és a szembeötlő tények iránt, ragaszkodott azon nézetéhez, hogy a háborúkat monarchiák kezdeményezik, és kész. Ergo, a köztársaságok elhozzák majd a békét.”³⁵

Az utóbbi évszázadban a békemunka áttekinthetetlen méretűvé növekedett, békemozgalmak, béketanácsok, békeszervezetek, a békét kutató tudományos és politikai intézetek megszámlálhatatlan tömege keletkezett, a békéről szóló szakirodalom beláthatatlan és feldolgozhatatlan nagyságúra duzzadt. Mindazonáltal úgy tűnik föl, hogy az említett szervezetek súlyos korlátok között működnek, perspektíváik általában nem elég mélyek és szélesek, hatókörük pedig elégtelen.

Az a benyomás alakulhat ki továbbá a szemlélőben, hogy a béke kérdését az egész korszakban inkább szaktudományos kérdésként, a biztonságpolitika, a leszerelés, a nemzetközi jog önmagában fontos, értékes és nélkülözhetetlen műfajain keresztül közelítik meg, de alig akad, aki a kérdést filozófiai mélységeiben meri és

³² Babits Mihály: Kant és az örök béke. *Ezüstkor*, i. m. 125.

³³ Babits Mihály: Kant és az örök béke. *Ezüstkor*, i. m. 130.

³⁴ Bohn, Jochen: Ewiger Krieg der Ansprüche. Kritik der freiheitsrechtlichen Friedensphilosophie Kants. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Vol. 99. No. 4. Oktober 2013. 462–474.; A korszakról ld.: Reuvers, Hans-Bert (1983): *Philosophie des Friedens gegen friedlose Wirklichkeit. „Gerechter Krieg“ und „Ewiger Friede“ im Zeitalter der französischen Revolution*. Köln: Pahl-Rugenstein Verlag.

³⁵ Fallaci, Oriana: *Az értelem ereje* (2004). Bp.: Múvelt Nép Könyvkiadó 2016. 19.

kívánja megragadni.³⁶ Ez utóbbira kiváló példa *Maurice Blondel* katolikus filozófus, aki a béke filozófiájáról írott művében többek közt továbbviszi Szent Ágoston békefogalmát. Blondel ezt írja: „A rend mozgásban lévő nyugalma érdemli csak meg az aktív és tartós béke nevet”, s csak a „mozgásban lévő egyensúly” tud utat mutatni az állandó megoldás felé.³⁷

Úgy véljük, hogy ilyen szükséges perspektívát a maga sajátos helyzetében általában leginkább a keresztény tanítás, az egyházi tanítóhivatal képvisel.³⁸ Az ide sorolható megnyilatkozások központi dokumentuma XXIII. János pápa „*Pacem in terris*”, azaz „Békét a földön” kezdetű nevezetes enciklikája (1963).³⁹

8. kép: XXIII. János pápa: *Pacem in terris*

Néhány elméleten keresztül láthattuk a béke realitásának problematikuságát, köztes jellegét és nyugtalanító természetét. Ezért végezetül azt mondhatjuk, hogy mindaddig, amíg az emberiség közösségi, egyetemes megoldást nem tud kialakítani

³⁶ Néhány ilyen mélyeszántó mű: Schlochauer, Hans Jürgen: *Die Idee des ewigen Friedens. Ein Ueberblick über die Entwicklung und Gestaltung des Friedenssicherungsgedankens*. Bonn, 1953.; Fromm, Erich – Herzfeld, Hans – Grossmann, Kurt Richard (Hrsg.) (1961): *Der Friede. Idee und Verwirklichung. Festgabe für Adolf Leschnitzer*. Heidelberg: Schneider; Bönisch, Alfred (1981): *Elements of the Modern Concept of Peace. Journal of Peace Research*, 18. 1981/2. 165–173.; Sandkühler, Hans-Jörg (1985): *Prolegomena einer Philosophie des Friedens. Wissenschaft & Frieden*, 1985/2.

³⁷ Blondel, Maurice (1939): *Lutte pour la civilisation et philosophie de la paix*. Paris: Flammaron, 6. Vö.: Benkő István: Maurice Blondel béke-filozófiája. *Vigilia*, XXXVI. 1971/2. 97.

³⁸ Miller, Robert Henry: *The Christian Philosophy of Peace*. 1935. *Review & Expositor* 32. 1935/3. July, 255–263.; Johnson, R. C.: *The Influence of Religious Teaching as a Factor in Maintaining Peace. Path to Peace. A Study of War, Its Causes and Prevention*. Ed. by Victor Hugo Wallace. Melbourne, 1957. 336–349.

³⁹ XXIII. János pápa: *Pacem in terris*, Bp.: Szent István Társulat, 1963; Kiadva továbbá In: Zsigmond László (szerk.) (1970): *Politikai és szociális enciklikák*, II. köt. Bp.: ELTE BTK, 297–346.; Mérvadóak Mihelics Vid elemzése: XXIII. János pápa békeenciklikája. *Vigilia*, 1963/5.; Három francia teológus a békeenciklikáról. *Vigilia*, 1963/6.; A *Pacem in terris* és a katolikus dialógus. *Vigilia*, 1964/5.; A *Pacem in terris* első évfordulóján. *Új Ember*, 1964. ápr. 12.

a béke problémájára, szem előtt tarthatjuk a klasszikus kínai filozófia sajátos egyéni-kozmikus perspektívában megfogalmazott tanítását is. A kanonikus *Nagy Tanítás* bevezetőjében ezeket az emelkedett sorokat olvashatjuk:

„A régiek, amikor világossá akarták tenni a fényes erényt az egész égalattiban, először rendet teremtettek a fejedelemségükben. Amikor rendet akartak teremteni a fejedelemségükben, először rendbe tették a családjuk ügyeit. Rendbe akarván tenni a családjuk ügyeit, először tökéletesítették saját magukat. Tökéletesíteni akarván saját magukat, először egyenessé tették a szívüket. Egyenessé akarván tenni a szívüket, először tisztává tették a gondolataikat. Tisztává akarván tenni a gondolataikat, először fejlesztették a tudásukat. Tudásukat pedig úgy fejlesztették, hogy tanulmányozták a dolgokat. Ha megvizsgáltuk a dolgok természetét, tudásunk a legmagasabb fokra emelkedik. Ha tudásunk a legmagasabb fokra emelkedett, akkor gondolataink őszintévé válnak. Ha gondolataink őszintévé válnak, akkor szívünk egyenessé lesz. Ha szívünk egyenessé lett, akkor tökéletesítjük magunkat. Ha tökéletesítettük magunkat, akkor rend lesz a családjunkban. Ha rend lesz a családjunkban, akkor jó kormányzás van a fejedelemségben. S ha jó kormányzást teremtettünk a fejedelemségben, akkor az égalattiban békesség uralkodik.”⁴⁰

9. kép: Picasso: Békegalamb, 1961.

⁴⁰ Tókei Ferenc (szerk.) (1980): *Kínai filozófia*, I. köt. Budapest: Akadémiai kiadó, 180–181.

A Brexit és hatása Észak-Írországra: reflexiók a (dez)integrációra¹

Dr. Pál Monika Éva

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

In five years, there will no longer be a United Kingdom”²

Az 1998-as Nagypénteki / Belfasti Egyezmény békét hozott Észak-Írország számára az évtizedes erőszak, szektáriánus megosztottság és politikai felfordulás után. A konzociációs megegyezés hatalommegosztást, politikai stabilitást eredményezett és utat nyitott a nagyobb gazdasági növekedés felé. A 2016. június 23-i, a brit uniós tagságról tartott referendum mindenképp hat Észak-Írországra is. Az EU kardinális szerepet játszott a régió békéjének megteremtésében és a brit tagság általánosságban is kedvezően hatott a politikai konszolidációra. A kérdés az, hogy vajon a június 23-i népszavazás, a lehetséges Brexit kinyitja-e Pandóra szelencéjét, új életre kelt-e olyan lappangó feszültségeket, amelyeket az 1998-as béke részben megoldatlanul hagyott, valamint, hogy érintetlen marad-e Észak-Írország alkotmányos helyzete a brit kilépés esetén.

Bevezetés

A 2016 júniusi referendum eredményeként Nagy-Britannia lakóinak 52%-os többsége az Európai Unióból való kilépés mellett tette le a voksát. Bár a kilépési folyamat jogilag még nem vette kezdetét, hiszen a Lisszaboni Szerződés 50. cikkét még nem aktiválták, vagyis a kormány nem értesítette az Európai Tanácsot a kilépési szándékáról, mégis nem kérdéses, hogy csak idő kérdése a kétéves folyamat elindulása.

¹ A kézirat lezárásának időpontja: 2017. február 28.

² Richard Haasstól, a Council on Foreign Relations elnökétől származó idézet: <http://www.politico.com/magazine/story/2016/06/brexit-change-europe-britain-us-politics-213990#ixzz4PDr9eugm>

Az „ősbűn” vagy úgylis mondhatnánk, hogy a Brexit forrása pártpolitikai megfontolású volt, David Cameron volt miniszterelnök jobbról előzve kívánta pártja euroszeptikusait kielégíteni és kifogni a szelet a feljövő UKIP (= *United Kingdom Independence Party*) vitorlájából. A referendum ígérete tehát saját pártbeli helyzetének megszilárdításáról szólt, mintsem az Unióról. Érdemi, tartalmi vita igazán nem is szólt Európáról, csupán politikai adok-kapok, érvek-ellenérvek a kilépést illetően, de szinte semmi érdemleges szakpolitikai vita vagy az Unióval kapcsolatos vízió nem hangzott el. A sokszor populistá hangvételű kampány a szuverenitás visszaállításáról – bármit is jelentsen ez –, az Unió antidemokratikus döntéshozataláról és a hatáskörök repatriálásáról szóló disputákban merült ki.

A Brexit elindulásakor, de még a kampány finisében is megjósolhatatlan volt, hogy a kilépéspártiak győzedelmeskednek, hisz David Cameron, aki a bennmaradás mellett kötelezte el magát, a hónapokig tartó tárgyalássorozat végén egy olyan kompromisszumos csomaggal tért vissza Londonba, amely a négy tárgyalási sarokkő mindegyikében eredményt tudott felmutatni. (1. Nem az euró marad az egyetlen hivatalos fizetőeszköz; 2.) nem kötelező továbblépni az „*ever closer union*” felé, amely elvet még a Római Szerződés fektette le; 3.) a nemzeti parlamentek uniós jogszabály esetében blokkolási lehetőséget kapnak (*red card*); 4.) a szabad mozgás korlátozása és a bevándorlók szociális kedvezményeinek megkurtítása, az uniós szabályozások egyszerűsítése, a bürokratikus terhek csökkentése a versenyképesség növelése érdekében.)³

A referendumkampány elvesztése, amelyben Cameron a bennmaradás mellett voksolt, tarthatlanná tette a kormányfő politikai túlélését, annak ellenére, hogy korábban ragaszkodott ahhoz, hogy nem fog lemondani egy számára kedvezőtlen kimenetelű voksolás esetén sem. Theresa May váratlan és gyors színre lépése a politikai stabilitás megőrzését és egy olyan kabinet felállítását eredményezte, amelyben – az ország megosztottságát tükrözve – arányosan képviseltettek a maradás és a kilépés hívei. A sors fintora, hogy a Brexitet egy olyan miniszterelnök vezényli le, aki belügyminiszterként sokáig a háttérben maradt, de bennmaradáspártinak lett elkönyvelve.

A referendum utáni hónapok a kilépés- és a bennmaradáspártiak aláírásgyűjtési akcióival, a precedens nélküli szituáció értékelésével és a jogi helyzet kuszaságának elemzésével teltek, valamint felálltak azon intézmények, amelyek brit

³ A 2016 februári alku értékeléséről lásd: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35622105>

részről felhatalmazást kaptak a kilépési anyagok előkészítésére és az elválás majdani levezénylésére. (A Brexit-ügyi miniszter a régi eurszkeptikus Davis David lett, aki a frissen felállított Department of Exiting the European Union (DExEU) élén áll.) Témánk szempontjából fontos, hogy Joint Ministerial Committee (EU Negotiations) néven (JMC) megalakult a devolúciós intézményekkel való koordinációt végző Közös Miniszteri Bizottság is. A JMC-val a kormány folyamatosan konzultál, de ezidáig nem látszik, hogy a központi kormány milyen konkrét kívánalmakat orvosolna, milyen devolúciós kéréseket teljesít a tárgyalások során.

Emlékeztetőül: egy jogi probléma miatt akadt meg 2016 végén a már éppen elindulni látszó kilépési folyamat. A Lisszaboni Szerződés 50. cikkét a brit kormány egy bírósági döntés folyományaként nem tudta elindítani, hiszen kiderült, hogy a királyi felségjoggal a végrehajtó hatalom nem élhet, ha nem kérdezi meg a westminsteri parlamentet, vagyis a parlamenti szuverenitás a Magna Charta hazájában még elsőséget élvez, a kilépést a kormány feje nem kezdeményezhetheti az Európai Tanács ülésén. (Ezután a kérdés csupán az volt, hogy egyetlen igen-nem döntéssel rendezze-e le May a szavazást Westminsterben vagy végre, a kormány tartalmi törvényjavaslatot is benyújt, amely fellebbtené a fátylat arról, hogy mi is a Downing Street tárgyalási pozíciója Brüsszelben. Könnyen belátható, hogy mennyivel ésszerűbbnek tűnik egy tartalmi kérdésben kérni a honatyák szavazatát, mint egy biankó csekket adni a kormány kezébe.) A parlamenti szuverenitás kérdése mellett a föderális kormányzatok bevonása is ütközőpont volt, hiszen a kormány nem kívánta elismerni, hogy a helyi törvénykezéseknek jogosítványa van. A Legfelső Bíróság január 24-i döntése kimondta, hogy a kilépési procedúra elindításához a kormány törvényileg nem kötelezhető arra, hogy a devolúciós intézmények felhatalmazását is bírja.

Theresa May 2017. január 17-i, a londoni Lancaster House-ben elmondott beszédében vázolta fel – hosszú hónapok bizonytalansága után – azt a forgatókönyvet, amely a kilépés keretét adja. Ebben a hard Brexit kifejezést kerülve olyan megoldást javasolt, amely szakít az egységes piachoz való kötődéssel, mindazonáltal szelektíven nyitva hagyja a kaput a legszélesebb körű együttműködés és partnerség előtt. Ez a radikális szakítás a legrosszabb forgatóköny a bennmaradáspártiak számára és egyértelműen negatív üzenet az észak-ír lakosoknak. Végül 2017 február elején a kormány előállt a Fehér Könyvvel, amely a tárgyalási pozíció sorvezetőjének tekinthető, és amely alapján márciusban a kormány

felhatalmazást kapott⁴ a Képviselőház és a Lordok Háza többségétől a kiválás elindítására.⁵

Észak-Írország a Brexit tükrében

A népszavazás országrészenkénti lebontását tekintve: Anglia 73%-a szavazott, ebből 46.6% a maradásra, míg 53.4% a kilépésre. Ez az arány Skóciában 62%, illetve 38% volt a maradáspártiak javára 67.2%-os részvétel mellett, míg Wales-ben a jogosultak 71.7%-a voksolt, 47.5% a maradás, míg 52.5% a kilépés mellett. Wales 71.7%-os részvétel mellett 52.5% bennmaradás, 47.5% kilépés mellett voksolt. A témánk szempontjából fontos Észak-Írország 62.9%-os részvételt mutatott, miközben 55.8% az uniós tagság mellett tette le voksát, valamint 44.2% lépett volna ki az integrációs szervezetből.

Egyértelmű tehát, hogy Észak-Írország lakóinak többsége, hasonlóan Skóciához, a bennmaradás mellett szavazott. Az is világosnak tűnik, hogy a Brexit tárgyalások nem csupán az Egyesült Királyság Európában elfoglalt új helyéről, státuszáról szólnak, hanem a jelenlegi állam fennállásáról is, hiszen legalább ennyire kétséges, hogy maga a szigetország hogyan változhat meg, alakulhat át, mint a Brexit folyamata és kihatása. A Brexit-kampány nagyrészt a szuverenitás kérdése köré szerveződött, ám a területi integritás, az önrendelkezés-identitás jelenlegi helyzetének kérdése is felmerül a politikai és akadémiai diskurzusok során.

A területi integritás kérdését tekintve Skócia esetleges második népszavazása és elszakadásának lehetősége kapott komoly figyelmet, amely a 2014-es épphogy elbukott függetlenségi referendum után újra a szavazófülkékhez hívná a választókat. Az Észak-Írországról szóló elemzések is egyre inkább a figyelem fókuszába kerülnek, hiszen a kiválás és uniós reintegráció lehetősége itt sem kizárható, az a brit kormány és az észak-ír politikai erők tárgyalásaitól (is) függ, attól, hogy mennyire sikerül kielégíteni a hard Brexitet ellenzők táborát.

⁴ A londoni Alsóházban helyet foglaló észak-ír politikusok közül a két UUP (*Ulster Unionist Party*) és nyolc DUP (*Democratic Unionist Party*) képviselő megszavazta a kilépésről szóló törvényjavaslatot, az SDLP ellene szavazott, a Sinn Féin absztencionista álláspontja okán évek óta nem vesz részt a Westminster munkájában.

⁵ Henley 2017.

A Brexit nem kis részben egyfajta identitás-definíciós kérdés, a referendum pedig az Európai Unióhoz való tartozás vélt vagy valós előnyeiről és hátrányairól, annak percepciójáról, a kampányszlogenekre leegyszerűsített fekete-fehér képről alkotott sommás ítélet volt. Az országos népszavazás során azonban nemcsak az derült ki, hogy mi a britek szemében az 1973 óta tartó tagság mérlege, hanem arra is fény derült, hogy a szigetország lakói, „népei” mennyire másként ítélik meg a regionális integráció szükségességét. Tehát nem csupán a brit-EU relációt láttuk egy tükörben, hanem a britek véleménye kalidoszkópszerűen, mikroszkópikusabban is láthatóvált: a skótok és az észak-írek nagy többségben pozitívan ítélték meg a tagságot, míg az angolok és a walesiek többsége az Unióból való kilépés mellett szavazott.

A Brexitet az észak-ír történelem tükrében az 1998-as nagypénteki egyezményen keresztül érdemes megvizsgálni. A békekötés-rendezés az évtizedek óta tartó unionist-nacionalista szembenállást, a sokszor véres leszámolásokig fajuló konfliktus lezárását, a béke beköszöntét jelentette. A sors fintora, hogy éppen 2017 első hónapjaiban – a Brexit okozta felfokozott várakozások hónapjaiban – komoly sérüléseket szenvedett az 1998-as politikai konstrukció. Még nem látható, hogy az észak-ír békefolyamat összedől-e, vagy csupán a mostanság unalomig ismert korrupciós ügyek egyike vezet-e a kormány bukásához, zilálja-e szét a politikai felépítmény arcukat, de egy biztos: ez a válság kicsit más, mint az eddig megszokottak. Ennek oka pedig nem az, hogy Észak-Írország önmagában gyökeresen megváltozott volna, inkább az, hogy a közvetlen környezetében zajló folyamatok jócskán átalakítják a belpolitikát, felerősítik a mélyben lappangó konfliktusokat, lehetőséget teremtenek arra – immár az uniós tagság kontextusában – , hogy előtérbe kerüljön a szuverenitás, a nemzeti hovatartozás problémája, és a nacionalista-unionista megosztottság újra felerősödjön.

Egyértelmű, hogy a kilépés komoly, a demokratikus választással kapcsolatos kérdéseket is felvet, valamint kérdésessé teszi a szigetország mint politikai unió további fennmaradását. Bár a devolúció egyértelművé teszi jogilag, hogy a külpolitikához kapcsolódó ügyek Westminster hatáskörében maradnak (*reserved matters*), ámde ennyire egyöntetű különbség esetén mindenképp az országrészek érdekeinek beszámítására is tekintettel kell lenni. A választói akarat negligálása ugyanis olyan láncreakciót válthat ki, amely az egész szigetország politikai életét destabilizálja, területi szuverenitásának csorbításával járhat. Ennek elkerülésére, az érdekek képviselőit több mód, modell adódik. A „kármentés” kezdeti szakaszában arra irányult a figyelem, hogy a konzultáció megfelelő formát és tartalmat kapjon, ne

kiüresedett, szimbolikus rutin legyen, valódi figyelem irányuljon a londoni nagypolitika tekintetében néha perifériára szoruló térségre. Az országrészekben tapasztalható különböző előjelű eredmény hivatalosan nem jelenik meg, hiszen a kilépés nem országrészekre, hanem a teljes országra érvényes, ezidáig minden olyan lépés, amely valamiféle különleges státuszban részesítené a területet egyértelmű elutasításban részesült.

Az uniós tagság a politikai napirend élére kerülése két fontos eredményt hozott. Egyrészt kiderült, hogy a történelmi megosztottságot keresztbe szeli az EU-tengely, az átível a hagyományos pártpreferenciákon, a klasszikus nacionalista/unionist dichotomián. Nincs adatunk arra nézvést, hogy az uniós tagság kérdése a választásokon hogyan alakítja a pártpreferenciákat és hat-e a klasszikus törésvonalakra, hogy változik-e a materiális ügyek megítélése, az identitás vagy a materiális megfontolás esett-e nagyobb súllyal latba, amikor a szavazók a bennmaradás mellett voksoltak nagyobb számban. A referendum során az észak-ír területeken a pártok – a Demokrata Unionista Párt (DUP) kivételével – az Unióban való bennmaradás mellett voksoltak, ami nem véletlen. A terület gazdasági segítség terén sokat köszönhet a Közösségnek, kifejezetten a PEACE programnak, amely a politikai konszolidáció, a társadalom szektáriánus megosztottságának, a béke társadalmi alapjának megerősítésében kiemelt szerepet kapott. Az Unió, mint egyfajta stabilizáló entitás rendkívül fontos háttére volt a békefolyamatnak, és jelenleg is a brit és ír kormányok együttműködésének fontos terepe.

Másrészt: a klasszikus törésvonalakra egy másik szempontból is hatással lehet a népszavazás okozta identitás-viták feléledése. A terület bennmaradása az Egyesült Királyságban és az Unióból való kiválás azt jelenti, hogy a hagyományosan katolikus/nacionalista szavazókat majd határ választja el az uniós tag Írországtól, amelyhez történelmileg és identitásukban is kötődnek. Másképp fogalmazva, nem csupán az uniós tagságukat veszítik el, de ír identitásuk is „sérül”. A kilépés egyik legsúlyosabb következménye az észak-ír és brit/észak-ír területet elválasztó kemény, fizikai határ, a határellenőrzés visszaállítása lehet. 1952 óta, vagyis az EGK-hoz való csatlakozást megelőző időszakról Közös Utazási Térség (*Common Travel Area*) van érvényben Írország és az Egyesült Királyság között, amely útlevél nélküli utazásra ad lehetőséget. Az uniós határ visszaállítása korlátozná a szabad mozgást, vámellenőrzést, fizikai ellenőrző pontok felépítését jelentené, ami kedvezőtlenül hatna a rendkívül szoros üzleti, gazdasági kapcsolatokra és valós választóvonalat képezne a határ két oldalán élők között.

Az Észak-Írország és az Ír Köztársaság közti határ nem csupán egy hagyományos, két állam területének elhatárolását jelképező ötszáz kilométeres választóvonal. Az 1922-es, a Szabad Állam megszületésével kialakuló határ esetünkben egy korábban egybetartozó, a brit korona alá tartozó, az 1801-es unióból kiváló terület és lakosság relative új államát határolja el, kettészelve az etnikailag homogén Írország és a vegyes területű Észak-Írország lakosságát, utóbbi ugyanis a brit korona fennhatósága alá tartozik.

Számos észak-ír miniszter szájából rendre megfogalmazódott az a kritika, hogy a kormány nem érzékeli kellőképpen azt a hatást, amely a Brexit különösképpen Észak-Írországban eredményezhet. A brit érzéketlenség, a különleges berendezkedés meg nem értése, az észak-ír identitás komplexitása iránt mutatott közöny vagy legalábbis az affinitás hiánya erősíti azt a szemléletet, amely szerint a területről úgylégsz előbb-utóbb le kell mondani, az egyfajta függelék, sőt kolonc az ország nyakán.

Gondolhatnánk, hogy az észak-ír politikusok azon gyakran hangoztatott véleménye, hogy a Brexit politikai turbulenciához vezet, mindössze zsarolási potenciáljuk növelése érdekében elhangzó szlogen. Ez azonban nem megfelelő olvasata a történeteknek, hiszen az észak-ír belpolitika eseményei az utóbbi években megmutatták, hogy nem gránitszilárd a hatalommegosztáson nyugvó, a békefolyamatból kinövő politikai felépítmény.

A referendum utáni időszak fejleményei világossá tették, hogy a terület 2017 elején kettős válságot él át. Egyfelől, a Brexit körüli bizonytalanság magában politikai instabilitást okoz, másrészt a kifejezetten pártpolitikai-alkotmányos válság, vagyis Martin Guinness első miniszter lemondása után az egész hatalommegosztáson alapuló struktúrát veszélyeztetheti.

A márciusban tartandó előrehozott választásokon a közvélemény-kutatások a Sinn Féin előretörését mutatják. A demográfiai viszonyok változása, tehát a katolikus és ezért valószínűsíthetően, de nem kizárólagosan többségében nacionalista kötődésű szavazók átbillenthetik az unionista többséget és az elszakadás felé lökhetik az országrészt. A Brexit, az Európai Unióból való kilépés tehát az Egyesült Királyságból való kilépésnek ágyazhat meg.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi történik abban az esetben, ha nem sikerül kielégíteni az észak-ír politikai pártokat és referendum dönt majd a terület státuszáról? A Nagypénteki Egyezmény szerint egy észak-ír referendum dönthet a

kilépésről és az Ír Köztársasághoz való csatlakozásról. Ezzel, hasonlóan a német egyesítéshez, az a kívánalom is teljesülhet, hogy megmaradjon az EU-tagság, viszont valószínűsíthető, hogy az eurót kellene északon is bevezetni, mint hivatalos fizetőeszközt. (Itt jegyezhetjük meg, hogy a skót párhuzam – többek között azért is – sántít, hisz egy önálló Skóciának a kiválás után újra kellene folyamodnia az EU-tagságért.

Az állampolgárság kérdése az egyik központi eleme a tárgyalássorozatnak és különösen kényes kérdés a Királyság és az EU, valamint az Egyesült Királyság – Észak-Írország viszonylatban is. Ez előbbi dimenziót tekintve, a brit kormány arra törekszik, hogy a brit állampolgárok jogai ne csorbuljanak az EU országokban, de elzárkózik attól, hogy bírák csekket adjon az Egyesült Királyságban élő uniós állampolgároknak, azzal érvelve, hogy a reciprocitást a hivatalos tárgyalások során kívánja rendezni, vagyis a megállapodáscsomag részének tekinti, nem előzetesen vállal egyoldalú garanciát, amíg nem látja, hogy a brit állampolgárok is kapnak megfelelő jogosítványokat.

A vegyes állampolgársági viszonyok is összetettebbé teszik a megoldást. Az észak-ír állampolgárok, akik kettős – ír és brit – állampolgársággal rendelkezhetnek, továbbra is hozzáférnek majd a közös piachoz, az uniós állampolgárság rájuk is kiterjed majd, míg a csupán brit állampolgársággal rendelkezők elesnek ettől. A kormány egyelőre elutasít mindenféle speciális észak-ír státuszra vonatkozó kérelmet.

Észak-Írország tekintetében egészen különleges, a differenciált integráció újfajta megoldási javaslatát szemléltető ötlettel állt elő Guy Verhoftadt. Az ALDE, az Európai Parlament liberális-demokrata frakcióvezetője – az Európai Parlament Brexit-tárgyalója – ötletként született az a megoldási elképzelés, amely online fórumokon terjed egyfajta civil petícióként, hogy az EU-s állampolgárságot egyéni alapon adják meg a kérelmezőknek, vagyis az ne az EU-tagsággal bíró államhoz kötődjön.

Az érdekbeszámítás különböző módozatai – speciális státusz az EU-tól, speciális elbánás a tárgyalások során, például a határ kérdésében (soft határ) – mind azt célozzák, hogy a gazdaságilag az Írországhoz legjobban kötődő terület, amely mélyen beágyazódott az egységes piacba is, minimális mértékben sérüljön, hiszen a gazdasági visszaesés és a szabad mozgás korlátozása nem csupán materiális kérdés, de a nacionalista és unionist mobilizáció eszköze lehet, amely az alkotmányos berendezkedés, státusz megváltoztatásának igényét is hozhatja.

Amint a *The Guardian* cikke megjegyzi, a DUP-nak, amely a kilépés mellett voksolt, megfelel a kemény határ, de a Sinn Féinnek is, hisz az az „egység célját még valószínűbbé tenné”. A Brexit tehát az észak-ír belpolitikai viszonyokra komolyan hat: a Sinn Féin és a DUP-ra adott szavazat a kemény határra adott voks, amely ellentétes az ír és a brit kormány szándékaival. Az elszakadáspárti nacionalista erők támogatottságának esetleges növekedése a brit állásponttal szembeni erősebb tárgyalási pozíciót jelent.⁶

A referendum kimenetele jól érzékelhetően negatív hatást gyakorolt az észak-ír belpolitikára. A Brexit és a kemény elszakadás ténye muníciót adott a nacionalistáknak, akik, mint a Sinn Féin és a mérsékelt SDLP immár a skót példát követve referendumon kívánják elérni a terület státuszának megváltoztatását. Így a „hátsó ajtón át” megvalósulhatna az ír egység. Ennek azonban az lenne az ára, hogy jelentős unionista választói csoport nem érezné magát “otthon” egy új állam keretein belül, amely vélhetően az unionista paramilitáris szakadár erők feléledéséhez is vezethetne.

Konklúzió

A referendum szimptomatikusan mutatta meg a demokratikus döntéshozatal hiányosságait, amennyiben a Brexit világossá tette, hogy az évtizedek óta zajló devolúció mennyire aránytalan, de legalábbis nem teljesedett ki, a hatalommegosztásban ma is az angol dominancia a jellemző. A kilépés nem csupán azt tette egyértelművé, hogy a britek nem kérnek a föderális irányba a kétsebesség mélyítésével fejlődő Unióból, de az is kétségessé vált, hogy a jelenlegi föderális királyság meddig maradhat még talpon a jelenlegi alkotmányos berendezkedés keretei között.

Sarkosan fogalmazva: amennyire az EU konszolidáló és béketeremtő potenciállal rendelkező, a normalizációra – mind pszichológiai hatását, mind politikai-gazdasági befolyását tekintve – egyértelműen pozitívan ható erőnek

⁶ The Guardian view on the Northern Ireland election: vote to keep the border soft, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/19/the-guardian-view-on-the-northern-ireland-election-vote-to-keep-the-border-soft>, *The Guardian*, 2017. február 19.

bizonyult, a kilépés – amely ellentétes az észak-ír választói akarattal, továbbá a politikai osztály nagy többségének támogatását sem bírja – kétséget kizáróan destabilizáló tényező, amely a megfordíthatatlannak vélt békefolyamatot lebonthatóvá teszi.

Irodalom

- Eaton, G.: Brexit bill passed as MPs reject Lords' amendments. <http://www.newstatesman.com/politics/uk/2017/03/brexit-bill-passed-mps-reject-lords-amendments> *The New Statesman*, 2017. március 13.
- Edley, E. and co.: Will Brexit bring Ireland and Northern Ireland closer together? <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/18/will-brexit-bring-ireland-and-northern-ireland-closer-together> *The Guardian*, 2016. október 18.
- Foster, P.: What will Brexit mean for British trade? <http://www.telegraph.co.uk/news/0/what-would-brexit-mean-for-british-trade/> *The Telegraph*, 2017. február 24.
- Henley, J.: Brexit white paper: key points explained. <https://www.theguardian.com/politics/2017/feb/02/brexit-white-paper-key-points-explained> *The Guardian*, 2017. február 2.
- Mohdin, A.: With Brexit looming, Ireland's once-disputed border is again contentious <https://qz.com/892369/with-brexit-looming-irelands-once-disputed-border-is-again-contentious/> *Quartz*, 2017. január 23.
- Singh, A.: Commons approves Brexit Bill - how did Northern Ireland MPs vote on May's plan? <http://www.belfasttelegraph.co.uk/news/uk/commons-approves-brexit-bill-how-did-northern-ireland-mps-vote-on-mays-plan-35436145.html> *The Belfast Telegraph*, 2017. február 9.
- Sparrow, A.: Brexit debate: government easily defeats 4 opposition bids to amend article 50 bill - as it happened <https://www.theguardian.com/politics/blog/live/2017/feb/06/may-to-meet-netanyahu-ahead-of-brexit-debate-in-commons-live-updates> *The Guardian*, 2017. február 6.

Internetes források

EU reform deal: What Cameron wanted and what he got. <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35622105> *BBC*, 2016. február 20.

How Brexit Will Change the World: <http://www.politico.com/magazine/story/2016/06/brexit-change-europe-britain-us-politics-13990#ixzz4PDr9eugm> *Politico*, 2016. június 25.

How did different demographic groups vote in the EU referendum? <http://www.newstatesman.com/politics/staggers/2016/06/how-did-different-demographic-groups-vote-eu-referendum> *The New Statesman*, 2016. június 24.

https://en.wikipedia.org/wiki/Common_Travel_Area

The Guardian view on the Northern Ireland election: vote to keep the border soft. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/19/the-guardian-view-on-the-northern-ireland-election-vote-to-keep-the-border-soft>, 2017. február 19.

Merre vezet az Új Selyemút?

Piross Antal¹ – Grócz Márton² – Gonda Bence³

Miközben az Európai Unió az elmúlt években komoly gazdasági kihívásokkal szembesült, a pénzügyi válság okozta turbulenciák a közép-kelet-európai országok kormányait gazdasági kapcsolataik diverzifikálására, valamint az ázsiai kontinens nagyhatalmaival való kapcsolatok megerősítésére ösztönözték. Az Új Selyemút – melyet a kínai kormány 2013 őszén hirdetett meg az „Út és övezet” stratégia részeként – Dél- és Közép-Ázsia, Afrika, valamint Európa több mint 60 országát köti össze, és közel 4,4 milliárd embert (a Föld lakosságának 63%) érint. A közép-kelet-európai országokba irányuló kínai befektetések az ezredforduló óta jelentős mértékben növekedtek, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy a térség minél sikeresebben tudjon reagálni a pénzügyi válság közvetlen hatásaira.

Beruházási és külkereskedelmi adatsorok felhasználásával, valamint az intézményi keretek tanulmányozásával a szerzők azt vizsgálják, hogy a közép-kelet-európai országok hogyan részesülhetnek az „Út és övezet” stratégia sikeres megvalósításának eredményeiből.

1. Bevezetés

Az elmúlt bő három évtized reformfolyamatainak köszönhetően Kína egy mezőgazdaság-központú országból a világ egyik legfontosabb termelő erejévé nőtte ki magát. Az a gazdasági modell, amely a hazai beruházás és termelés ösztönzése mellett a fejlett piacokra történő export erősítését célozza meg, tette lehetővé, hogy Kína a világ második legnagyobb gazdaságává váljon az Egyesült Államok után.

Miközben az Európai Unió az elmúlt években komoly gazdasági kihívásokkal szembesült, a pénzügyi válság okozta piaci turbulenciák arra késztették a közép-kelet-európai országok kormányait, hogy diverzifikálják gazdasági kapcsolataikat és erősítsék a feltörekvő ázsiai államokkal kialakított kereskedelmi együttműködések. Az ezredfordulót követően a közép-kelet-európai országokba irányuló kínai működőtőke-beruházások jelentős növekedést mutattak, és fontos szerepet játszottak abban, hogy a régió gazdasága gyorsan felépült a pénzügyi válság okozta sokkot követően.

¹ HÉTFA Kutatóintézet

² HÉTFA Kutatóintézet

³ Pro Futuro Bono Dél-Alföldi Regionális Egyesület

Az „Út és övezet” kezdeményezés szorosan illeszkedik a közép-kelet-európai országok külpolitikai stratégiájába. A magyar kormány 2011-ben hirdette meg a Keleti Nyitás politikáját, azzal a céllal, hogy erősítse hazánk kereskedelmi és gazdasági kapcsolatait Ázsia gyorsan növekvő régióival. A Keleti Nyitás politikája a világgazdaságban megjelenő kihívásokra adott válasz, amely jól tükrözi a közelmúltban lezajlott változásokat a globális erőterben.

Az elmúlt bő évtizedben a magyar külpolitika egyik fő célja a Magyarország és Kína közötti diplomáciai és gazdasági kapcsolatok megerősítése volt, azáltal, hogy Magyarország válik a kelet-közép-európai kínai jelenlét regionális központjává. 2010 óta a két ország közötti bilaterális kapcsolatok új lendületet kaptak. Az elmúlt években számos magas szintű találkozóra került sor, mint például Wen Jiabao kínai miniszterelnök két napos látogatása Budapesten (1987 óta ez volt az első alkalom, hogy a Kínai Népköztársaság kormányának vezetője Magyarországra látogatott).

Az elmúlt időszak romló gazdasági kilátásai ugyanakkor arra ösztönözhetik a kínai vezetést, hogy új lehetőségeket keressen a gazdasági növekedés fenntartása érdekében, miközben megerősíti az ország szerepét a globális erőterben.

A kínai kormány által 2013 őszén az „Út és övezet” program keretében meghirdetett Selyemút program Délkelet- és Közép-Ázsia, Afrika, valamint Európa több mint 60 országát köti össze; nagyjából 4,4 milliárd embert, a világ össznépességének 63 százalékát érinti közvetlenül. Az érintett országok összesített GDP-je meghaladja a 2 billió dollárt, amely a világ gazdaságának közel 30 százalékát teszi ki.

Az Új Selyemúthoz kapcsolódó infrastrukturális fejlesztések megvalósítására a kínai kormány 40 milliárd dollárt különített el a Selyemút alapban. Egyes elemzők szerint az Új Selyemút kezdeményezés lehet Kína „Marshall-terve”, amely elősegítheti a térség gazdasági integrációját, és új üzleti lehetőségeket nyithat a kínai vállalatok számára. Ráadásul biztos alapokat teremt Kína globális ambíciói számára is, hiszen az Új Selyemút és annak intézményi háttere lehet hivatott felvenni a versenyt az Egyesült Államok regionális törekvéseit megtestesítő Transzatlanti Szabadkereskedelmi Megállapodással (TTIP).

Annak érdekében, hogy a kínai export versenyképes maradjon az európai piacokon a növekvő termelési költségek ellenére is, elsősorban a szállítási idő csökkentésére van szükség. A korábbi beruházásoknak köszönhetően a kínai termékeket már nem szükséges a nagy észak-európai városokig (Hamburg, Amszterdam, Rotterdam) elszállítani, hiszen a hajók a Szezi-csatornán való átkelést

követően egyenesen a részben kínai tulajdonban lévő pireuszi kikötőbe érkehetnek. Így a korábbi átlagosan 30 napos szállítási idő 20 napra csökkent Kína és Európa között. A Balkánon keresztül futó vasúti fejlesztések következtében további megtakarítások érhetőek el a szállítási időben, amelyek végeredményben a kínai termékek versenyképességét erősítik.

A szerzők célja, hogy a tanulmányban megvizsgálják a Kína és Magyarország közötti gazdasági, kulturális, és infrastrukturális együttműködés alakulását, külön figyelmet szentelve a regionális és európai szintű folyamatoknak. A tanulmány következtetései a rendelkezésre álló külkereskedelmi és befektetési adatokon, valamint a nyilvános kormányzati stratégiákon és a két ország közötti egyezményeken alapulnak. A tanulmány egyúttal a magyar tudományos közösség tagjaival készített személyes interjúkra is támaszkodik.

2. Magyar-kínai gazdasági kapcsolatok

Kína a kezdetektől fogva világossá tette, hogy az „Út és övezet” stratégia sikeressége szempontjából kulcsszerepet játszanak a kelet-közép-európai államok. Ezt támasztja alá az is, hogy nem sokkal azt követően, hogy Hszi Csin-ping kínai elnök Kazahsztánban (2013. szeptember), majd Indonéziában (2013. október) tartott beszédében meghirdette az „Út és övezet” stratégiát, Li Ko-csiang miniszterelnök Romániában már a folyosó európai vonatkozásairól beszélt (2013. november). Az Új Selyemút szempontjából a térség államait tömörítő „16+1” platform az elmúlt időszakban a kínai külpolitika egyik kiemelt együttműködési mechanizmusává vált.

A statisztikai adatokból jól látható, hogy Kína egyre jelentősebb gazdasági partnere Magyarországnak. A Magyarországra irányuló import szempontjából eddig is kiemelkedő volt a kínai áruk szerepe, azonban a többi mutató tekintetében is növekedést láthatunk. A magyar export-termékcsoportok tekintetében egyre nő Kína, mint felvevőpiac jelentősége; ugyanakkor az export termékcsoporthoz szerinti összetételében is jelentős változások voltak az elmúlt években. A közvetlen tőkebefektetések állománya is növekedést mutat, akár a magyar befektetéseket nézzük Kínában, akár a kínaiakat Magyarországon. Ugyan a befektetések állománya még most sem mondható jelentősnek más országokkal összevetve, az utóbbi időben

több kínai nagyvállalat is jelentős beruházásokat létesített Magyarországon, és ez a lendület töretlennek látszik.

A gazdasági kapcsolatok előmozdítását segítő intézményrendszer pedig igen kiterjedt a kínai-magyar dimenzióban. A külkereskedelmet segítő és befektetéseket ösztönző állami szervezetek mind kiemelten foglalkoznak Kínával, és aktív szerepet töltenek be a gazdasági kapcsolatok előmozdításában. A kormányzati intézmények mellett vállalkozói érdekképviselői szervezetek is jelen vannak, mind a magyar, mind a kínai oldalon. Továbbá a gazdasági kapcsolatok kialakulásához hozzájárulhat az is, hogy egyre több önkormányzat létesít testvérvárosi kapcsolatokat Kínában.

A statisztikai adatok áttekintésének fontos tanulsága, hogy a mutatók alakulásának értékelésénél célszerű körültekintőnek lenni. A külkereskedelmi adatok esetén jól látható, hogy néhány bővülő termékcsoporthoz exportjának dinamikus bővülése az összesített adatokban elfedheti, hogy más termékcsoporthoz viszonylatában pedig jelentős csökkenés volt a kivitelben. Ez máskor akár fordítva is megjelenhet, a húzóágazatok (sőt akár egy-egy nagy gyár) esetleges visszaesése akkor is csökkenést hozhatna az összesített számokban, ha a legtöbb területen növekedés lenne. A gazdaságdiplomácia és a támogató intézményrendszer sikerének megítélésére ezért csak korlátozottan alkalmasak a statisztikai mutatószámok.

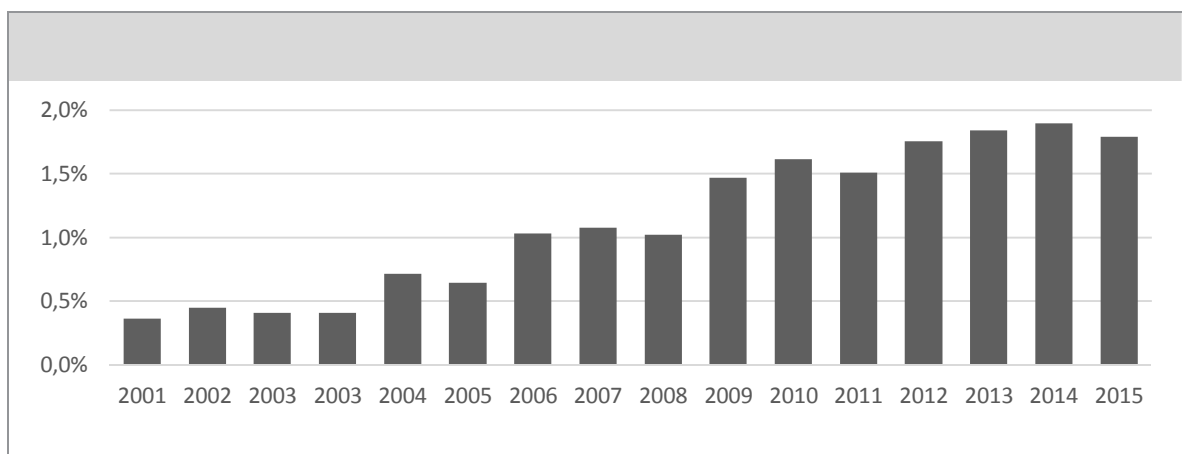
3. Külkereskedelem

A külkereskedelmet vizsgálva elmondható, hogy Kína jelentős külkereskedelmi partnere Magyarországnak. Különösen a Magyarországra irányuló behozatal esetén igaz ez, származási ország szerint vizsgálva a termékek behozatalának volumene 8.178 millió euró volt, ami a teljes termékimport 10%-a, így e tekintetben csak Németország előzte meg Kínát 2015-ben.⁴ A Magyarországról Kínába irányuló áruforgalmat nézve Kína lényegesen hátrább helyezkedik el, azonban még így is a harmadik legfontosabb Európán kívüli exportpiac az Egyesült Államok és Törökország után. A két ország külkereskedelmének mérlege tehát

⁴ Minden itt szereplő magyar külkereskedelmi statisztikai adat a Központi Statisztikai Hivatal közléséből származik, és a <http://www.ksh.hu> címen elérhető. Ahol másképp nem jelezzük, a külkereskedelmi termékforgalom esetén a KSH határparitásos euróban meghatározott adataiból dolgoztunk. A termékcsoporthoz a SITC nomenklatúra szerinti adatok.

erősen a Magyarországra történő behozatal felé billen, az import volumene háromszorosa az exporténak.

A külkereskedelem dinamikáját nézve azonban az export esetén kedvező tendenciák látszanak az elmúlt évek adatai alapján. A Kínába irányuló termékforgalom dinamikusan növekedett a 2000-es évek közepe óta, volumene tíz év alatt a hatszorosára bővült. Fontos, hogy a Kínába irányuló áruforgalom nemcsak abszolút értékben növekedett, hanem a teljes magyar termékexport volumenéhez képest is jelentősen nőtt az értéke, tehát Kína egyre jelentősebb felvevőpiaca a magyarországi termékeknek. Ugyanakkor a Kínából történő behozatal értéke lassú csökkenést mutatott az elmúlt években, bár 2015-ben már ismét növekedett az előző évhez képest. A szolgáltatás-külkereskedelem dinamikája másképpen alakult a két ország között, azonban alapvetően ez is növekedést mutat. A szolgáltatásexport értéke 2006 és 2013 között közel duplájára nőtt, 2013-ban 86 millió euró volt. A szolgáltatásimport volumene jobban váltakozott, azonban 2006 és 2013 között összességében ez is növekedést mutatott, értéke 2013-ban 78 millió euró volt.

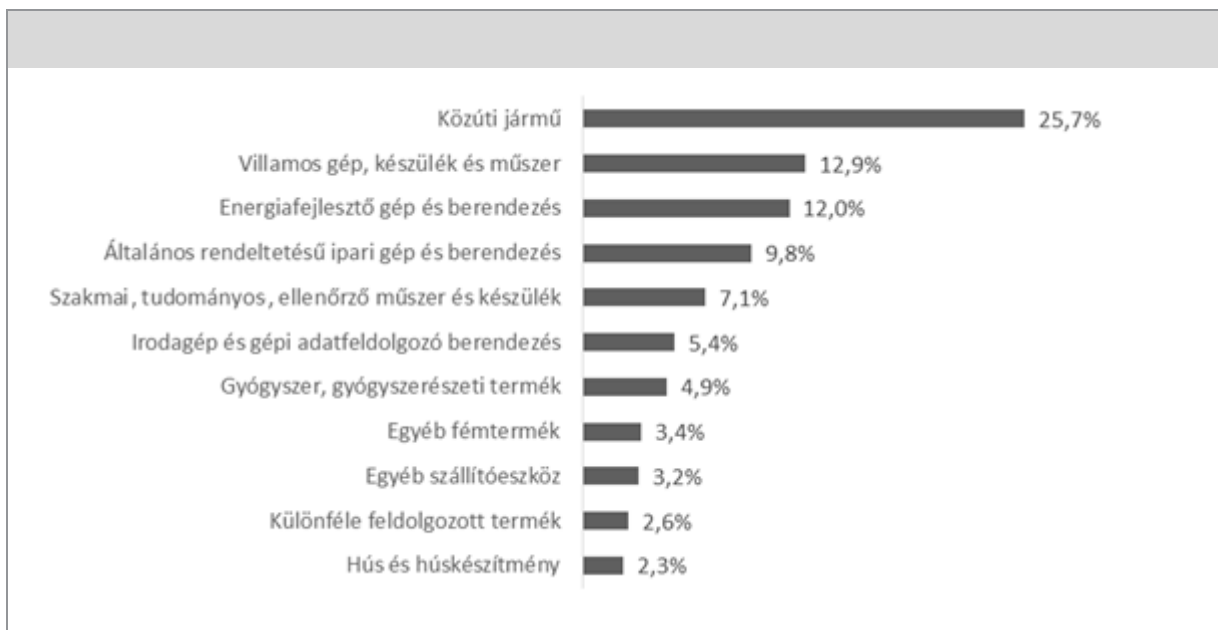

1. ábra: A Kínába irányuló termékexport értékének %-os aránya a teljes magyar termékexport értékéhez viszonyítva. Saját szerkesztés, adatok forrása: KSH

A termék-külkereskedelem értékelésénél az összvolumen mellett érdemes annak összetételét is vizsgálni. A Kínába irányuló magyar exportnak közel háromnegyedét a gépek és szállítóeszközök termékcsoportja adja, ebből is kiemelkednek a közúti járművek, melyek folyamatos növekedést követően 2015-ben a teljes exportnak már több mint negyedét adták. Ez egyértelműen az elmúlt évek fejleményeinek köszönhető, hiszen bár az említettek szerint az elmúlt években összességében is dinamikusan bővült az export, a növekedés nem minden termékcsoportban volt jellemző. A közúti járművek exportjának bővülése olyannyira jelentős volt, hogy mértéke érdemben meghaladta a teljes bővülést is. A járművek

magyar exportja összességében – minden ország irányába is kétszeresére nőtt 2012-2015 között –, Kína esetében azonban még jelentősebb bővülés volt, három év alatt hétszeresére nőtt a járműexport, 60 millió euróról 417 millió euróra. Ugyanebben az időszakban nagyobb mértékben nőtt még többek közt a villamos gépek, készülékek és műszerek; a gyógyszerek és gyógyszerészeti termékek; a hús és húskészítmények; szakmai műszerek és készülékek és a különféle feldolgozott termékek forgalma is. Igen jelentős visszaesés volt ugyanakkor az energiafejlesztő gépek és berendezések exportjában, aminek forgalma harmadára esett vissza.

Az előbbieket azért is fontosak, mert a közúti járműgyártást néhány gyártó dominálja Magyarországon (elsősorban az Audi és a Mercedes) így nem túlzás kijelenteni, hogy akár egy-egy itt gyártott autómодell kínai piacon való szereplése is láthatóan befolyásolhatja a magyar-kínai exportadatok alakulását, ami a közeljövőben is így lesz. Mivel azonban az idei évben mind az Audi, mind a Mercedes jelentős kapacitásbővítést jelentett be, újabb modelleket is Magyarországon terveznek gyártani, az elkövetkezendő években további növekedésre lehet számítani.

2. ábra: A legfontosabb termékcsoportok %-ban kifejezett részesedése a Kínába irányuló termékexport egészéből (2015). Saját szerkesztés, adatok forrása: KSH

A fentiek is jól mutatják, hogy olyan folyamatok vezérlik az összesített számok alakulását, melyekre a magyar-kínai kétoldalú gazdaságdiplomácia csak korlátozottan tud befolyásolni, és az export jelentősen ki van téve külföldi tulajdonú vállalatok döntéseinek is. Bizonyos iparágakat tekintve azonban az adatok mögött is ott lehetnek a diplomáciai eredmények, pl. az élelmiszerexport esetén, aminek több tízmillió eurós bővülése egyértelműen a Kínába irányuló húsexport elindulásának

köszönhető. A marhahús kínai piacra történő exportjának elindításában például jelentős volt a kétoldalú állami szerepvállalás.

Az importadatok hasonló, részletesebb vizsgálata módszertani nehézségekbe ütközik. A magyar statisztikai hivatal nem közli a származási ország szerinti adatokat termékcsopontonkénti bontásban, a feladási ország szerinti adatokban pedig ehhez képest jelentős különbség lehet, ami Kína esetén jól látszik az összesített számokban. Ennek fő oka lehet, hogy Magyarország az Európai Gazdasági Térség része, ahol a vámunió miatt jelentős a máshonnan származó termékek Térségen belüli forgalma. Ha az egész Európai Unió dimenziójában nézzük a Kínából származó importot, akkor az látható, hogy a behozatalt a gépek és a szállítóeszközök dominálják, ezek közül is a legjelentősebb kategória az irodai és telekommunikációs eszközöké, amik az EU Kínából származó importjának több mint 30%-át teszik ki. Kiemelkedik még a ruházati és textiltermékek, valamint a máshová nem sorolt különféle feldolgozott termékek forgalma is.⁵

4. Közvetlen tőkebefektetések

A külkereskedelemmel szemben a tőkebefektetéseket nézve egyelőre még nem mondható el, hogy a két ország közti kapcsolatok összevetésben jelentősek lennének. A kínai tőkebefektetések állománya ugyan nagymértékben növekedett az elmúlt években, a 2014-es 88,5 millió eurós értéke azonban még így is szerénynek mondható nemzetközi összehasonlításban, ezt több ázsiai ország (leginkább Japán és Dél-Korea) értéke is jócskán felülmúlja.⁶ Ugyanakkor a kínai befektetések állománya folyamatosan növekszik, és az utóbbi időben több jelentős kínai vállalat is Magyarországot választotta európai terjeszkedésének központjául.

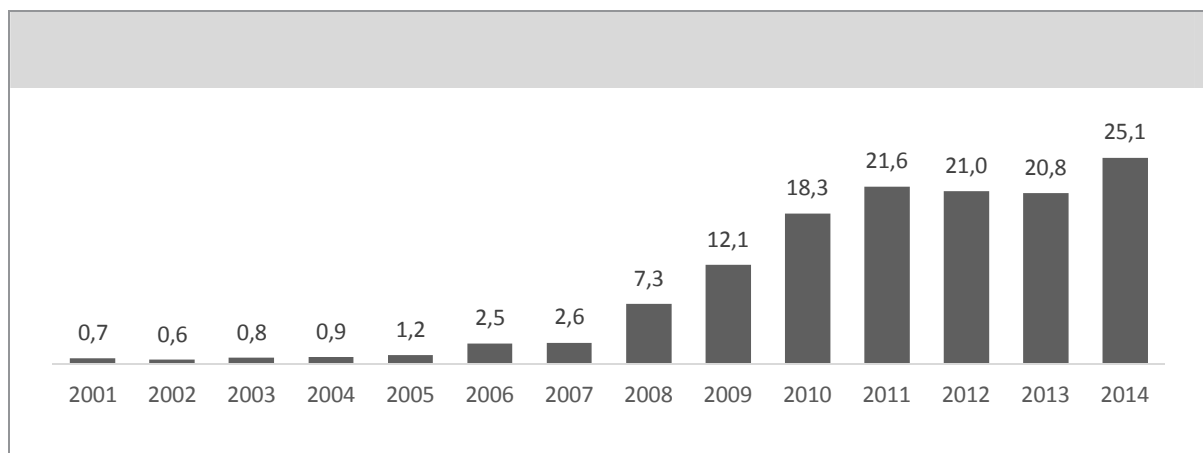
⁵ Forrás: European Union, Trade in goods with China. European Commission Directorate-General for Trade. Elérhető: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113366.pdf

⁶ A felhasznált közvetlen tőkebefektetésekre vonatkozó statisztikák a Magyar Nemzeti Bank (MNB) közlései, az adatok elérhetőek a <http://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/viii-fizetesi-merleg-kozvetlen-tokebefektetesek-kulfolddel-szembeni-allomanyok/kozvetlentoke-befektetesek> címen. A BPM6 módszertan szerint számított speciális célú vállalatok nélküli adatokat használtuk fel.

A legjelentősebb kínai befektetők Magyarországon a **Huawei Technologies** és a **Wanhua Borsodchem**. A Huawei a világ legnagyobb telekommunikációs eszköz gyártója, és Magyarországon termelési és logisztikai központot működtet „Európai Ellátó Központ” néven. A Huawei Magyarországon szereli össze és innen szállítja tovább az összes távközlési hálózati termékét, amit Európába, Közép-Ázsiába, Észak- és Nyugat-Afrikába szán. A Wanhua pedig egy kínai vegyipari cég, ami saját területén szintén piacvezető a világon. A cég 2011-ben vette át az irányítást az 1949 óta működő magyar vegyipari vállalat, a Borsodchem felett. Érdekeség, hogy a két cég között együttműködés is van Magyarországon, nemrég megállapodás született arról, hogy a Wanhua Magyarországon hozza létre regionális infokommunikációs központját a Huawei segítségével.⁷

2016-ban is érkezett nagyobb kínai vállalat Magyarországra, a **Himile Science and Technology**, ami a gumiabroncsok vulkanizáló formáinak legnagyobb gyártója. A Székesfehérváron létesített üzem a cég első telephelye Európában, és a tervek szerint további beruházásokat is terveznek Magyarországon.⁸

A magyar tőkebefektetések állománya is alacsonynak mondható, bár ez esetben még inkább igaz, hogy csak az utóbbi években jelentek meg egyáltalán magyar befektetések Kínában. 2007 és 2010 közt nagymértékben növekedett a magyar közvetlen tőkebefektetések állománya, amit némi stagnálás követett, majd 2014-re a 25 millió euróra növekedett.

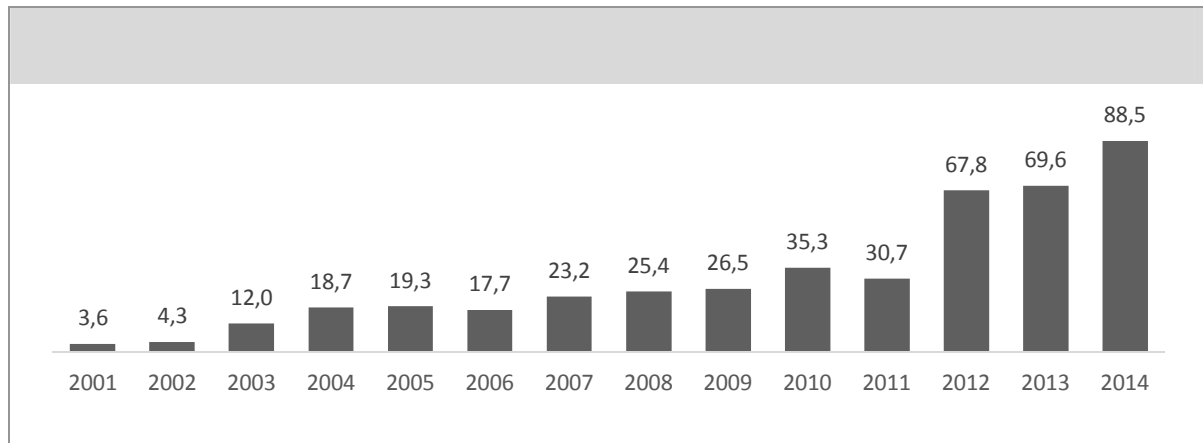

3. ábra: Magyar közvetlen tőkebefektetések állománya Kínában (millió euró).

Saját szerkesztés, adatok forrása: MNB

⁷ <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/huawei-and-wanhua-borsodchem-conclude-strategic-cooperation-agreement-in-hungary>

⁸ <https://hipa.hu/himile-has-chosen-hungary-as-the-base-of-its-european-expansion>

4. ábra: Kínai közvetlen tőkebefektetések állománya Magyarországon (millió euró).
Saját szerkesztés, adatok forrása: MNB

5. A gazdasági kapcsolatok intézményrendszere

Kína és Magyarország között aktív kétoldalú kapcsolat van a gazdaságdiplomácia terén, a két ország között magas szinten is rendszeresek az egyeztetések. Kiterjedt állami intézményrendszer segíti a befektetések létrejöttét és a kereskedelmi kapcsolatok kialakítását, valamint a vállalkozásoknak is vannak olyan szerveződései, melyek a gazdasági kapcsolatok előmozdítását tűzték ki célul. Az intézményrendszer mára már jól kiépültnek látszik, és az utóbbi években is bővülést mutatott. A tanácsadást, segítséget, információt nyújtó intézmények terén megvannak a kapcsolatok középszinten is a két ország specializált intézményei közt, ez biztosíthatja, hogy mindenkinek eljuthassanak a megfelelő információk, illetve hogy bárki kapcsolatba tudjon kerülni a megfelelő partnerrel.

Magyarországon a **Külgazdasági és Külügyminisztérium** foglalkozik a nemzetközi kereskedelmi és befektetési kapcsolatok állami előmozdításával, így a kínai-magyar gazdasági kapcsolatokkal is. A magyar és a kínai felek a **Kínai-Magyar Kormányközi Gazdasági Vegyesbizottság** keretében rendszeresen folytatnak állami szinten is egyeztetéseket a két ország gazdasági kapcsolatiról. A konkrét, napi feladatokat pedig több, a fenti minisztérium irányítása alá tartozó intézmény végzi:

- A **HIPA – Nemzeti Befektetési Ügynökség** foglalkozik a beáramló gazdasági tevékenységek ösztönzésével. A HIPA egyablakos szolgáltatási modellben, térítésmentesen nyújt külföldi vállalkozásoknak tanácsadást a

magyarországi befektetéssel kapcsolatban. A tanácsadáson kívül ők működtetik a nagyobb beruházásokat támogató egyedi kormánydöntéssel biztosított támogatási rendszert, ami pénzügyi ösztönzőkkel is igyekszik segíteni a kiemelt beruházások megvalósulását. Konkrét befektetési lehetőségek előkészítésével és részletes bemutatásával is foglalkoznak, aminek köszönhetően szektoronkénti áttekintésben, folyamatosan tudnak előkészített befektetési lehetőségeket ajánlani az érdeklődő külföldieknek. A HIPA ezen túlmenően kiadványokkal és rendezvényekkel is segíti a kapcsolatok kiépítését.

- A **Magyar Nemzeti Kereskedőház** elsősorban a magyar vállalkozások exporttevékenységét igyekszik segíteni. Egyfelől a hozzájuk forduló, exportpiacra kilépni szándékozó vállalkozásoknak nyújtanak tanácsadást, információt az exportlehetőségekről, valamint segítik őket a partnerkeresésben. Másrészt maguk is keresik az exportképes magyar vállalkozásokat, és igyekeznek aktívan közreműködni új gazdasági kapcsolatok kialakításában. A Kereskedőháznak külön kapcsolattartója foglalkozik a kínai lehetőségek iránt érdeklődőkkel, és helyben, Kínában is jelen vannak képviselői.

- Az **EXIM** néven, integráltan működő **Magyar Export-Import Bank Zrt.** és a **Magyar Exporthitel Biztosító Zrt.** a magyar exportőrök számára biztosítanak finanszírozási lehetőségeket, látják el az exporthitel-ügynökségi feladatokat. Az EXIM élénk kapcsolatot tart fent kínai partnereivel, mind a **China Exim**, mind a **SINOSURE Kínai Exporthitel Biztosítóval**. 2013-ban a magyar EXIM és a China Exim 100 millió eurós hitelkeretről állapodott meg, amit következő évben 300 millió euróra emeltek. A hiteleken kívül pedig az EXIM a tőkebefektetések terén is együttműködik a kínai féllel.

A fenti intézmények mellett szintén a Külgazdasági és Külügyminisztériumhoz tartoznak a külképviseletek is, akik szintén szerepet vállalnak a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. Magyarország Pekingben működtet nagykövetséget, Sanghajban, Csungkingben és Hongkongban pedig főkonzulátust. A külképviseletekhez közvetlenül is fordulhatnak a magyar és kínai vállalkozások, befektetők, a sanghaji konzulátuson külgazdasági iroda is működik.

A minisztérium irányítása alatt működő intézmények mellett más szervezetek is foglalkoznak a kínai-magyar gazdasági kapcsolatokkal. A gazdálkodó szervezeteket képviselő **Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Magyar-Kínai tagozatának** számos, a kínai piacon érdekelt vállalat tagja. A Tagozat aktívan tevékenykedik, rendezvényeket és konferenciákat szervez, delegációkat szervez és

fogad, valamint érdekképviselői tevékenységet is ellát. Kapcsolatban van a kínai társszervezetekkel, mint a **CCPIT (China Council for the Promotion of International Trade)** és az **All China Federation of Industry and Commerce**. Ugyanezen a területen aktív még egy másik kamara is, a **ChinaCham Hungary** is, aminek szintén elsősorban magyar vállalkozások, üzletemberek a tagjai. A másik oldalról a **Magyar-Kínai Új Befektetők Szövetsége** kifejezetten a kínai befektetőknek igyekszik segítséget nyújtani, befektetéseik megvalósulását támogatni.

A Kínában befektetni kívánó magyaroknak a fentiekén kívül rendelkezésére állnak a **CIPA (Investment Promotion Agency of Ministry of Commerce)** szolgáltatásai is, valamint a Kínai Népköztársaság budapesti nagykövetségéhez is fordulhatnak segítségért, információért.

6. Turizmus

A Kínából érkező vendégek számát tekintve jelentős növekedést tapasztalhatunk az elmúlt években. Az elmúlt négy évben a kínai vendégéjszakák száma közel megduplázódott: míg 2012-ben összesen 128 ezer kínai vendégéjszakát regisztráltak a magyar szállásadók, addig 2015-ben ez a szám meghaladta a 220 ezret.

A turisztikai kapcsolatok kialakítását segítheti az a tény is, hogy három éves kihagyás után 2015-ben újraindult a Peking-Budapest közvetlen repülőjárat. Az AirChina repülőgépei hetente négyszer közlekednek a két főváros között.

2014-ben Budapesten nyílt meg a **Kína-Kelet-Közép-Európa Turisztikai Regionális Koordinációs Központ**, amelynek célja, hogy elősegítse a közép- és kelet-európai országok, valamint Kína közötti turisztikai kapcsolatok erősödését.

7. Konklúzió

A közép- és kelet-európai államok fontos szerepet játszanak az „Út és övezet” stratégia megvalósulásában. Az Új Selyemút Alap pénzügyi eszközei felhasználásával megvalósuló beruházások nemcsak az adott ország, de az egész

régió számára kiemelt fontosságúak, hiszen erősíthetik az országok közötti gazdasági integrációt, miközben új üzleti lehetőségeket hoznak létre a helyi és kínai vállalatok számára.

Az eddig megkezdett beruházások kapcsán jól látható, hogy Kína nem a partnerországok jótékony segélyezésére készül, hanem piaci alapú, biztos megtérüléssel kecsegtető beruházások finanszírozását tervezi. Ugyanakkor, ahogy a történelmi Selyemút sem csak termékek szállítását tette lehetővé közel 2000 éven keresztül, úgy az Új Selyemút sem csak a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra fűzésében, hanem a kontinensek közötti kulturális és technológiai összeköttetés megerősítésében is kiemelt szerepet játszhat.

Az infrastrukturális fejlesztések szorosan illeszkednek abba a stratégiába, melynek célja, hogy a következő években Kína megduplázza a közép-kelet-európai országokkal folytatott kereskedelme volumenét. Ez a törekvés erősíti a magyar kormány ázsiai piacokra vonatkozó gazdaságpolitikáját is, melynek eredményeként tavaly rekordot döntött a Kínába irányuló magyar export, amely 7 százalékos növekedéssel meghaladta az 1,6 milliárd eurós értéket. Ráadásul a Magyarországon jelen lévő kínai beruházások növekedése eredményeként jelentős esély mutatkozik arra, hogy Budapest váljon a térségbe irányuló kínai gazdasági törekvések pénzügyi központjává.

Annak ellenére, hogy a közép- és kelet-európai országok sok szempontból különböznek, a régió a kedvező földrajzi elhelyezkedésének és a magasan képzett munkaerő-állományának köszönhetően egyedülálló üzleti lehetőségeket kínál a külföldi befektetők számára. Ennek köszönhetően a térségbe irányuló kínai befektetések mértéke jelentős növekedést mutatott az elmúlt 10 évben, és fontos szerepet játszott abban, hogy a régió országai kiheverjék a pénzügyi válság közvetlen hatásait. A kelet- és közép-európai országokban jelen levő kínai működő tőke állománya 2004-ben alig haladta meg a 40 millió dollárt, míg 2014-re megközelítette az 1,7 milliárdot, ami kulcsszerepet játszott ezen gazdaságok átstrukturálásában.

Jelen tanulmányban a szerzők kísérletet tettek arra, hogy a 16+1 kezdeményezés keretein belül felvázolják a kínai-magyar gazdasági együttműködés legfontosabb elemeit. A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján kísérletet tettünk arra, hogy bemutassuk a két ország közötti gazdasági, kulturális és infrastrukturális kapcsolatokat. Az eredmények alapján három értelmezési szintet határozhatunk meg a bilaterális kapcsolatok vizsgálatánál:

1. **Nemzeti szint:** A közép- és kelet-európai régió országai a Kínával történő diplomáciai kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok tekintetében önálló stratégiával rendelkeznek. Az eredményesség mérése a nemzeti szinten elsősorban a gazdasági mutatók (külkereskedelmi egyenleg, működőtőke be- és kiáramlása), valamint a kétoldalú kapcsolatok erősítését célzó intézményi keretek fejlettségével mérhető.

2. **Regionális szint:** A gazdasági együttműködés terén elért eredmények ellenére a közép- és kelet-európai országok külön-külön kisméretű piacot jelentenek a kínai vállalatok számára a kereskedelmi lehetőségekért és a beruházásokért folytatott verseny során. A nagyobb infrastrukturális beruházások esetében szükséges a szomszédos országok közötti szorosabb együttműködés.

3. **Európai szint:** A 16+1 együttműködés kereteinek vizsgálata során fontos figyelembe venni, hogy a részt vevő országoknak több mint fele tagja az Európai Uniónak, míg a többiek a közeljövőben szeretnének annak tagjaivá válni. Ez azt is jelenti, hogy a Kínával kialakított kétoldalú kapcsolataik során megtett lépéseket össze kell hangolniuk az Európai Unió külpolitikai irányjaival.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a 16+1 együttműködés keretében Magyarország mindhárom szinten jelentős eredményeket ért el. A nemzeti szint tekintetében a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok erősödését elősegítő intézményi hálózat fejlettnak tekinthető. Ennek eredményeként számos jelentős kínai cég valósított meg beruházást Magyarországon az elmúlt években, miközben a Kínába irányuló magyar export is dinamikusan növekedett.

Magyarország jól tudta kihasználni a 16+1 együttműködés megerősödéséből származó előnyöket, ami megerősítette pozícióját regionális szinten is. A 2014-ben Budapesten megnyílt **Kína-Kelet-Közép-Európa Turisztikai Regionális Koordinációs Központ** megteremtette annak lehetőségét, hogy Magyarország legyen a régióba irányuló kínai turizmus katalizátora. A beruházások tekintetében pedig a Budapest-Belgrád vasútvonal lehet az első, Közép- és Kelet-Európában megvalósuló, a Kína által létrehozott befektetési alapból finanszírozott projekt.

Az Európai Unió tagjaként több kínai vállalat is Magyarországon hozta létre regionális központját azzal a céllal, hogy hatékonyabban tudja elérni az európai piacokat. A későbbi gazdasági együttműködés tekintetében fontos hangsúlyozni az

olyan holisztikus szemlélet szükségességét, amely mindhárom értelmezési szint szempontjait figyelembe veszi.

8. Irodalom

Erdősi Ferenc (2015): Transzeurázsiai közlekedési kapcsolatok nagy- és középhatalmi erőterekben. *Tér és Társadalom*, 29: (2), 106–126.

Hamberger Judit, Matura Tamás, Szilágyi Imre (2012): Kína és Közép-Európa. *MKI-tanulmányok*, Budapest: Magyar Külügyi Intézet.

Matura Tamás (2011): Sino-Hungarian Relations in 2010. *HIIA Papers*, No. 8. (2011).

Sárvári Balázs, Szeidovitz Anna (2016): The Political Economics of the New Silk Road. *Baltic Journal of European Studies Vol. 6, No. 1 (2016)*. Tallinn University of Technology.

Szunomár Ágnes (2013): Kínai befektetések Magyarországon: Ábránd vagy sikertörténet?. *Geopolitika a 21. században*. 3 (4), 183–191.

Szunomár Ágnes, Biedermann Zsuzsanna (2014): Chinese OFDI in Europe and the Central and Eastern European region in a global context. In: *Chinese investments and financial engagement in Visegrad countries*. Institute of World Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 7–33.

Zimmerman, Thomas (2015): *The New Silk Roads: China, the U.S. and the Future of Central Asia*. New York University, Center on International Cooperation. http://cic.nyu.edu/sites/default/files/zimmerman_new_silk_road_final_2.pdf

A vezetői döntéshozatal kritikus elemei

Dr. Ujj András

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

Mindennapi életünkben – kortól, nemtől és társadalmi státusztól függetlenül – állandó döntéskényszerben élünk: tegyem – ne tegyem, vegyem – ne vegyem, egyem – ne egyem, hogy csak a banális, pontosabban a banálisnak tűnő eseteket említsem. Döntéseink némelyike ösztönösen születik, nagyobb részt azonban tudatos elemzés, mérlegelés eredményei. Ez utóbbi kategóriába tartoznak – legalábbis szeretnénk ezt hinni – a vezetői döntések, melyek emberi közösségek, szervezetek működésének eredményességét határozzák meg. Az ilyen típusú döntéshozatalnak évezredek tapasztatain alapuló szabály- és követelményrendszere van, melyet jó néhány szakma a vezetés különböző szintjein dolgozók számára kötelezően alkalmazandó formulákban fogalmaz meg. Ehhez képest meglepően sok, úgynevezett rossz döntéssel találkozhatunk, függetlenül attól, hogy milyen működési területen születtek. A „más kárán tanul az okos”, vagyis a „könnyű utólag okosnak lenni”-elve alapján veszem górcső alá azokat a tényezőket, amelyek döntően befolyásolják egy-egy vezetői döntés minőségét, vagyis azt, hogy a döntéshozói szándék hogyan valósul meg.

A vezetővel szembeni elemi elvárás az, hogy vezessen. Vagyis tevékenységében maximális hatékonysággal szolgálja az alája rendelt szervezet érdekeit, célkitűzéseinek teljesülését, legyen szó akár rövid, akár közép- vagy hosszú távú célokról. Feladatköre rendkívül összetett, függetlenül attól, hogy szervezete milyen jellegű tevékenységet folytat, milyen kondíciókkal rendelkezik, vagy éppen milyen méretű. Felelőssége is mérhetetlenül nagy, hiszen ha rosszul végzi a dolgát – és ezalatt nem feltétlenül azt értem, hogy mindent rosszul csinál, elég, ha a később felsorolt vezetői feladatok bármelyikében hibát követ el – az előbb vagy utóbb a működés hatékonyságának csökkenésével jár, a következményeket pedig leginkább mások szenvedik meg.

A vezetői feladatokat – nem tudatosan persze – de egészen kiskorunktól kezdve tanuljuk és gyakoroljuk. Megismerve a döntések következményeit, javítunk a technikákon, változtatunk a módszereken, ismereteink gyarapodásával, jellemünk formálódásával pedig mindezt egyre alaposabban, tudatosabban tesszük. Megtanuljuk, hogy döntésünk tárgyát illetően információkat gyűjtsünk, azokat elemezzük, kiszűrjük az irreleváns elemeket. Megtanuljuk, hogyan tervezzünk

célokat és tevékenységeket, szándékainkat vagy igényeinket hogyan „adjuk el”. No és persze, minél több érintettje van terveinknek, annál inkább fontos, hogy ezeket a résztvevőket a cél teljesülése érdekében mozgassuk. A következmények felmérése, vagy a folyamatok kontrollálása sajnos már nem ilyen egyszerű, de gyermekkorban sem lehetetlen feladat. Ez ugyan meglehetősen szofisztikáltan hangzott, de lényegében ezt csinálja kedvenc csemeténk, legyen szó akár a napi viselet kiválasztásáról, akár a hétvégi családi állatkerti program „kierőszakolásáról”. Sajnos, a felnőttek hathatós beavatkozásainak köszönhetően ezeket a képességeket és tulajdonságokat a kis emberek – ki időlegesen, ki végleg – elveszítik.

Amit ebben a korban ösztönösen csinálunk, azt később tanult szakmává kell tennünk. Vezetőnek – szemben néhány enyhén szólva is túlzó állítással – nem születik senki! Az azzá válás hosszú, nem ritkán keserves folyamat eredménye, melyet tanulás, tapasztalatszerzés, gyakorlás, egymást váltó sikerek és kudarcok kísérnek.

A vezetéselmélet és az annak alapjait megvető vezetéstudomány meglehetősen rövid múltra tekinthet ugyan vissza, de történelmi előzményei rendkívül gazdagok és összetettek. Vannak ismereteink arról, hogy hogyan készítették fel a kiszemelt utódokat az állam- és az ezzel többnyire szorosan összefüggő hadseregvezetésre. Források tanúskodnak arról, milyen típusú és tartalmú képzésben, kiképzésben részesültek, hogyan „gyakoroltak”, és azt is tudjuk, hogyan „váltak be”. A valóság azonban minden bizonnyal más, bonyolultabb és kevésbé idealizált lehetett. Példának okáért: Nagy Sándor nevéhez szinte automatikusan kapcsoljuk hozzá az apa és előd Philipposzt és a nevelő Arisztotelészt. De nagyon kevesen és nagyon ritkán vizsgálják az anya, Olümpiász hatását fia világlátására, gondolkodásmódjára és kritikus helyzetekben tanúsított viselkedésére. Vagy: miért éppen Spartacus, a minden valószínűség szerint iskolázatlan és képzetlen, de a fegyverforgatásban kiemelkedő teljesítményt nyújtó trák lett a fellázadt gladiátorok és a hozzájuk csatlakozó rabszolgák vezére? Hogyan tudott hadsereget kovácsolni a tömegeből, hogyan vette rá őket elgondolásai végrehajtására, hogyan tudta a szervezett, kiképzett, jól felszerelt római cohorsokat, majd légiókat több alkalommal is legyőzni? Röviden: Mitől vált vezetővé? Egy magyar vonatkozású példa kapcsán feltehetnénk azt a – történészek számára minden bizonnyal elborzasztó és értelmezhetetlen, de a vezetés problémáit kutatók számára igencsak érdekes – kérdést, hogy a kiváló képzésben részesülő Imre hercegünk, aki előtt apja személyében kiemelkedő példa állt, vajon ideális utód lett volna-e a rendkívül bonyolult kül- és belviszonyok közötti országépítés folytatására?

Azok a szakmák, amelyek hosszú időn keresztül – némelyik már évszázadok óta – elemzik a vezetői tevékenység lényegét, tartalmát és módszereit, egyetértenek abban, hogy a klasszikus vezetői feladatok a

- tervezés,
- szervezés,
- személyes vezetés,
- koordináció és az
- ellenőrzés.

Ebben nincs érdemi eltérés sem a katonai vezetés problémáit kutatók véleménye, sem a gazdasági menedzsmentet vizsgálók álláspontja között. Természetesen érdemi lehet a különbség a módszerek, a rendelkezésre álló lehetőségek és a következmények tekintetében, de a vezető nagyjából minden területen ugyanazokat a feladatokat hajtja végre.

Nem kívánom részletesen vizsgálni az egyes vezetői tevékenységek tartalmát, de minden tartalmi és módszerbeli eltérésük mellett van egy közös elemük: a vezetőnek minden esetben döntéseket kell hoznia! És ez az a problémakör, amely a vezetői teljesítmény megítélése tekintetében döntő fontossággal bír. Jó-e egy döntés vagy sem, illetve mitől jó vagy rossz egy döntés?

Korunk vezetői archetípusa fiatal, dinamikus, magasan képzett, sikerorientált, céltudatos, nyitott, erősen motivált. Elvben tehát minden (?) adott, hogy szervezetét sikerre vigye! Miért születnek akkor mégis rossz döntések viszonylag nagy számban? Tényszámok helyett csak utalni kívánok a kudarcos start-up-ok, a bedőlt első (második, harmadik, ...) vállalkozások arányára, a köz- és államigazgatás működtetése során tapasztalt visszasságokra időtől és helytől függetlenül.

A tapasztalatok szerint az okok általában „típushibák”.

Első „típushiba”: Az egyik klasszikus hiba a prioritások kialakításához kapcsolódik. Amennyiben a vezető önmagát azonosítja a szervezettel, azt nem annyira irányítani és vezetni, mint inkább birtokolni kívánja, nagyon nehéz rendet tenni az egyéni és a szervezeti érdekek és célok rangsorát illetően. Az ilyen típusú értékelési zavarok következménye általában az, hogy a vezető személyes érdekeit a szervezeti érdekek fölé rendeli, vagy azokat szervezeti érdekként jeleníti meg. Akár csodálkozhatnánk is rajta, hogy a közlemélyezet a fiatal, akkor mindössze tizenhét éves XIV. Lajosnak tulajdonítja a híres „Az állam én vagyok!” felkiáltást, holott azt – feltehetően nem elsőként, de bizonyíthatóan – a már korosnak számító I. Napóleon

császár, a forradalom hajdani tábornoka vágta szenátorai szemébe 1814-ben, vagyis uralkodása végén, komoly hadsereg- és államvezetői tapasztalatok birtokában. Az események azt mutatják, hogy kijelentését komolyan is gondolta! A hiba tehát nem korfüggő.

A vezető személyének abszolutizálása, akaratának mindenek fölöttivé emelése – tegye azt bárki, és higgye el akárki – súlyosan befolyásolja a célok kitűzését, a teljesítést meghatározó tényezők vizsgálatát, az erőforrások felmérését és sok más, a végeredmény alakulását befolyásoló elemét a döntésnek és a feladatok végrehajtásának. További gond, hogy az ilyen módon meghatározott feladatokkal a végrehajtók nehezen azonosulnak, az akadályok sokkal könnyebben és hamarabb szegik kedvüket, mintha valódi szervezeti célok szolgálata közben találkoznának velük. Az ilyen felfogású vezető is ki meri ejteni a száján a „Teljesíteni bármi áron!” – követelést, de azt az árat, amit a végrehajtókkal fizettetne meg, maga igyekszik elkerülni.

Második „típushiba”: Korunk egyik legfontosabb jellemzője a rendelkezésünkre álló, vagy megszerelhető információk irdatlan nagy mennyisége. Példának okáért: a Google az *'információ fogalma'* keresőkifejezésre a cikk írásának idején 17 oldalon sorolja fel csak a találatokat. Képzhetjük, hogy milyen terjedelmű lehet a fogalom magyarázata ebben a több száz kapcsolatban! Az információ bősége nemritkán éppoly komoly oka a döntési zavaroknak, mint az információ hiánya. A szervezeti célok egyértelmű, világos kitűzése és a célállapotok előzetes leírása nagyban megkönnyíti a döntés meghozatalához és a végrehajtás megtervezéséhez, megszervezéséhez elengedhetetlenül szükséges információk körének meghatározását. Az információkat is fontossági sorrendbe kell tehát rendezni! Hogy ezt a vezető egyedül meg tudja-e tenni? Mondhatnánk, hogy ez a feladat jellegétől, összetettségétől függ. A már említett Nagy Sándor – még Alexandros korában – i.e. 334 májusában, a Granikosz partján pillanatok alatt el tudta dönteni, hogy lovassága képes-e átkelni a folyón. Képzeljük el, mit csinálhatott? Vetett egy pillantást a folyómederre – kavicsos, szemmel láthatóan kemény, a lovat és lovasát nagy létszám mellett is elbírja. Felmérte a partfal magasságát és meredekségét – a ló lovasával együtt képes felkapaszkodni a másik oldalra. Értékelte az ellenség parttól mért távolságát és harcrendjét – a támadás lendülete nem vész el, illetve visszanyerhető. Ha eltekintünk a fiatal uralkodó és hadvezér lelkiállapotától, bizonyításvágyától és sikerkényszerétől, akkor a döntés a rendelkezésére álló információk alapján adja magát: „*Támadás!*”

Az információk elsődleges forrásból származnak, a vezető maga is be tudja őket gyűjteni. A számuk korlátozott, áttekinthetőek, értékelésük egyszerű, gyors. A következtetés egyértelmű, kételyektől mentes, a döntés szinte „adja magát”.

Egy másik „vizes” példa ennek az ellenkezőjét mutatja. Az 1944-es normandiai partraszállás, a D-nap közvetlen előkészítése a helyszín kiválasztásával együtt több mint egy esztendőnyi igénybe. Ezer és ezer megoldandó probléma mellett ennek a folyamatnak egyik igen fontos eleme a partraszállásra kiszemelt terepszakaszok talajának vizsgálata volt. Eisenhower tábornokot, a szövetséges erők főparancsnokát egészen az utolsó pillanatig gyötörte a kérdés: Elbírja-e a tengerparti homok a harckocsik súlyát? Titkos akciók tucatjaiban gyűjtötték a talajmintákat, a tudósok által elvégzett vizsgálatokat kiegészítették a helyet ismerők kikérdezése során szerzett információkkal, és minden vélemény az igen választ erősítette meg. Szakértők százai gyűjtötték, elemezték, értékelték az adatokat, és adtak választ a kérdésre, de a döntés súlya csak egy ember vállát, a főparancsnokét nyomta. A benne akkumulálódó feszültséget egy rövid rádióüzenet oldotta fel június 6-a reggelén: *„Kint vannak!”*

Ebben az esetben a vezető mögött rendkívül nagyszámú segítő állt. Saját személyes törzskarán túl rendelkezésére álltak a különböző szintű és rendeltetésű törzsek a specialisták nagy tömegével, akik a főparancsnok döntéshozatali tevékenységét voltak hivatva támogatni. Gyűjtötték, elemezték, értékelték az információkat, következtetéseket vontak le belőlük, döntési alternatívákat dolgoztak ki és rangsoroltak, javították tehát a döntésre jogosult személy működési hatékonyságát. Tehették ezt, mert ismerték az igényeket! Viszont csak az idejüket pazarolták volna akkor, ha nem kaptak volna pontos, világos, egyértelmű kérdéseket – vezetői igényeket –, mert maguk is elvesztek volna a rendszerezhetetlen és rangsorolhatatlan információk tengerében.

A célok és feladatok világos, egyértelmű megfogalmazása teszi lehetővé, hogy a vezető, vagyis a modern értelemben vett generalista által meghozandó döntés kialakítását segítő információk a specialisták munkájának köszönhetően megfelelő időben, formában, a szükséges mennyiségben és az elvárt minőségben rendelkezésre álljanak. Ha a vezető rosszul kérdez, a válasz sem lehet jó!

- Mennyi?
- Harminc!
- Mi harminc?
- Mi mennyi?

A klasszikus vicc ez esetben egyáltalán nem vicc, hanem a rossz döntés, vagyis a szervezeti kudarcot eredményező vezetői kudarc egyik eredője!

Harmadik „típushiba”: A következő potenciális veszélyforrás sem új keletű, bár alább idézett megfogalmazói nem tipikusan a vezetéselmélet alapjait és a vezetői kultúra követelményeit tartották szem előtt. A Prédikátor könyve 3. fejezetében olvashatjuk: „Mindennek megvan az órája, és minden szándéknak a maga ideje az ég alatt: ideje a hallgatásnak, és ideje a szólásnak. ...” Tudom, hogy profán dolognak tűnik a Bibliát citálni, de a jelek szerint nem lehet eléggé hangsúlyozni az időbeliség fontosságát. Lehet egy döntés alapos, tárgyyszerű, szakmailag helytálló, ha azt nem a megfelelő időben, hanem túl korán vagy túl későn hozzuk meg. A feladat végrehajtásának megvan az optimális ideje, melyet a vezetőnek fel kell ismernie. A rosszul időzített döntés a várható következményeket tekintve éppoly rossz, mint a hibás tartalmú döntés!

Negyedik „típushiba”: Ismerünk olyan embereket, akik a kritikus helyzetekben jelentkező kihívásokra is megfelelő válaszokat tudnak adni. Képesek a probléma gyors felmérésére, elemzésére, a megoldási változatok mérlegelésére, a legjobb – vagy legkevésbé rossz – változat kiválasztására és a tennivalók meghatározására. Ezzel szemben vannak olyanok is, akik lassúak, bizonytalanok, hezitálnak, álláspontjukat minden látható ok nélkül megváltoztatják. Tudjuk, hogy dönteni nem könnyű, nagyon gyakran kifejezetten bonyolult, összetett feladat. A vezető mégsem mentesítheti magát ez alól, nem odázhatja el, de nem teheti meg azt sem, hogy a szervezeti folyamatok mindenek fölé álló elemévé teszi. Tudnia kell, hogy a döntést a végrehajtás követi, amelynek ugyancsak megvan a maga időszükséglete. Az indokolatlan mértékben elhúzódozó döntéshozatal az alárendelteknek a feladat végrehajtására rendelt idejét csökkenti, vagyis veszélyezteti a kitűzött célok teljesülését. Az idő tehát – ami sokkal inkább függ az előírt eljárásrendtől és/vagy az alkalmazott technológiáktól, mint a főnök aktuális hangulatától – az egyik olyan tényező, amely nem változtatható minden határon túl! Az sem elhanyagolható következmény, hogy az idő beszűkülésével nő a hibák elkövetésének valószínűsége, amely esetben szinte mindig az elkövető felelősségét állapítják meg, nem a teszetosza, vagy éppen lusta, hanyag, esetleg felelőtlen vezetőét. Mindannyiunk számára ismerős lehet a szituáció: Az igazgató/elnök/miniszter (a lista tetszés szerint folytatható) úr kirobban a budapesti irodájából, és futtában veti oda a személyi sofőrjének, hogy másfél óra múlva Nagykanizsán kell megnyitnia egy konferenciát. A sofőr ettől rögtön gondolkodóba esik, nem tudván eldönteni, melyik jár nagyobb kockázattal: felrúgni a KRESZ összes vonatkozó szabályát, számolva annak kizárólag rá háruló esetleges

következményeivel, vagy kitenni magát főnöke haragjának? Azt meg sem meri kérdezni, hogy ha ismert volt a program, miért nem indultak korábban?

A vezető felelősséggel tartozik beosztottjaiért! Íratlan szabályként soha nem tévesztheti szem elől, hogy munkatársainak működési hatékonysága attól függ, hogy ő milyen hatékonysággal tervez, szervez, koordinál. Az nem feltétlenül baj, ha nem játssza el a gondoskodó apa szerepét – ezzel kapcsolatban ugyanis megvannak a vezető igencsak pontosan meghatározott kötelezettségei –, az viszont igen, ha döntésképtelenségével, tétovaságával vagy bármilyen más okból lehetetlenné teszi, hogy az alárendeltek szakmájuk szabályai és a feladat diktálta követelmények szerint végezzék munkájukat!

Ötödik „típushiba”: A korábbiakban esett már szó a vezető által feltett kérdésekről, azokra adott válaszokról, megfelelő időben meghozott és megfelelő formában közölt döntésekről, vagyis érintettük a kommunikáció problémáját is. Nos, ez is egy olyan területe a szervezet működtetésének, melynek révén a vezető mennyibe mehet, vagy pokolra szállhat, pontosabban, amellyel erősítheti szervezete működési hatékonyságát, vagy éppen lerombolhatja azt. A kommunikáció tartalma, módja, ideje és szereplői olyan kérdések, amelyek nem múlhatnak a véletlenül, nem lehetnek esetlegesek, sem tisztázatlanok. Bár ez is fontos, de bennünket most nem az érdekel, hogy a szervezeten belül ki áll szóba kivel. Az informális kommunikáció is lehet a vezetés eszköze, de ha csak ez van, akkor nagy a baj! A szervezeti kommunikáció, vagyis a vizsgálatunk szempontjából fontos formális kommunikáció a működéssel kapcsolatos információk áramlását, megosztásuk módját, idejét és az érintettek körét jelenti. Erről megint csak nem dönthet más, mint a vezető. Meg kell határozni a belső kommunikáció alapelveit, célját, módját és eszközrendszerét, és nem utolsósorban azt is, hogy ki, mikor, milyen típusú információ birtokába kell jusson. Erre nézvést nem létezik általános érvényű recept, de az optimum valahol a két véglet, az „agyönülés” és a „senki nem tud semmit” – állapot között van. Régi elv ugyan, de mégis kevesen alkalmazzák, hogy mindenki azt és annyit tudjon, amennyi a feladatai eredményes végrehajtásához szükséges. Ha egy szervezeten belül presztízskérdést csinálnak abból, hogy ki mennyit tud, az az alacsony hatásfokú vezetői kontrollról árulkodik, ráadásul egyértelműen mutatja az informális kommunikáció túlsúlyát a formálissal szemben. Ez pedig egy olyan vezetői hiba következménye, amely az információmenedzsment rendszerének kialakítása körüli döntéshozatalra vezethető vissza.

Az természetes, és emberileg is érthető, hogy a vezetőhöz közel állók, elsősorban a személyes segítői és a törzskara erősebb kommunikációs hatásokkal

bírnak, mint a távolabbi környezet elemei. Elsődleges információforrásként szolgálhatnak, elérésük könnyű, ismerik azokat az információs technikákat és eszközöket, amelyeket a főnök szívesen fogad. Ugyanakkor a szervezeti kommunikáció rendszerét nem lehet csak rájuk építeni, mert ez részben torzítja, részben indokolatlanul szűri az információt, vagyis leszűkíti, rosszabb esetben torzítja a döntéshozatal keretfeltételeit. Ugyanez igaz a kiáramló információkra is: A közvetítők, vagyis az áttételek nagy száma az információ torzulását eredményezi, megnöveli a célba juttatási időt, tehát csökkenti a végrehajtók mozgásterét. Az ésszerűségnek és a szükségszerűségnek fontosabb szempontoknak kell lenniük a rendszer kialakítása során, mint a pozicionálás, vagy a döntési pozícióktól való távolság reprezentálása.

A vezető a fentebb tárgyaltaknál persze sokkal több és jellegében lényegesen eltérő hibát követhet el működése során. Szándékosan nem tértünk ki a szakmai alkalmasság, az inkább generalista vagy inkább specialista vezető problémájára. Nem foglalkoztunk a személyiség típusokkal sem, bár nem kétséges, hogy a döntéshozatalhoz ennek is sok köze van. Nem érdekelt bennünket a vezető „társadalmi beágyazottsága” sem, noha ez is erősen befolyásolja a működési hatékonyságot. Amiket itt felsoroltunk, azok valóban típushibák, melyek időtől, helytől függetlenül előfordulnak, de amelyek tanulással, gyakorlással és odafigyeléssel viszonylag könnyen el is kerülhetőek. Miért csinálnánk tehát rosszul, ha ugyanazért a pénzért csinálhatjuk jól is?

IV. ABSTRACTS

ABSTRACTS IN ENGLISH

THE PHILOSOPHY OF PEACE

Dr. Zoltán FRENYÓ

college professor, Tomori Pál College, Hungary

In my paper I would like to analyse the idea of peace and I wish to survey the main conceptions of peace in the history of ideas. The problem can be raised how it is possible that the history is so chary with peace for mankind, although everybody desires peace by his own account. Several levels, meanings and contents of peace must be distinguished in the personal, social and political life. As a result these problems leads us to final anthropological factors and ontological principles.

DILEMMAS OF THE HEALTH CARE TRANSFORMATION

Dr. Mihály HEGEDŰS

college professor, Tomori Pál College, Hungary

The quality of health care supply in Europe continues to improve; however, in spite of the scientific and technical progress, health care works wastefully, with inefficiency and low success in several countries.

Considering the effectiveness of the health care system - particularly in the areas of cancer survival rate, the reduction level in cardiovascular mortality, the number of infections caused by multidrug-resistant pathogens, treatment of chronic respiratory disease – the Central- and Southeast European countries are in significant lags. Despite the progress – partly as the affect of the crisis in 2008 – the inequality in health care has increased across Europe; through their finding way out many countries still insist the outdated financing system also in health care. Globalization and social development has brought technical and technological changes also in health care, and a necessary consequence is the demand of health system transformation, and the reconsideration of funding and efficiency issues.

In the 2016 survey concerning 35 countries of Euro Health Consumer Index (EHCI) Hungary finished with 575 points on place 30; according to the study the level and quality of health care - compared to previous years' results - has deteriorated. A rational, established structural reform of the financial system of our domestic health care that is based on calculations and that is worked out with the involvement of professional organizations has become an immediate task.

ECONOMIC DEVELOPMENT IN RURAL REGIONS

Dr. Katalin HERBÁLY

college professor, Tomori Pál College, Hungary

The development of rural economy is a key issue in our days. As this field of science is considered to be relatively young it is hard to find a method that could effectively be implemented everywhere and could be accepted by everyone. Getting of any type of results is supposed to be based on a changed approach. This could mean conscious decisions, made by individuals or giving up the aim of profitability in some activities (e.g. agricultural work in the yard of our houses, local food-processing). Local communities play an important role in discovering, documenting and developing the adaptable traditions (producing autochthons and using traditional healing techniques or practises, etc.) in the XXI. century. Within the framework of "practice-oriented training" (like the organisation of research camps), higher education can ensure the training of young people who will be able to accomplish the objectives described above.

'WITH OR WITHOUT CREDITS?' –

FINANCIAL AWARENESS IN BORROWING OF HOUSEHOLDS

Krisztina HOLMÁR

college associate professor, Tomori Pál College, Hungary

Hungarian people's financial awareness has been becoming increasingly important since the financial crisis because – among others – the result of dramatic changes in the credit market has been become very important for customers to develop a conscious financial attitude. In Hungary you can often hear that 'never borrow more'. Is this really the right choice? Of course not – credit always helps us to achieve our goals by using it consciously – but in possible details you have to be aware of your possibilities and obligations before you decide to borrow money. This study aims, on the one hand, to collect the factors that determine the economic behavior of banking customers, on the other hand it aims to provide support for responsible decision making. It can be stated that Hungarian population is fundamentally distrustful of financial institutions, its financial decisions are not based on sufficient knowledge, experience and information.

THE GRACES-PAINTINGS OF JÓZSEF RIPPL-RÓNAI (1861–1927), THEIR INTERPRETATION AND PICTORIAL PRECEDENTS

Dr. Rita KISSNÉ BUDAI

college associate professor, Tomori Pál College, Hungary

I call summarily „Grace-images” the paintings of József Rippl-Rónai with nudes in a garden. He painted an entire series of these pictures in the „Villa Rome”, his summer studio next to Kaposvár in the early 1910s. These works are interesting on the one hand because the artist has projected the idealized female figures, that visualised for him the world of aesthetics, onto his everyday reality scenes. On the other hand the subject, the female nude surrounded by nature, can already be found in his very early works in Paris. Thus, in my opinion, it can be considered one of the main motives of his painting. Rippl-Rónai's female nudes are heavily influenced by the French Symbolists' works, and also by the fresh experience of his Italian tour, the latter possibly having inspired the mythological references that appear in the image titles. Rippl-Rónai considered these

pictures as drafts for large panel paintings he never carried out, they can testify, however, to the role the artist saw himself in.

THE POSITION OF THE HUNGARIAN BANKING SECTOR IN REGIONAL PERSPECTIVE

Dr. Levente KOVÁCS

General Secretary of the Hungarian Banking Association, Hungary

A comparison - with regard to Hungary's economic position, development and progress - can only be realistic, if it is made between countries with a similar fate and history. Therefore, the Visegrád countries' path is worth comparing to Hungary in order to have a realistic view of the facilities. The same applies to the banking sector. Hungary was the first country in the region which started economic restructuring, i.e. passage to the two-tier banking system and privatisation. Our starting advantage had lasted certainly for one and a half decade until the accession to the European Union, but since then, as a member of the European Community, still the same international rules are applicable to the economy including credit institutions.

The world economic crisis and its local consequences, the capabilities of national economies, cultural differences, divergent national regulations, the different crisis management of countries etc. have all lead to country-specific economic stimulus skills variants and capabilities of the banking sector, consequently, the development tendencies of each national economy has also become divergent.

Given that the operation of the banking sector is increasingly interdependent (one's failure determines the other's!), the factual position and prospects of the Hungarian banking sector are worth to be compared to the competitor Visegrád countries, because this will determine its future economic performance(s).

VIRGIN MARY ENCYCLOPEDIA 1950–51, 2015–16. THE SOURCES OF THE DEVOTION TO THE BLESSED VIRGIN IN THE ARCH-DIOCESE OF KALOCSA

Dr. Andor LAKATOS

*college associate professor, Tomori Pál College – Head, Historical Archives of the Kalocsa
Archbishopric – collection manager, Collections of Kalocsa Ecclesiastical County, Hungary*

In 1950, for an international initiative the Archdiocese of Kalocsa also asked for reports from the priesthood, about St. Mary's veneration in the past and in the present. Parishes diligently collected and edited the responses of the questionnaires for months, and, of course, they wanted to publish the findings of the investigation, but because of the political changes (Archbishop Joseph Grósz show trials, and the related prison sentences) this material was finally "left in the drawer." Sixty-five years later, a source publication was made from the one-time data collection, so it became possible to use versatile the text of reports and research. The study presents the Mary-encyclopedia published in Kalocsa in 2016 wich contains a lot of edification and an information-rich material from historical, ethnographical, art historcal, etc. aspects.

**CONSUMER RATIONALITY, MASLOW'S HIERARCHY OF NEEDS
AND OTHER ECONOMIC MYTHS**

Dr. György LIPÉCZ

college professor, Tomori Pál College, Hungary

Traditional economic and business curriculums contain several statements and theoretical approaches, that are fundamentally disputable. Such as consumer utility theory, which is mathematically correct but hopelessly irrelevant, obviously being out of touch with our everyday experience.

The problems with Maslow's hierarchy of needs, I think, are deeply related to the conceptual errors of this abstract theory of consumers. Marketing textbooks have a predilection for talking about the Maslow hierarchy as the basis for understanding consumer behavior, but in my view the actual marketing activities: the results of surveys and the practice of advertising totally goes against the theory.

Though I am not the first to take such objections, for whatever reasons these stubborn myths live on. In my opinion both theories should be left out from the curriculums.

**SPECIAL MENTAL SPACES AND THEIR DEVELOPMENT POSSIBILITIES
IN ROMANIA**

Dr. Andrea dr. MIKLÓSNÉ ZAKAR

college professor, Tomori Pál College, Hungary

The study wishes to reveal the characteristics, types and development possibilities of those Romanian "țara" spatial entities which are situated in Transylvania. These analysed areas appear in the Romanian scientific literature as special mental spaces: territories conserving peculiar mountain civilization. These areas have been systematically analysed by the scientific researches only in the previous years. Besides presenting these analyses, the study also deals with the future and development chances of "țara" spatial entities.

**30 YEARS OF EXPERIENCE IN ART EDUCATION – WHERE DID WE COME FROM
AND WHERE ARE WE HEADING TO?**

Dr. Maya NAGY

head of department university professor, Academy of Fine Art Venice, Italy

In this study, first the present and past situation of fine arts education in Italy are presented and then, my teaching experiences of more than 30 years are reviewed.

ATTEMPTS FOR THE LATINIZATION OF THE BYZANTINE CULTURE OF THE CARPATHIAN TERRITORY

Dr. Géza NAGYMIHÁLYI

Greek catholic priest, professor emeritus, Hungary

Constantine the Great moved the centre of the Empire from Rome to Byzantium, later called Constantinople, in 330. A new era of unique cultural, art and religious system was formed that had long-lasting effects for the subsequent thousand of years. Reviewing these special characteristics, the relationship of Byzantine culture and the Hungarians from the Conquest of the Carpathian Basin to nowadays are examined. The so-called Union of Ungvár, the establishment of Greek Orthodox Church in Hungary in 1646 is an almost unknown fact from historiography in Hungary. This move was accompanied with a slow decline of Byzantine traditions and the reinforcing of Western traditions. This process was ended by the Second Vatican Council with a decision about going back to old traditions leading to so many debates after 1964. This study is structured into topics such as the origins and characteristics of Byzantine culture; the history of Byzantium and the Hungarians until the Union of Ungvár (1646); Centuries of decline of the Greek Orthodox Church in Hungary; Church architecture, iconography, liturgy and spiritual mentality; Resolution and its consequences of the Second Vatican Council (1964); revival of the Byzantine traditions and the present.

BREXIT AND ITS IMPACT ON NORTHERN IRELAND. REFLECTIONS ON (DIS)INTEGRATION

Dr. Monika Éva PÁL

college associate professor, Tomori Pál College, Hungary

The Good Friday Agreement/Belfast Agreement of 1998 has brought peace to Northern Ireland after decades of violence, sectarian division and political turmoil. The consociational agreement introduced power-sharing, political stability and paved the way towards economic progress. The referendum of 23 June 2016 on British membership in the European Union has an impact on politics in Northern Ireland. The European Union has been instrumental in building peace in the region and the UK's membership in general has had a beneficial impact on political consolidation. The question is whether the referendum of 23 June 2016 on British membership in the EU – Brexit – would open a Pandora's box, might revivify dormant tensions partly unsolved by the 1998 peace agreement or whether the constitutional state of affairs in Northern Ireland would remain unaffected by the UK's changed status in Europe.

WHERE WILL THE NEW SILK ROAD LEAD?

Antal PIROSS – Márton GRÓCZ – Bence GONDA

Pro Futuro Bono Dél-Alföldi Regionális Egyesület, Hungary

HÉTFA Research Institute, Hungary

While the European Union faced serious economic challenges over the past few years, the turbulences following the financial crisis encouraged governments of the Central and Eastern European countries to diversify their economic relations and strengthen cooperation with the global powers of the Eastern Hemisphere as well.

The New Silk Road - which was announced by the Chinese government in the fall of 2013 as part of the "One belt one road" initiative – connects more than 60 countries through South- and Central Asia, Africa and Europe, and affects 4.4 billion people, about 63% of the world's total population. Chinese investments in the CEE countries showed a remarkable growth since the turn of the millennium and played an important role in the region's recovery from the immediate effects of the financial crisis.

Using investment and foreign trade statistics, as well as studying the institutional framework the authors examine the ways CEE countries can benefit from the successful implementation of the Belt and Road strategy.

CONNECTION BETWEEN VISUAL ARTS AND LITERATURE IN THE LIFE WORK OF SZÁNTÓ PIROSKA

Eszter REICHERT

MA student, Pázmány Péter Catholic University, Hungary

The relationship of picture and texture and its interpretation have many questions in store for artist and art historians. I think that the lifeworks of Pirooska Szántó and her husband István Vas are a worthy subject for examination. Literature has influence on visual arts and the opposite is also true. But what happens when a painter and a poet set together? How does it effects on their art? I had taken by the feminine sentiment of Szántó Pirooska's art then I started to seek after her other works. I had to realise that Szántó Pirooska was not only a painter but a great writer, or as she called herself, a chronicler. While I was reading her books, the idea of my thesis presented itsel. The connection between visual arts and literature of Pirooska Szántó is a rather complicated question and it can be approached from many aspects.

HISTORY OF HUNGARIAN ECONOMICS AND LANGUAGE FOR ECONOMIC PURPOSES IN BRASSAI'S WORK: BANKING

Dr. Zoltán STURCZ

honorary professor, BME Faculty of Economic and Social Sciences, Hungary

Known as the greatest Hungarian, Széchenyi's most outstanding works as Hítel (Credit), Világ (Light), Stádium (Condition) had a particular effect in the Reform Age. Széchenyi's ideas on credit, banking, and finance initiated works, projects of contemporaries in related fields. Among them was the Transylvanian polymath Samuel Brassai (1797–1897). Brassai's contribution to the development of Hungarian language for specific purposes is a less widely investigated topic, though as a scientist with a very wide range of interest he was engaged in several scientific fields – sometimes not closely related to each other – and in this way he got involved in the LSP versions of the related fields. One of the mentioned areas was economics.

This field had been thoroughly investigated from historical aspects of trade and economics. The novelty of Brassai's attitude was that he deliberately used the language and its forms in economic context and inspired his co-authors to do the same. Besides his most well-known work as: Banking (Bankismeret, 1842) Brassai wrote about fifty articles, series of publications – some of scientific, some of popular nature – on economic topics in the broad sense of the term. In his works on economics Brassai's attitude to language usage was as flexible as in his works of other scientific profile. Considering sentence as the basic unit – inside its framework – he was playing with the language using his special style, methods for vocabulary building i.e. developed a particular language-technology of his own. Brassai's oeuvre that can be classified according to historical periods, as well as genres – being an author of scientific publications, a journalist and translator undeniably belongs to the history of Hungarian Language for Specific Economic Purposes in Transylvania or more widely to the development of

Hungarian language as such in the field. When comparing Brassai's oeuvre with that of other Hungarian scientists of the age we can conclude that he was an outstanding representative of Hungarian science and culture.

Keywords: economics, history of Hungarian LSP, using and development of LSP

A COSMIC DUEL IN PROGRESS – WRESTLING OF LADISLAUS AND THE KUN

Dr. Gyöngy SZALAY

director, Operation Territory Gallery, Hungary

In medieval Hungary an iconographic type of the duel between King Laszlo and the Cuman knight was often depicted in village churches. Does the so-called adventure of Kerles cover the symbolic fight between Good and Evil in the frescoes or is it simply the depiction of a woman's kidnapping so usual at the time?

Saint Laszlo defeated the pagans by his heroic deed and became the guardian of the Christian world. It justifies why the Church tolerated the profane story in the sacred space, next to saints and martyrs, close to the painted legends of Saints.

My paper examines the symbolic iconographic elements of the frescoes: figures, animals, plants, objects, depiction, symbol of colours that bring us closer to the knightly fight elevated to cosmic heights. Its unique success helped the Church get stronger. In the fight between Good and Evil the cosmic balance of power unravelled.

Good won, meaning Light that symbolised Christian Faith won over the power of Darkness – and it had to be explained to the simple people of the villages.

I will examine in details the cartoons of three successfully recovered churches in Transylvania (Bögöz, Gelence, Homoródkarácsonyfalva), as they represent the best of all the other frescoes found and discussed while also illustrating well the differences, proving that despite the striking resemblance of the type, there are variants. The newly found details behind the walls painted in white can still provide us with new information about our values in art history, as well as help us revise the theories we have had so far.

THERE IS NO PLACE LIKE HOME? THE RIGHT PLACE FOR WORKS OF ART

Krisztina SZEMÁN

Art History BA alumna, Tomori Pál College, Hungary

There have been many discussions about the works of art that were grabbed and dragged away from their original places during war times: the main question being what their fate should be. Nations fight for them with other nations at a diplomatic level, families fight for them with the occupying countries at the courthouse. Nowadays there is a new type of art works that we should also look at: the ones that have been destroyed but being well-documented, they can be re-created again, in a more peaceful place. But even in peace time, the questions do not stop and continue at an academic level: where the real or right place is for any given works of art? The search for the truth raises even more questions. There are many types of solutions, and my theoretical journey tries to find the most ideal, for the so called „world” or „our heritage”.

CRITICAL ELEMENTS OF MANAGERS' DECISION-MAKING

Dr. András UJJ

college professor, Tomori Pál College, Hungary

We live in a constant state of decision stress irrespectively of our age, sex and social status: should I do so or not, should I buy this or not, should I eat this or not, just to mention a few of our everyday dilemmas. Some decisions are inspired by instincts but most of them are the output of conscious analysis. Managerial decisions affecting the successful operation of organisations and communities – as we like to believe – belong to the second category. Decision-making of this kind is based on rules and experiences dating back for thousands of years, projected into formulas for managers at different levels in many fields. Compared to these circumstances, it might be shocking to see the rate of bad decisions in so many areas. Based on principles such as 'learning the hard way', the factors affecting the quality of managerial decisions and the way how decisions are made are reviewed in this study.